

**Ministry of Science and Higher Education
of the Republic of Kazakhstan**

**EURASIAN JOURNAL OF CURRENT
RESEARCH IN PSYCHOLOGY
AND PEDAGOGY**

Scientific journal

**ПСИХОЛОГИЯ ЖӘНЕ ПЕДАГОГИКА САЛАСЫНДАҒЫ
ЕУАЗИЯЛЫҚ ӨЗЕКТІ ЗЕРТТЕУЛЕР ЖУРНАЛЫ**

Ғылыми журнал

**ЕВРАЗИЙСКИЙ ЖУРНАЛ АКТУАЛЬНЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ
В ОБЛАСТИ ПСИХОЛОГИИ И ПЕДАГОГИКИ**

Научный журнал

**No. 1 (14)
2026
Almaty**

Certificate KZ81VPY00058517 dated 07.11.2022
Ministry of Information and Public Development of the Republic of Kazakhstan
Committee for Information

Owner: Establishment
Turan University

Released in December 2022.
once in quarter

EDITORIAL BOARD

Editor-in-Chief

Turgumbayeva Aizhan Maratovna – PhD, Research Associate Professor, Turan University, H-index 2

Responsible Editor

Kasymzhanova Anargul Aliakparovna – Candidate of Psychological Sciences, Professor, Turan University, H-index 1

Editor

Zhappar Karlygash Zinilabidinovna – Candidate of Philological Sciences, PhD, Associate Professor, Turan University

Website Editor

Skuratova Irina Mihajlovna

Members of the editorial board

1. Man Cheung Chung – PhD, Zayed University, United Arab Emirates, H-index 34
2. Vichet Chhuon – PhD, University of Minnesota, United States of America, H-index 11
3. Aimaganbetova Olga Habizhanovna – Doctor of Psychology Sciences, Professor, Al-Farabi Kazakh National University, H-index 6
4. Kabakova Maira Pobedovna – Candidate of Psychological Sciences, associate professor, Al-Farabi Kazakh National University, H-index 6
5. Slanbekova Gulnar Kobylanovna – PhD, Karagandy Research University, H-index 5
6. Zhienbayeva Nadezhda Bisenovna – Doctor of Psychological Sciences, Abai Kazakh National Pedagogical University, H-index 8
7. Tapalova Olga Bisenovna – Candidate of Psychological Sciences, Abai Kazakh National Pedagogical University, H-index 6
8. Abdiyev Kali Seilbekovich – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Turan University, H-index 2
9. Golovchun Aleftina Anatolyevna – Candidate of Pedagogical Sciences, Turan University, H-index 2
10. Erbosynkyzy Dinara – PhD, Associate Professor, Turan University, H-index 1
11. Nurbaeva Aida Mukhtarkyzy, PhD, Associate Professor at Abai Kazakh National Pedagogical University, H-index 2
12. Abdykerimova Gulnar Suindikovna, PhD, Associate Professor, Abai Kazakh National Pedagogical University, H-index 2

Turan University owns the exclusive rights to reprint
certain materials, publish and use the journal commercially

© Turan University, 2026

Қазақстан Республикасының Ақпарат және қоғамдық даму министрілігі

Ақпарат комитетінің

07.11.2022 ж. KZ81VPY00058517 куәлігі

Меншіктенуші: «Тұран»
Университеті» мекемесі

2022 ж. желтоқсаннан бастап
тоқсанына бір рет шығады

РЕДАКЦИЯЛЫҚ АЛҚА

Бас редактор

Тұрғымбаева Айжан Маратовна – PhD, қауымдастырылған профессор-зерттеуші, «Тұран» университеті, H-index 2

Жауапты редактор

Қасымжанова Анаргүл Әліакпарқызы – психология ғылымдарының кандидаты, профессор, «Тұран» университеті, H-index 1

Редактор

Жаппар Қарлығаш Зинилабидиновна – филология ғылымдарының кандидаты, PhD, қауымдастырылған профессор, «Тұран» университеті

Сайт редакторы

Скуратова Ирина Михайловна

Редакциялық алқаның мүшелері

1. Man Cheung Chung – PhD, Зайда университеті, Біріккен Араб Әмірліктері, H-index 34
2. Vichet Chhuon – PhD, Миннесота университеті, Америка Құрама Штаттары, H-index 11
3. Аймағанбетова Ольга Хабижановна – психология ғылымдарының докторы, профессор, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, H-index 6
4. Қабақова Майра Победовна – психология ғылымдарының кандидаты, доцент, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, H-index 6
5. Сланбекова Гүлнар Қобылановна – PhD, академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды зерттеу университеті, H-index 5
6. Жиенбаева Надежда Бисеновна – психология ғылымдарының докторы, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, H-index 8
7. Тапалова Ольга Бисеновна – психология ғылымдарының кандидаты, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, H-index 6
8. Әбдиев Қали Сейлбекович – педагогика ғылымдарының докторы, профессор, «Тұран» университеті, H-index 2
9. Головчун Алефтина Анатольевна – педагогика ғылымдарының кандидаты, «Тұран» университеті, H-index 2
10. Ербосынқызы Динара – PhD, қауымдастырылған профессор, «Тұран» университеті, H-index 1
11. Нұрбаева Аида Мұхтарқызы – PhD, қауымдастырылған профессор, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, H-index 2
12. Абдикеримова Гүлнар Сүйіндіковна – PhD, аға оқытушы, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, H-index 2

«Тұран» университетінің жеке материалдарды қайта басуға, журналды басып шығаруға және коммерциялық пайдалануға айрықша құқығы бар

Свидетельство № KZ81VPY00058517 от 07.11.2022 г.
Министерство информации и общественного развития Республики Казахстан
Комитет информации

Собственник: учреждение
«Университет «Туран»

Выходит с декабря 2022 г.
один раз в квартал

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ

Главный редактор

Тургумбаева Айжан Маратовна – PhD, ассоциированный профессор-исследователь, университет «Туран»,
H-index 2

Ответственный редактор

Касымжанова Анаргүль Алиакпаровна – к.пс.н., профессор, университет «Туран», H-index 1

Редактор

Жаппар Карлыгаш Зинилабидиновна – к.ф.н., PhD, ассоциированный профессор, университет «Туран»

Редактор сайта

Скуратова Ирина Михайловна

Члены редакционной коллегии

1. Man Cheung Chung – PhD, Университет Зайда, Объединенные Арабские Эмираты, H-index 34
2. Vichet Chhuon – PhD, Университет Миннесоты, Соединенные Штаты Америки, H-index 11
3. Аймаганбетова Ольга Хабижановна – д.пс.н., профессор, Казахский национальный университет им. аль-Фараби, H-index 6
4. Кабакова Майра Победовна – к.пс.н., доцент, Казахский национальный университет им. аль-Фараби, H-index 6
5. Сланбекова Гульнар Кобылановна – PhD, Карагандинский исследовательский университет имени академика Е.А. Букетова, H-index 5
6. Жиенбаева Надежда Бисеновна – д.пс.н., Казахский национальный педагогический университет имени Абая, H-index 8
7. Тапалова Ольга Бисеновна – к.пс.н., Казахский национальный педагогический университет имени Абая, H-index 6
8. Абдиев Кали Сейльбекович – д.п.н., профессор университет «Туран», H-index 2
9. Головчун Алефтина Анатольевна – к.п.н., университет «Туран», H-index 2
10. Ербосынкызы Динара – PhD, ассоциированный профессор, университет «Туран», H-index 2
11. Нурбаева Аида Мухтаркызы, PhD, ассоциированный профессор, Казахский национальный педагогический университет имени Абая, H-index 2
12. Абдикеримова Гульнар Суйндиговна, PhD, старший преподаватель, Казахский национальный педагогический университет имени Абая, H-index 2

Университету «Туран» принадлежат исключительные права на перепечатку
отдельных материалов, издание и коммерческое использование журнала

© Университет «Туран», 2026

IN THE ISSUE

1 GENERAL AND SOCIAL PSYCHOLOGY

Nussipova A.U.

Socio-psychological factors of political participation and absenteeism 7

2 CLINICAL AND SPECIAL PSYCHOLOGY

Slanbekova G.K.

The role of sleep disturbances in the maintenance
of PTSD symptoms: a literature review 14

3 APPLIED PSYCHOLOGY AND RESEARCH

Shonbay K.R., Vasko T.P., Selichsheva D.A.

Responsibility as an aspect of entrepreneurial success 25

Berkinbayeva G.O.

Individual differences in language learning: temperament,
cognitive styles and personalization of instruction 36

4 PEDAGOGY AND EDUCATIONAL METHODOLOGY

Zhappar K.Z., Tomanova N.M., Buzelo A.S., Aldabergenkyzy L.

The Russian National Corpus as a promising
digital tool in the pedagogical activity of a linguist 43

Mazinova A.Zh., Tanzharikova A.V., Ibraeva A.D., Ashkaroglu V.

Cognitive-receptive psychology of mythical
elements in teaching the interpretation of modern Kazakh stories 51

НӨМІРДЕ. В НОМЕРЕ

1 ЖАЛПЫ ЖӘНЕ ӘЛЕУМЕТТІК ПСИХОЛОГИЯ ОБЩАЯ И СОЦИАЛЬНАЯ ПСИХОЛОГИЯ

Nussipova A.U.

Socio-psychological factors of political participation and absenteeism 7

2 КЛИНИКАЛЫҚ ЖӘНЕ АРНАЙЫ ПСИХОЛОГИЯ КЛИНИЧЕСКАЯ И СПЕЦИАЛЬНАЯ ПСИХОЛОГИЯ

Slanbekova G.K.

The role of sleep disturbances in the maintenance
of PTSD symptoms: a literature review 14

3 ҚОЛДАНБАЛЫ ПСИХОЛОГИЯ ЖӘНЕ ЗЕРТТЕУЛЕР ПРИКЛАДНАЯ ПСИХОЛОГИЯ И ИССЛЕДОВАНИЯ

Шонбай Қ.Р., Васько Т.П., Селищева Д.А.

Ответственность как аспект успешности предпринимателя 25

Berkinbayeva G.O.

Individual differences in language learning:
temperament, cognitive styles and personalization of instruction 36

4 ПЕДАГОГИКА ЖӘНЕ БІЛІМ БЕРУ ӘДІСТЕМЕСІ ПЕДАГОГИКА И МЕТОДИКА ОБРАЗОВАНИЯ

Жаппар К.З., Томанова Н.М., Бузело А.С., Алдабергенкызы Л.

Национальный корпус русского языка как перспективный
цифровой инструмент в педагогической деятельности языковеда 43

Мазина А.Ж., Танжарикова А.В., Ибраева А.Д., Ашкаротлу В.

Қазіргі қазақ әңгімелерінің интерпретациясын оқытуда
мифтік элементтердің когнитивтік-рецептивтік психологиясы 51

1 GENERAL AND SOCIAL PSYCHOLOGY

ЖАЛПЫ ЖӘНЕ ӘЛЕУМЕТТІК ПСИХОЛОГИЯ

ОБЩАЯ И СОЦИАЛЬНАЯ ПСИХОЛОГИЯ

IRSTI 11.25.41

UDC 159.9:32

JEL D72

<https://doi.org/10.46914/2959-3999-2026-1-1-7-13>

NUSSIPOVA A.U.,*¹

PhD, associate professor.

*e-mail: arai_nussipova@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-4112-1971

¹International Educational Corporation,
Almaty, Kazakhstan

SOCIO-PSYCHOLOGICAL FACTORS OF POLITICAL PARTICIPATION AND ABSENTEEISM

Abstract

This comprehensive review examines the socio-psychological factors influencing political participation and absenteeism in contemporary democracies. Drawing on classical and modern theoretical frameworks including social identity theory, political efficacy models, rational choice theory, and civic voluntarism, this article synthesizes empirical findings from cross-national studies published between 2010 and 2025. The review identifies multiple levels of determinants affecting political behavior: individual psychological characteristics (political efficacy, civic duty, political interest), social factors (social capital, network embeddedness, group identification), and systemic factors (institutional trust, electoral system design, political opportunity structures). Special attention is given to emerging trends including digital political participation, generational differences in civic engagement, and the paradoxical relationship between information abundance and political apathy. The analysis reveals that political absenteeism cannot be understood simply as rational disengagement or apathy, but rather as a complex phenomenon rooted in feelings of political inefficacy, institutional distrust, systemic barriers to participation, and socio-economic marginalization. The review concludes with evidence-based recommendations for enhancing democratic participation through civic education programs, institutional reform, social capital development, and inclusive political design.

Keywords: political participation, voter turnout, absenteeism, political efficacy, civic engagement, social identity, political behavior.

Introduction

Political participation constitutes the cornerstone of democratic governance, representing the primary mechanism through which citizens influence governmental decision-making and hold leaders accountable. Yet contemporary democracies face a persistent challenge: declining rates of political participation, particularly among younger generations, and growing political disengagement across multiple forms of civic involvement [1]. This phenomenon, commonly termed political absenteeism, threatens the legitimacy and effectiveness of democratic institutions worldwide.

The study of political participation has evolved significantly since the pioneering work of Verba and Nie in the 1970s. Early research focused primarily on voting behavior and conventional forms of political activity. Contemporary scholarship, however, recognizes a broader spectrum of participatory

behaviors ranging from traditional electoral participation to unconventional activism, from offline community organizing to digital political engagement [2]. This expanded conceptualization reflects both the diversification of participatory opportunities in modern democracies and the changing nature of citizenship in the digital age. Understanding why some citizens actively engage in political processes while others remain disengaged requires a multi-level analytical framework that integrates individual psychology, social dynamics, and institutional structures. Socio-psychological approaches to political participation offer particularly valuable insights by examining how individual attitudes, beliefs, and identities interact with social contexts to produce patterns of political behavior [3].

Political absenteeism manifests in multiple forms: electoral abstention (non-voting), civic withdrawal (non-participation in community organizations), political disengagement (lack of political interest or discussion), and alienation from political institutions (cynicism and distrust). Data from established democracies reveal troubling trends. Voter turnout in national elections has declined in many Western democracies over the past four decades, with particularly steep declines among young adults [1]. Membership in political parties and civic organizations has similarly contracted, contributing to what Putnam [13] termed the decline of social capital.

The consequences of widespread political absenteeism extend beyond simple numerical representation. When participation becomes unequal – with some demographic groups consistently more engaged than others – the resulting “participatory distortion” can skew policy outcomes toward the preferences of active participants, potentially exacerbating inequality and undermining democratic responsiveness [2]. Furthermore, low participation may signal deeper problems of legitimacy, indicating that significant portions of the citizenry feel disconnected from political institutions or believe their participation makes no meaningful difference.

This comprehensive literature review pursues four primary objectives:

1. To synthesize current theoretical understanding of political participation and absenteeism from socio-psychological perspectives, identifying points of convergence and remaining debates.
2. To systematically analyze empirical evidence regarding individual, social, and systemic determinants of political behavior across different national contexts.
3. To examine emerging trends and challenges in political participation, including the impact of digital technologies, generational shifts, and rising political polarization.
4. To derive evidence-based recommendations for enhancing democratic participation and addressing political absenteeism.

Materials and methods

This study employs a systematic literature review methodology, following established protocols for comprehensive synthesis of scholarly research. The systematic approach ensures transparency, replicability, and comprehensive coverage of the relevant literature while minimizing selection bias.

Literature search was conducted across multiple academic databases to ensure comprehensive coverage: Scopus, Web of Science, PsycINFO, Political Science Complete, Google Scholar, JSTOR, ProQuest Political Science, and national scientific databases. Search terms combined concepts of political participation and psychological factors using Boolean operators.

The search was conducted in December 2024 – January 2025, covering publications from January 2010 through December 2024, with selective inclusion of seminal earlier works.

Initial database searches yielded 847 potentially relevant publications. After removing duplicates (n=213), 634 unique records underwent title and abstract screening. This process excluded 458 records that clearly did not meet inclusion criteria. The remaining 176 full-text articles were retrieved and assessed in detail, with 89 meeting all inclusion criteria for final review. Additionally, 26 sources were added through citation tracking and reference list examination, bringing the final corpus to 115 sources.

Results and discussion

The rational choice framework, originating with Downs [7] and refined by subsequent scholars, posits that individuals engage in political participation when expected benefits exceed costs. This

seemingly straightforward calculus faces a fundamental challenge known as the “paradox of voting”: given that a single vote has infinitesimal probability of determining electoral outcomes, rational individuals should abstain. Yet millions participate in elections worldwide [8].

Aldrich [8] and subsequent scholars have addressed this paradox by expanding the benefit calculation beyond instrumental outcomes. Expressive benefits (satisfaction from expressing one’s preferences), consumption benefits (enjoyment of the participatory act itself), and social benefits (approval from peers, fulfillment of social norms) all contribute to the participation decision.

Tajfel and Turner’s [4] social identity theory provides a powerful framework for understanding political behavior. The theory proposes that individuals derive part of their self-concept from membership in social groups, and they are motivated to maintain positive distinctiveness for their ingroups relative to outgroups. When political groups become sources of social identity, participation serves identity-related functions: expressing group loyalty, differentiating from opponents, and enhancing collective self-esteem.

Huddy’s [10] comprehensive review identifies several key mechanisms. First, identification with political groups increases attention to group-relevant information and mobilization appeals. Second, identity-based participation is less sensitive to rational cost-benefit calculations; identity expression itself becomes the benefit. Third, threats to the ingroup intensify identification and mobilize defensive participation.

Verba, Schlozman, and Brady’s [2] civic voluntarism model provides perhaps the most comprehensive theoretical framework for understanding political participation. The model identifies three categories of factors:

Resources. Time, money, and civic skills constitute the capacity to participate. Civic skills—the ability to communicate effectively, organize groups, and navigate political processes – are particularly important and are acquired through education, workplace experiences, and organizational involvement.

Psychological engagement. Political interest, efficacy beliefs, and information about politics create the motivation to participate. Without engagement, resources alone do not translate into participation.

Recruitment. Direct requests to participate from social networks, organizations, or campaigns significantly increase participation likelihood. Recruitment is especially important for non-electoral forms of participation.

Political efficacy – the belief that one can understand politics and that political participation can influence outcomes – represents one of the most robust predictors of political engagement [3]. Pollock [11] distinguished between internal efficacy (self-perceived competence) and external efficacy (perceived governmental responsiveness), a distinction that has proven theoretically and empirically valuable.

Internal efficacy reflects individuals’ confidence in their own political competence: their ability to understand political issues, make informed decisions, and navigate political processes. **External efficacy** reflects beliefs about political institutions’ responsiveness to citizen input. When individuals believe government officials care about their opinions and respond to citizen demands, they are more motivated to participate.

Civic duty – the sense that political participation is a moral obligation of citizenship – functions as a powerful motivator independent of instrumental concerns about outcomes. Blais [12] demonstrated that civic duty is among the strongest predictors of voter turnout, often outweighing rational calculations about electoral competitiveness or individual vote impact.

The concept of civic duty reflects internalized norms about appropriate citizenship behavior. When individuals view voting as a moral responsibility comparable to obeying laws or paying taxes, they participate regardless of whether their vote affects outcomes.

Political knowledge – factual information about political institutions, processes, issues, and actors – facilitates effective participation. Delli Carpini and Keeter [14] demonstrated that political knowledge enables citizens to connect their interests and values with political choices, hold leaders accountable, and resist manipulation.

Knowledge affects both the likelihood and quality of participation. Well-informed citizens participate at higher rates across most forms of political engagement. Moreover, their participation is

more likely to advance their interests, as they can better identify which candidates and policies align with their preferences.

Putnam's [13] concept of social capital – networks, norms, and trust that enable coordination and cooperation – has profoundly influenced understanding of political participation. Social capital operates through multiple mechanisms: information flows (networks transmit political information), mobilization (networks provide channels for recruitment), social pressure (networks create accountability), and collective efficacy (networks enable coordination).

Putnam [13] documented declining social capital in American society – decreasing membership in civic organizations, reduced social trust, and weakening community ties – and linked these trends to political disengagement.

Building on social identity theory, group consciousness – awareness of one's group position in society and feelings of solidarity with fellow group members – powerfully motivates political participation, especially among marginalized groups [10]. When these elements align, group consciousness produces high levels of political mobilization to advance group interests.

Trust in political institutions – confidence that governmental institutions and actors are competent, responsive, and act in the public interest – significantly affects political participation. For system-affirming participation (voting, contacting representatives), institutional trust shows positive relationships. For system-challenging participation (protests, demonstrations), trust shows negative relationships. Contemporary democracies face a troubling trend of declining institutional trust [1].

Electoral systems shape participation patterns through multiple mechanisms. Proportional representation systems typically achieve higher turnout than plurality/majoritarian systems. Registration requirements significantly affect participation—automatic or same-day registration removes key barriers [12]. Electoral competitiveness affects participation through both instrumental calculations and mobilization effects.

Education consistently emerges as the strongest sociodemographic predictor of political participation. More educated individuals participate at substantially higher rates across all participatory acts [2]. Education affects participation through developing cognitive skills, socializing civic norms, providing credential benefits, and structuring life experiences.

Younger generations in many democracies participate at lower rates than previous generations did at the same age [15]. However, generational differences show distinctive patterns: lower conventional participation but higher unconventional activism, protest participation, and online engagement. Sloam [15] argues that youth participation reflects different citizenship conceptions—from duty-based to engaged citizenship emphasizing direct action.

Boulianne's [5] meta-analysis found predominantly positive relationships between social media and civic/political participation. Social media enables novel participation forms and reduces information and coordination costs. However, effects show complexity: filter bubbles, echo chambers, clicktivism concerns, and misinformation spread [6].

Contemporary democracies face a paradox: unprecedented information access coexists with substantial political ignorance and growing disengagement. Factors include selective exposure (individuals avoid political content), information overload (excessive information creates cognitive burden), fragmentation (proliferation of sources fragments discourse), and misinformation (pollution reduces trust) [6].

Political absenteeism encompasses: electoral abstention (non-voting), civic withdrawal (non-participation in organizations), political disengagement (lack of interest or discussion), and political alienation (active rejection of or cynicism toward institutions). These forms often co-occur but can exist independently.

Individual factors include low political efficacy (doubt about understanding politics or making a difference), weak civic duty (absent sense of obligation), limited political interest, knowledge deficits, resource constraints (lack of time, money, skills), and psychological costs (stress, anxiety from political engagement).

Systemic factors include institutional distrust (belief that institutions are corrupt or unresponsive), perceived ineffectiveness (participation seems unlikely to influence outcomes), procedural barriers (registration requirements, inconvenient procedures), representation failures (available options poorly represent preferences), and corruption signaling that politics serves private rather than public interests.

The reviewed literature demonstrates that political participation and absenteeism must be understood through multi-level analysis integrating individual psychology, social relationships, and institutional structures. No single theoretical framework fully explains participatory patterns; effective understanding requires synthesis across perspectives.

At the individual level, psychological factors – efficacy, civic duty, interest, knowledge – powerfully predict engagement. At the social level, networks, organizations, and group identities shape participation through information transmission, mobilization, social pressure, and collective efficacy. At the institutional level, political structures shape participation through opportunity structures, incentive structures, and trust relationships.

Effective strategies for enhancing participation must operate across these levels simultaneously. Individual-focused interventions prove insufficient without addressing social inequalities. Similarly, institutional reforms have limited impact if individuals lack efficacy, interest, and mobilization networks. Comprehensive approaches must simultaneously build individual capacities, strengthen mobilizing networks, and reform institutions.

Digital technology's impact constitutes one of the most significant contemporary developments. Optimistic perspectives emphasize democratizing potential: reduced costs, lowered barriers, novel forms, rapid mobilization. Pessimistic perspectives emphasize risks: filter bubbles, misinformation, slacktivism, manipulation, digital divides [5, 6].

Current evidence suggests technology effects are highly contingent on design, context, and use patterns. Three policy implications emerge: first, digital participation requires parallel attention to digital literacy and information quality. Second, platform governance matters enormously for whether digital spaces facilitate constructive engagement. Third, digital participation should complement rather than replace offline engagement.

Conclusion

Political participation constitutes the lifeblood of democratic governance. Yet contemporary democracies face persistent challenges of political absenteeism – citizens who abstain from voting, avoid civic engagement, distrust institutions, and feel disconnected from political processes. Understanding and addressing absenteeism represents a crucial task for sustaining democratic vitality.

This comprehensive literature review demonstrates that political participation and absenteeism reflect complex interactions among individual psychology, social relationships, and institutional structures. At the individual level, political efficacy, civic duty, political interest, and knowledge powerfully predict engagement. At the social level, networks, organizations, and group identities shape participation through multiple mechanisms. At the institutional level, political structures shape both opportunities and motivations.

Political absenteeism cannot be dismissed as mere apathy or rational disengagement. Rather, abstention often reflects low political efficacy, weak civic norms, institutional distrust, procedural barriers, resource constraints, and social marginalization. Addressing absenteeism requires not just mobilizing individuals but also reforming institutions to be more accessible, responsive, and deserving of trust.

Evidence-based strategies for enhancing participation must operate across multiple levels simultaneously. Institutional reforms reduce barriers and strengthen incentives. Educational interventions build capacities and motivations. Social capital development provides mobilizing networks. Targeted mobilization connects individuals to participatory opportunities. Reducing inequalities ensures genuine accessibility.

The future of democratic governance depends substantially on successfully engaging citizens across diverse backgrounds in meaningful political participation. As this review demonstrates, extensive knowledge exists about factors promoting and inhibiting engagement. The challenge now is translating this knowledge into practice through comprehensive strategies that simultaneously build individual capacities, strengthen social infrastructure, reform political institutions, and adapt to technological change.

The stakes are high. Declining participation threatens not merely electoral turnout rates but the broader health of democratic societies. When large portions of populations feel disconnected from

politics, democracies lose legitimacy, responsiveness, and problem-solving capacity. Conversely, vigorous participation across diverse populations strengthens democratic resilience, ensures representative governance, and enables collective action on shared challenges.

REFERENCES

- 1 Blais A., Rubenson D. The source of turnout decline: new values or new contexts? // *Comparative Political Studies*. 2013. Vol. 46. No. 1. P. 95–117.
- 2 Verba S., Scholzman K.L., Brady H.E. *Voice and Equality: Civic Voluntarism in American Politics*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1995. 640 p.
- 3 Bandura A. *Self-efficacy: The Exercise of Control*. New York: W.H. Freeman and Company, 1997. 604 p.
- 4 Tajfel H., Turner J.C. The social identity theory of intergroup behavior // *Psychology of Intergroup Relations*. Chicago: Nelson-Hall Publishers, 1986. P. 7–24.
- 5 Boulianne S. Social media use and participation: a meta-analysis of current research // *Information, Communication & Society*. 2015. Vol. 18. No. 5. P. 524–538.
- 6 Sunstein C.R. *#Republic: Divided Democracy in the Age of Social Media*. Princeton: Princeton University Press, 2017. 328 p.
- 7 Downs A. *An Economic Theory of Democracy*. New York: Harper & Row, 1957. 310 p.
- 8 Aldrich J.H. Rational choice and turnout // *American Journal of Political Science*. 1993. Vol. 37. No. 1. P. 246–278.
- 9 Campbell A., Converse P.E., Miller W.E., Stokes D.E. *The American Voter*. New York: John Wiley & Sons, 1960. 576 p.
- 10 Huddy L. From social to political identity: A critical examination of social identity theory // *Political Psychology*. 2001. Vol. 22. No. 1. P. 127–156.
- 11 Pollock P.H. Organizations as agents of mobilization: How does group activity affect political participation? // *American Journal of Political Science*. 1982. Vol. 26. No. 3. P. 485–503.
- 12 Blais A. What affects voter turnout? // *Annual Review of Political Science*. 2006. Vol. 9. P. 111–125.
- 13 Putnam R.D. *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. New York: Simon & Schuster, 2000. 544 p.
- 14 Delli Carpini M.X., Keeter S. *What Americans Know about Politics and Why It Matters*. New Haven: Yale University Press, 1996. 397 p.
- 15 Sloam J. ‘Voice and Equality’: Young People’s Politics in the European Union // *West European Politics*. 2016. Vol. 39. No. 3. P. 836–858.

НУСИПОВА А.У.,*¹

PhD, қауымдастырылған профессор.

*e-mail: arai_nussipova@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-4112-1971

¹Халықаралық білім беру корпорациясы,
Алматы қ., Қазақстан

САЯСИ ҚАТЫСУДЫҢ ЖӘНЕ АБСЕНТЕИЗМНІҢ ӘЛЕУМЕТТІК-ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ФАКТОРЛАРЫ

Андатпа

Бұл кешенді шолу қазіргі заманғы демократияларда саяси қатысуға және абсентеизмге әсер ететін әлеуметтік-психологиялық факторларды зерттейді. Әлеуметтік идентификация теориясы, саяси тиімділік модельдері, рационалды таңдау теориясы және азаматтық еріктілік концепциясын қоса алғанда, классикалық және заманауи теориялық негіздерге сүйене отырып, бұл мақала 2010-2025 жылдар аралығында жарияланған трансұлттық зерттеулердің эмпирикалық нәтижелерін синтездейді. Шолу саяси мінез-құлыққа әсер ететін көп деңгейлі детерминанттарды анықтайды: жеке психологиялық сипаттамалар (саяси тиімділік, азаматтық міндет, саяси қызығушылық), әлеуметтік факторлар (әлеуметтік капитал, желілік енуі, топтық идентификация) және жүйелік факторлар (институционалдық сенім, сайлау жүйесінің дизайны, саяси мүмкіндіктер құрылымдары). Цифрлық саяси қатысу, азаматтық белсенділіктегі ұрпақтар арасындағы айырмашылықтар және ақпарат молдығы мен саяси апатия арасындағы парадоксалды қатынас сияқты пайда болып жатқан үрдістерге ерекше

назар аударылады. Талдау саяси абсентеизмді жай ғана рационалды қатыспаушылық немесе апатия ретінде түсінуге болмайтынын, керісінше оны саяси тиімсіздік сезімінде, институционалдық сенімсіздікте, қатысуға жүйелік кедергілерде және әлеуметтік-экономикалық маргинализацияда тамыр жайған күрделі феномен ретінде қарастыру керектігін көрсетеді. Шолу азаматтық білім беру бағдарламалары, институционалдық реформалар, әлеуметтік капиталды дамыту және инклюзивті саяси дизайн арқылы демократиялық қатысуды күшейтуге арналған ғылыми негізделген ұсыныстармен аяқталады.

Тірек сөздер: саяси қатысу, сайлаушылардың келуі, абсентеизм, саяси тиімділік, азаматтық белсенділік, әлеуметтік идентификация, саяси мінез-құлық.

НУСИПОВА А.У.,*¹

PhD, ассоциированный профессор.

*e-mail: arai_nussipova@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-4112-1971

¹Международная образовательная корпорация,
г. Алматы, Казахстан

СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ФАКТОРЫ ПОЛИТИЧЕСКОГО УЧАСТИЯ И АБСЕНТЕИЗМА

Аннотация

Данный комплексный обзор исследует социально-психологические факторы, влияющие на политическое участие и абсентеизм в современных демократиях. Опираясь на классические и современные теоретические рамки, включая теорию социальной идентичности, модели политической эффективности, теорию рационального выбора и концепцию гражданского волонтаризма, настоящая статья синтезирует эмпирические данные из кросс-национальных исследований, опубликованных в период с 2010 по 2025 гг. Обзор выявляет множественные уровни детерминант, влияющих на политическое поведение: индивидуальные психологические характеристики (политическая эффективность, гражданский долг, политический интерес), социальные факторы (социальный капитал, включенность в сети, групповая идентификация) и системные факторы (институциональное доверие, дизайн избирательной системы, структуры политических возможностей). Особое внимание уделяется возникающим тенденциям, включая цифровое политическое участие, поколенческие различия в гражданской вовлеченности и парадоксальные отношения между изобилием информации и политической апатией. Анализ показывает, что политический абсентеизм не может быть понят просто как рациональное неучастие или апатия, а скорее представляет собой сложный феномен, укорененный в ощущении политической неэффективности, институциональном недоверии, системных барьерах для участия и социально-экономической маргинализации. Обзор завершается научно обоснованными рекомендациями по усилению демократического участия через программы гражданского образования, институциональные реформы, развитие социального капитала и инклюзивный политический дизайн.

Ключевые слова: политическое участие, явка избирателей, абсентеизм, политическая эффективность, гражданская вовлеченность, социальная идентичность, политическое поведение.

Article submission date: 02.02.2026

2 CLINICAL AND SPECIAL PSYCHOLOGY КЛИНИКАЛЫҚ ЖӘНЕ АРНАЙЫ ПСИХОЛОГИЯ КЛИНИЧЕСКАЯ И СПЕЦИАЛЬНАЯ ПСИХОЛОГИЯ

IRSTI 15.81.21

UDC 616.89-008.441.33:616.89-008.19

JEL I12, I18

<https://doi.org/10.46914/2959-3999-2026-1-1-14-24>

SLANBEKOVA G.K.,*¹

PhD, associate professor.

*e-mail: gulnaraslanbekova1@gmail.com

ORCID ID: 0000-0003-4908-5132

¹Academician Ye.A. Buketov

Karaganda National Research University,
Karaganda, Kazakhstan

THE ROLE OF SLEEP DISTURBANCES IN THE MAINTENANCE OF PTSD SYMPTOMS: A LITERATURE REVIEW

Abstract

Post-traumatic stress disorder (PTSD) represents one of the most debilitating psychiatric conditions. Post-traumatic stress disorder is frequently accompanied by sleep disturbances, including insomnia and trauma-related nightmares, affecting up to 90% of individuals with this condition. This literature review examines the bidirectional relationship between sleep disturbances and PTSD symptoms, focusing on the role of sleep as both a symptom and a maintaining factor of the disorder. A review of empirical studies, meta-analyses, and clinical trials published between 2010 and 2025 indicates that disrupted sleep architecture contributes to impaired emotional regulation, deficits in memory consolidation, and heightened threat sensitivity, thereby exacerbating daytime PTSD symptoms. Evidence demonstrates that sleep-focused interventions, such as cognitive-behavioral therapy for insomnia (CBT-I), imagery rehearsal therapy (IRT), and pharmacological treatments, effectively reduce sleep problems and lead to improvements in core PTSD symptoms. The findings suggest that early and integrated treatment of sleep disturbances may enhance overall PTSD recovery and improve the outcomes of trauma-focused therapies.

Keywords: post-traumatic stress disorder, sleep disturbances, insomnia, nightmares, cognitive-behavioral therapy, trauma recovery.

Introduction

Post-traumatic stress disorder (PTSD) represents one of the most debilitating psychiatric conditions, affecting approximately 6–8% of the general population at some point in their lives, with significantly higher rates among combat veterans, assault survivors, and individuals exposed to repeated trauma [1, 2]. The disorder is characterized by four primary symptom clusters as defined by the Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders, Fifth Edition (DSM–5): intrusion symptoms, avoidance behaviors, negative alterations in cognition and mood, and alterations in arousal and reactivity.

Within the constellation of PTSD symptoms, sleep disturbances occupy a unique and prominent position. Research consistently demonstrates that 70–90% of individuals diagnosed with PTSD experience significant sleep problems, with insomnia and trauma-related nightmares being the most

frequently reported complaints [3]. These sleep disturbances are not merely correlates of the disorder but are formally recognized as diagnostic criteria within both the hyperarousal symptom cluster (difficulty falling or staying asleep) and the intrusion symptom cluster (distressing dreams related to the traumatic event).

The relationship between sleep and PTSD extends beyond simple symptom co-occurrence. Emerging evidence suggests that sleep disturbances may function as both consequences of traumatic exposure and maintaining factors that perpetuate and exacerbate PTSD symptoms over time [4]. This bidirectional relationship has important implications for treatment: if sleep problems actively maintain PTSD symptomatology, then interventions specifically targeting sleep disturbances might not only alleviate sleep complaints but also facilitate broader recovery from trauma.

Traditional PTSD treatments, such as prolonged exposure therapy and cognitive processing therapy, primarily focus on processing traumatic memories and modifying maladaptive cognitions. While these evidence-based interventions demonstrate considerable efficacy, sleep problems often persist even after successful completion of trauma-focused therapy [5]. This observation has prompted researchers and clinicians to consider whether direct intervention on sleep disturbances – either as an adjunct to or in advance of trauma-focused treatment – might enhance overall treatment outcomes.

The neurobiological mechanisms linking sleep and PTSD are complex and multifaceted. Sleep, particularly rapid eye movement (REM) sleep, plays a crucial role in emotional memory consolidation and regulation [6]. Disrupted sleep architecture in PTSD may interfere with the natural processing of emotional experiences, potentially contributing to the persistence of intrusive memories and emotional dysregulation characteristic of the disorder. Additionally, chronic sleep deprivation is associated with heightened amygdala reactivity, reduced prefrontal cortex regulation, and alterations in stress hormone systems – all of which are implicated in PTSD pathophysiology [7, 8, 9].

Despite growing recognition of the importance of sleep in PTSD, several critical questions remain inadequately addressed in the literature. First, the precise mechanisms through which sleep disturbances maintain PTSD symptoms require further elucidation. Second, the optimal timing and sequencing of sleep-targeted interventions in relation to trauma-focused therapies remains unclear. Third, questions persist regarding which specific sleep interventions are most effective for different types of sleep disturbances and trauma populations.

This literature review aims to synthesize current evidence regarding the role of sleep disturbances in maintaining PTSD symptoms and to evaluate whether treating sleep problems as primary therapeutic targets can improve overall PTSD recovery trajectories. Specifically, this review will:

- ♦ Examine the prevalence and phenomenology of sleep disturbances in PTSD populations.
- ♦ Review theoretical models and empirical evidence supporting sleep disturbances as maintenance factors in PTSD.
- ♦ Evaluate the efficacy of sleep-targeted interventions in reducing both sleep disturbances and core PTSD symptoms.
- ♦ Explore potential mechanisms underlying the relationship between improved sleep and PTSD recovery.
- ♦ Identify gaps in current knowledge and directions for future research.

By addressing these objectives, this review seeks to provide clinicians and researchers with a comprehensive understanding of how sleep interventions might be optimally integrated into PTSD treatment protocols to enhance patient outcomes and accelerate recovery trajectories.

Materials and methods

A comprehensive literature search was conducted across multiple electronic databases including PubMed, PsycINFO, Web of Science, and the Cochrane Library. The search covered publications from January 2010 to January 2025, focusing on peer-reviewed journal articles, meta-analyses, systematic reviews, and clinical trials. This timeframe was selected to capture contemporary research that reflects current diagnostic criteria (DSM-5, published in 2013) and modern sleep assessment methodologies. The search strategy employed Boolean operators to combine key terms across three primary domains: (1) PTSD terms (e.g., “post-traumatic stress disorder,” “PTSD,” “posttraumatic stress,” “trauma”), (2) sleep-related terms (e.g., “sleep,” “insomnia,” “nightmare,” “sleep disturbance,” “sleep architecture,”

“REM sleep”), and (3) intervention or outcome terms (e.g., “treatment,” “intervention,” “therapy,” “CBT-I,” “imagery rehearsal,” “recovery,” “symptom reduction”). Additional searches were conducted using MeSH terms and subject headings specific to each database.

Studies were included if they met the following criteria:

- ♦ Published in peer-reviewed English-language journals between 2010 and 2025.
 - ♦ Involved human participants diagnosed with PTSD using standardized diagnostic criteria (DSM–IV, DSM–IV–TR, or DSM–5).
 - ♦ Examined sleep disturbances (insomnia, nightmares, or other sleep problems) in relation to PTSD symptoms.
 - ♦ Employed validated measures of sleep quality and PTSD symptom severity.
 - ♦ Reported original empirical data (excluding case reports, editorials, and conference abstracts).
- Studies were excluded if they:
- ♦ Focused exclusively on sleep disorders other than insomnia or nightmares (e.g., obstructive sleep apnea, narcolepsy) without examining PTSD outcomes.
 - ♦ Involved participants with comorbid traumatic brain injury as the primary diagnosis, given the distinct sleep disturbance profiles in this population.
 - ♦ Did not include quantitative outcome measures for both sleep and PTSD symptoms.

The initial database searches yielded 2,847 potentially relevant articles. Following removal of duplicates ($n = 623$), titles and abstracts of 2,224 articles were screened for relevance. This screening process resulted in the exclusion of 1,956 articles that clearly did not meet inclusion criteria. The remaining 268 full-text articles were retrieved and assessed for eligibility, with 186 articles excluded for various reasons (e.g., inappropriate study design, lack of relevant outcome measures, wrong population). A final sample of 82 studies was included in this review.

Data extraction was performed systematically using a standardized form that captured the following information: study characteristics (authors, year, country, study design), participant demographics (sample size, age, gender, trauma type), sleep disturbance characteristics (type, prevalence, assessment methods), PTSD assessment methods, intervention details (if applicable), primary outcomes, and key findings. Data extraction was conducted independently by two reviewers, with discrepancies resolved through discussion and consensus.

The methodological quality of included studies was assessed using criteria appropriate to each study design. Randomized controlled trials were evaluated using the Cochrane Risk of Bias tool, which assesses selection bias, performance bias, detection bias, attrition bias, and reporting bias. Longitudinal observational studies were assessed using the Newcastle-Ottawa Scale, which evaluates selection of cohorts, comparability of groups, and adequacy of outcome assessment. Cross-sectional studies were evaluated based on sample representativeness, measurement validity, and appropriate statistical analyses.

Quality ratings were used to contextualize findings rather than to exclude studies, as lower-quality studies may still provide valuable preliminary evidence in areas where high-quality research is limited. However, greater weight was given to findings from methodologically rigorous studies when synthesizing evidence.

Given the heterogeneity of study designs, populations, interventions, and outcome measures, a narrative synthesis approach was employed rather than meta-analysis. Studies were organized thematically according to the review objectives: (1) prevalence and phenomenology of sleep disturbances in PTSD, (2) theoretical and empirical evidence for sleep as a maintenance factor, (3) efficacy of specific sleep-targeted interventions, and (4) mechanisms underlying sleep-PTSD relationships. Within each theme, findings were synthesized to identify patterns, consistencies, and areas of divergence across studies. Where quantitative data were available across similar interventions and outcomes, effect sizes were noted to facilitate comparison of treatment efficacy.

Results and discussion

The reviewed literature consistently demonstrates that sleep disturbances represent near-universal features of PTSD. Across 28 epidemiological and cross-sectional studies examining sleep in PTSD populations, prevalence rates for clinically significant insomnia ranged from 70% to 91%, with a

weighted average of 82% (based on studies using validated insomnia measures such as the Insomnia Severity Index or Pittsburgh Sleep Quality Index). Trauma-related nightmares were reported by 71–96% of individuals with PTSD, with higher rates observed in combat veterans (average 88%) compared to civilian trauma survivors (average 76%) [10].

Polysomnographic studies ($n = 15$) revealed distinct sleep architecture abnormalities in PTSD populations compared to trauma-exposed controls without PTSD and non-trauma-exposed healthy controls. The most consistent findings included: reduced sleep efficiency (averaging 68% vs. 85% in controls), increased sleep onset latency (average 45 minutes vs. 18 minutes), frequent nighttime awakenings (averaging 4.2 per night vs. 1.8), and reduced total sleep time (averaging 5.4 hours vs. 7.1 hours). REM sleep abnormalities were particularly pronounced, with PTSD patients showing increased REM density (eye movements per REM period), fragmented REM sleep, and in some studies, shortened REM latency – a pattern that parallels findings in major depression [12].

Importantly, sleep disturbances in PTSD show distinctive characteristics that differentiate them from primary sleep disorders. PTSD-related nightmares often involve direct replication or thematic elements of traumatic experiences, whereas nightmares in other conditions tend to be more varied in content. Insomnia in PTSD is frequently characterized by hypervigilance-related difficulties initiating sleep (lying awake in a state of heightened alertness) rather than the racing thoughts or worry more typical of primary insomnia or generalized anxiety disorder.

Longitudinal studies ($n = 12$) examining the course of sleep disturbances in PTSD provide compelling evidence that sleep problems tend to persist even when other PTSD symptoms improve. For example, a large-scale study of combat veterans receiving trauma-focused therapy found that while overall PTSD symptom severity decreased by an average of 47% from pre- to post-treatment, sleep disturbance scores decreased by only 23%, with 68% of treatment responders continuing to meet criteria for clinical insomnia at follow-up. Similar patterns have been observed across civilian trauma populations, suggesting that sleep disturbances may represent particularly treatment-resistant symptoms.

A substantial body of evidence supports the hypothesis that sleep disturbances actively maintain and exacerbate PTSD symptoms rather than functioning merely as passive consequences of the disorder. This evidence derives from multiple methodological approaches including longitudinal studies, experimental sleep deprivation research, and mechanistic investigations.

Prospective longitudinal studies ($n = 18$) provide the strongest support for sleep disturbances as maintenance factors. These studies consistently demonstrate that the severity of sleep problems early in the course of PTSD predicts the persistence and severity of other PTSD symptoms at later time points, even after controlling for initial PTSD severity and other relevant variables. For instance, a seminal study [12] followed 3,372 military personnel for two years after deployment and found that sleep disturbances assessed within one month of return predicted PTSD symptom severity at both one-year and two-year follow-ups, with effect sizes ($\beta = 0.34$ and $\beta = 0.29$, respectively) that remained significant after controlling for baseline PTSD symptoms, depression, and combat exposure.

Similarly, a prospective study of assault survivors found that insomnia severity at six weeks post-trauma predicted PTSD diagnostic status at six months (odds ratio = 3.7), independent of early PTSD symptoms. Nightmare frequency showed an even stronger association (odds ratio = 5.2). These predictive relationships suggest that sleep disturbances may causally contribute to PTSD development and maintenance rather than simply co-occurring with the disorder.

Laboratory-based studies examining the effects of experimental sleep deprivation on trauma-related processing provide additional support for the role of sleep in PTSD maintenance. Research [10] demonstrated that even a single night of sleep deprivation prior to exposure to emotionally negative stimuli resulted in a 60% increase in amygdala reactivity and a 40% reduction in prefrontal-amygdala functional connectivity compared to rested participants. This pattern of heightened limbic reactivity with reduced regulatory control mirrors the neurobiological signature observed in PTSD [13].

Furthermore, studies manipulating specific sleep stages have revealed that REM sleep deprivation specifically impairs emotional memory processing. Participants deprived of REM sleep while maintaining other sleep stages showed reduced ability to dissociate emotional tone from memory content and demonstrated persistent emotional reactivity to previously encountered negative stimuli – a pattern reminiscent of the intrusive re-experiencing characteristic of PTSD.

Multiple mechanisms have been proposed and investigated to explain how sleep disturbances maintain PTSD symptoms:

Impaired Emotional Memory Consolidation. Sleep, particularly REM sleep, plays a crucial role in processing emotional memories by facilitating the consolidation of memory content while reducing associated emotional arousal – a process described as “sleep to remember, sleep to forget” [14]. In PTSD, fragmented and disrupted REM sleep may prevent this normal emotional depotentiation, resulting in memories that retain their full emotional intensity. Supporting this model, studies using neuroimaging have shown that healthy individuals exhibit reduced amygdala activation to emotional stimuli after sleep compared to before sleep, whereas individuals with PTSD and poor sleep quality fail to show this overnight emotional habituation.

Hyperarousal Perpetuation. Chronic sleep deprivation activates stress response systems, including the hypothalamic-pituitary-adrenal (HPA) axis and sympathetic nervous system. This activation manifests in elevated cortisol levels, increased noradrenergic activity, and heightened physiological arousal – all of which are characteristic features of PTSD and may perpetuate both sleep difficulties and daytime hyperarousal symptoms. This creates a vicious cycle wherein sleep disturbance increases arousal, which further disrupts sleep. Studies measuring heart rate variability and cortisol awakening response in PTSD patients with insomnia versus those without insomnia support this model, showing that those with comorbid insomnia exhibit more pronounced HPA axis dysregulation [15].

Cognitive Impairment. Sleep deprivation impairs multiple cognitive functions relevant to PTSD recovery, including executive functioning, attention regulation, and cognitive flexibility. These deficits may interfere with the ability to engage effectively in trauma-focused therapies, which often require sustained attention, working memory capacity, and the cognitive flexibility to consider alternative interpretations of trauma-related cognitions. Research has shown that PTSD patients with comorbid insomnia demonstrate poorer engagement and higher dropout rates in prolonged exposure therapy compared to those without significant sleep problems.

Threat Sensitivity and Safety Learning Deficits. Recent evidence suggests that sleep deprivation impairs safety learning – the ability to distinguish between threatening and safe environmental cues. A study [16] found that sleep-deprived participants showed reduced extinction learning (the process by which previously threatening stimuli become recognized as safe) and enhanced fear renewal compared to rested participants. Given that impaired fear extinction is a core feature of PTSD, sleep disturbance-induced deficits in safety learning may directly contribute to the persistence of avoidance behaviors and hypervigilance.

The reviewed literature included 34 intervention studies examining the efficacy of sleep-targeted treatments in PTSD populations. These interventions can be broadly categorized into psychological / behavioral approaches, pharmacological treatments, and emerging or adjunctive therapies.

CBT-I represents the gold-standard psychological treatment for insomnia and has been adapted for use in PTSD populations. The intervention typically includes sleep restriction, stimulus control, cognitive restructuring of maladaptive sleep beliefs, sleep hygiene education, and relaxation training. Thirteen randomized controlled trials examined CBT-I in PTSD patients, with sample sizes ranging from 25 to 145 participants.

Results across these trials were remarkably consistent. CBT-I produced large effect sizes (Cohen’s d ranging from 0.85 to 1.4, median $d = 1.1$) for insomnia severity reduction. Critically, 11 of the 13 studies also assessed PTSD symptom outcomes and found significant reductions in overall PTSD severity (effect sizes ranging from 0.41 to 0.78, median $d = 0.58$). These PTSD symptom improvements occurred despite CBT-I protocols not directly addressing trauma content or PTSD-specific symptoms.

A particularly noteworthy study [17] randomized 45 participants with PTSD and insomnia to either CBT-I or a monitoring-only control condition. After eight weeks, the CBT-I group showed a 65% reduction in insomnia severity compared to 12% in controls ($p < 0.001$), but also demonstrated significant reductions in PTSD symptom severity (34% reduction vs. 9% in controls, $p = 0.003$). Improvements in depression and overall quality of life were also observed. Follow-up assessments at six months showed that treatment gains were largely maintained.

IRT specifically targets trauma-related nightmares through a process of rescripting nightmare content and mentally rehearsing modified, less distressing versions. The intervention is typically brief

(3–6 sessions) and can be delivered individually or in groups. Twelve randomized controlled trials and four uncontrolled trials examined IRT effectiveness in PTSD populations.

Meta-analytic evidence from seven trials (pooled $n = 354$) indicated that IRT produces large effects on nightmare frequency (standardized mean difference = -1.25 , 95% CI: -1.65 to -0.85) and nightmare-related distress (SMD = -1.08 , 95% CI: -1.44 to -0.72). Importantly, six of these trials also measured overall PTSD symptoms and found moderate to large reductions (SMD = -0.67 , 95% CI: -0.95 to -0.39), suggesting that nightmare reduction may facilitate broader symptom improvement.

A study [7] examining long-term outcomes of IRT found that nightmare improvements were maintained at 12-month follow-up, and that individuals who achieved at least 50% reduction in nightmare frequency at post-treatment showed continued gradual improvement in other PTSD symptom clusters over the follow-up period, suggesting that nightmare resolution may set in motion a positive recovery trajectory [7].

Recognizing that many PTSD patients experience both insomnia and nightmares, several studies examined combined protocols addressing both sleep disturbances. Four RCTs tested integrated CBT-I/IRT interventions, typically delivered over 6–8 sessions.

These combined approaches showed additive benefits, with effect sizes for sleep outcomes ($d = 1.3$ – 1.6) generally larger than either intervention alone, though direct comparative trials are limited. PTSD symptom reductions were also robust ($d = 0.68$ – 0.89), with some evidence suggesting that combined sleep interventions may enhance subsequent response to trauma-focused psychotherapy. One study found that veterans who received CBT-I/IRT prior to prolonged exposure therapy showed faster symptom reduction during PE and lower dropout rates (18% vs. 32% in those receiving PE without prior sleep treatment).

Multiple pharmacological agents have been studied for PTSD-related sleep disturbances, though the evidence base is more mixed than for psychological interventions. Prazosin, an α -1 adrenergic antagonist, has received the most research attention based on its theoretical mechanism of reducing noradrenergic hyperactivity thought to contribute to nightmares and hyperarousal.

Earlier smaller trials ($n = 6$, total participants = 247) showed promising results for prazosin in reducing nightmare frequency and improving sleep quality, with effect sizes ranging from 0.5 to 0.9. However, a large, well-powered multisite trial ($n = 304$) published in 2018 found no significant difference between prazosin and placebo on nightmare outcomes, leading to considerable debate about the medication's efficacy. Post-hoc analyses suggested that prazosin might be more effective for certain subgroups (e.g., those with more severe baseline nightmares, younger patients) but these findings require prospective validation.

Other medications showing preliminary evidence include low-dose cortisol (3 RCTs, small effects on sleep continuity), melatonin receptor agonists (2 small trials showing improved sleep onset latency but minimal PTSD symptom effects), and nabilone, a synthetic cannabinoid (1 small RCT showing nightmare reduction). However, the evidence for pharmacological sleep treatments in PTSD remains considerably weaker than for psychological interventions, and concerns about dependency, side effects, and lack of sustained benefits after discontinuation limit their role as primary interventions.

An important question concerns the optimal timing of sleep-targeted interventions relative to trauma-focused treatments. Several studies specifically examined this question through various trial designs.

Three studies examined sleep interventions as a preparatory treatment before trauma-focused therapy. Results suggested that this approach may offer several advantages: (1) improved engagement and lower dropout from subsequent trauma therapy, (2) faster symptom reduction during trauma treatment, and (3) patients reporting that improved sleep helped them feel more capable of engaging with difficult trauma memories. However, these studies were relatively small ($n = 32$ – 67), and more research is needed to determine whether this sequencing consistently produces superior outcomes compared to concurrent or reverse sequencing.

Studies examining concurrent delivery of sleep interventions alongside trauma-focused therapy ($n = 5$) showed that this approach is feasible and well-tolerated. Outcomes suggested possible synergistic effects, with some evidence that sleep improvement during the early phases of trauma therapy predicted better overall treatment response.

One study examined sleep intervention as a maintenance or augmentation strategy following trauma-focused therapy and found that CBT-I delivered to patients who had completed PE but continued to experience sleep problems produced additional PTSD symptom improvements beyond those achieved during PE, reducing the proportion of patients meeting full PTSD criteria from 45% post-PE to 23% post – CBT-I.

Understanding how improving sleep leads to PTSD symptom reduction is crucial for optimizing interventions. Multiple mechanistic studies employed mediation analyses, neuroimaging, and psychophysiological assessments to identify pathways through which sleep interventions exert their effects.

Mediation analyses from eight intervention trials examined whether improvements in sleep mediated the relationship between treatment and PTSD symptom reduction. Collectively, these studies found that changes in objective sleep quality (measured via actigraphy or polysomnography) mediated 35–60% of the effect of sleep interventions on PTSD symptoms, while subjective sleep quality changes mediated 40–68% of effects. This suggests that both objective and subjective sleep improvements contribute to PTSD recovery, though subjective improvements may be particularly important—possibly because perceived sleep quality influences daytime functioning expectations and coping efficacy.

Neuroimaging studies (n=4) examined neural changes associated with sleep improvement in PTSD. A particularly informative study [3] used fMRI to assess emotional reactivity before and after CBT-I in veterans with PTSD. Post-treatment improvements in sleep quality were associated with reduced amygdala activation in response to emotional stimuli and increased prefrontal-amygdala connectivity during emotion regulation tasks. These neural changes paralleled reductions in hyperarousal and re-experiencing symptoms, suggesting that normalized sleep may restore emotion regulation circuitry.

Studies examining cognitive mediators found that sleep improvements were associated with enhanced executive functioning, particularly cognitive flexibility and working memory—abilities that are important for trauma processing and cognitive reappraisal. One study found that improvements in cognitive flexibility after sleep treatment predicted subsequent response to cognitive processing therapy, supporting the hypothesis that better sleep enhances cognitive resources needed for therapeutic engagement.

Finally, research examining fear conditioning and extinction suggested that sleep improvement enhances safety learning. Studies using fear conditioning paradigms found that individuals who achieved clinically significant sleep improvement showed better discrimination between conditioned threat and safety cues and demonstrated enhanced extinction retention – abilities that are impaired in PTSD and central to recovery. This enhanced safety learning may facilitate generalization of improvements beyond the treatment context.

First, the reviewed evidence strongly supports the conceptualization of sleep disturbances as active maintenance factors in PTSD rather than merely correlates or consequences of the disorder. This conclusion rests on several lines of converging evidence. Longitudinal studies consistently demonstrate that early sleep problems predict later PTSD severity, even controlling for initial trauma symptom levels. Experimental research shows that sleep deprivation produces neurobiological and cognitive changes that mirror PTSD pathophysiology. Mechanistic studies identify specific pathways – impaired emotional memory consolidation, perpetuated hyperarousal, cognitive deficits, and impaired safety learning – through which disrupted sleep may maintain trauma symptoms.

This maintenance model has important implications for how we conceptualize PTSD development and chronification. Rather than viewing sleep problems as secondary symptoms that will naturally resolve once trauma is processed, this perspective suggests that sleep disturbances may actively impede natural recovery processes and contribute to the transition from acute stress responses to chronic PTSD. This reconceptualization suggests that early intervention targeting sleep problems in the immediate aftermath of trauma might have preventive value – a hypothesis that warrants further investigation through prospective intervention trials.

Second, sleep-targeted interventions, particularly CBT-I and IRT, demonstrate robust efficacy for reducing both sleep disturbances and overall PTSD symptoms. The consistency of these findings across multiple trials, diverse trauma populations, and different research groups provides strong evidence that these interventions should be considered evidence-based treatments for PTSD-related sleep problems.

The effect sizes observed for CBT-I on PTSD symptoms (median $d = 0.58$) are comparable to those reported for many PTSD pharmacological treatments and, while smaller than those typically seen with specialized trauma-focused psychotherapies ($d = 0.8-1.2$), are nonetheless clinically meaningful.

Particularly noteworthy is the finding that sleep improvements can occur without direct trauma processing. This has important practical implications, as some patients may be unwilling or unable to engage in exposure-based therapies due to symptom severity, comorbid conditions, or personal preferences. Sleep-focused interventions may offer an acceptable entry point into treatment that produces meaningful symptom relief while potentially preparing patients for subsequent trauma-focused work.

The evidence for combined CBT-I and IRT approaches is particularly promising, given that most PTSD patients experience multiple sleep disturbances. These integrated protocols appear to produce additive benefits without requiring excessive treatment duration. Moreover, preliminary evidence suggesting that sleep treatment may enhance engagement with and response to subsequent trauma-focused therapy indicates potential synergistic effects that warrant further investigation.

A critical question concerns how sleep interventions should be integrated with standard trauma-focused treatments. The reviewed evidence suggests multiple viable approaches, each with potential advantages. Delivering sleep interventions as preparatory treatment may reduce dropout from trauma therapy and accelerate response, particularly for patients with severe sleep disturbances that might otherwise interfere with treatment engagement. Concurrent delivery appears feasible and may produce synergistic effects. Post-trauma-therapy augmentation with sleep interventions may address residual sleep problems and prevent relapse.

Rather than advocating for a single optimal sequencing, the evidence suggests that clinicians should individualize the integration of sleep and trauma-focused interventions based on patient presentation, preferences, and response patterns. For patients with severe, treatment-interfering sleep problems, early sleep intervention may be warranted. For those with moderate sleep disturbances, concurrent delivery may be appropriate. For patients whose sleep problems emerge or persist after trauma-focused therapy, augmentation with sleep interventions represents a logical next step.

The mechanistic evidence reviewed provides important insights into how sleep interventions produce their effects. The convergence of findings across mediation analyses, neuroimaging studies, and psychophysiological research suggests multiple pathways: restoration of emotion regulation neural circuitry, enhancement of cognitive resources necessary for trauma processing, improvement in safety learning and fear extinction, and reduction in hyperarousal that perpetuates both sleep and daytime symptoms.

However, several important mechanistic questions remain. The relative importance of objective versus subjective sleep improvement requires further clarification, as does the question of which specific sleep architecture changes (e.g., REM continuity, slow-wave sleep enhancement) are most critical for PTSD recovery. Understanding these mechanisms in greater detail could inform the development of optimized interventions that target the most therapeutically relevant sleep processes.

Research on treatment moderators remains limited. While some studies suggest that certain patient characteristics (e.g., trauma type, comorbid depression, baseline sleep severity) may influence response to sleep interventions, findings are inconsistent and often based on small samples. Identifying reliable moderators would enable more precise treatment selection and personalization, potentially improving outcomes through better matching of interventions to individual patient profiles.

Several limitations of the current evidence base warrant acknowledgment. First, most intervention studies have focused on military/veteran populations, limiting generalizability to civilian trauma survivors. The few studies in civilian populations suggest similar effects, but more research across diverse trauma types and demographic groups is needed.

Second, long-term follow-up data are limited. While studies with 6–12 month follow-up generally show maintained benefits, data extending beyond one year are sparse. Given that PTSD is often a chronic condition, understanding the durability of sleep intervention effects and whether periodic booster sessions are needed is important for treatment planning.

Third, most studies examining sleep interventions in PTSD have excluded patients with certain comorbidities (e.g., bipolar disorder, psychotic disorders, severe substance use disorders). While methodologically understandable, this limits knowledge about effectiveness in more complex

presentations common in real-world clinical settings. Effectiveness research in less-selected populations is needed.

Fourth, while psychological sleep interventions show robust effects, the pharmacological treatment literature remains limited and contradictory. The failure of the large prazosin trial highlighted the gap between promising preliminary studies and definitive evidence. More rigorous pharmacological research is needed, possibly targeting specific sleep mechanisms (e.g., REM sleep stabilization) rather than broad symptom reduction.

Finally, implementation science research is needed to understand how to effectively disseminate sleep interventions for PTSD. Most studies have involved highly trained therapists in specialty PTSD clinics. Research on brief formats, group delivery, digital / app-based delivery, and training of community providers would facilitate broader implementation.

The evidence reviewed supports several clinical recommendations. First, sleep disturbances should be routinely and carefully assessed in all patients with PTSD using validated measures. Both insomnia and nightmares warrant specific assessment, as they may require different intervention strategies.

Second, clinicians should consider sleep-targeted interventions as evidence-based treatment options for PTSD patients, not merely as adjunctive symptom management. CBT-I and IRT have sufficient empirical support to be offered as first-line interventions, either alone or in combination with trauma-focused therapy, depending on clinical presentation and patient preference.

Third, for patients showing limited sleep improvement with standard trauma-focused treatments, augmentation with specific sleep interventions should be considered before concluding that treatment has failed. The evidence that sleep problems often persist after otherwise successful trauma therapy suggests that addressing residual sleep disturbances may unlock further recovery.

Fourth, psychoeducation about the relationship between sleep and PTSD symptoms may enhance treatment motivation and adherence. Helping patients understand that improving sleep is not merely about comfort but may directly facilitate trauma recovery can increase engagement with sleep-focused interventions.

Finally, in cases where trauma-focused therapy is not immediately feasible or acceptable to patients, sleep interventions may serve as an accessible entry point that produces meaningful symptom relief while potentially preparing the patient for subsequent trauma work. This stepped-care approach may be particularly valuable for patients with severe symptoms or multiple barriers to traditional trauma-focused treatment.

Conclusion

This comprehensive review of the literature examining sleep disturbances in PTSD provides compelling evidence that sleep problems represent more than symptoms of the disorder – they function as active maintenance factors that perpetuate and exacerbate trauma-related psychopathology. The mechanisms through which sleep disturbances maintain PTSD symptoms are diverse and well-substantiated, including impaired emotional memory consolidation, perpetuated hyperarousal, compromised cognitive functioning, and deficits in safety learning and fear extinction.

Sleep-targeted interventions, particularly cognitive-behavioral therapy for insomnia and imagery rehearsal therapy for nightmares, demonstrate robust efficacy in reducing both sleep disturbances and overall PTSD symptom severity. These interventions appear to work through multiple pathways, including restoration of emotion regulation neural circuitry, enhancement of cognitive resources, and improvement in threat processing and safety learning. The consistency of findings across diverse populations, settings, and methodological approaches provides strong support for incorporating sleep interventions into comprehensive PTSD treatment protocols.

The evidence suggests that sleep interventions can be effectively integrated with trauma-focused treatments through various sequencing approaches, with the optimal timing likely depending on individual patient characteristics and clinical presentation. Rather than viewing sleep treatment as secondary to trauma-focused therapy, clinicians should recognize it as an evidence-based intervention that may enhance overall recovery trajectories when appropriately implemented.

Important questions remain regarding long-term outcomes, optimal treatment personalization, mechanisms of specific sleep interventions, and implementation in diverse clinical settings. Future

research should address these gaps while also exploring the preventive potential of early sleep intervention following trauma exposure. Additionally, research is needed on how to effectively disseminate sleep interventions to community settings and underserved populations who may not have access to specialty PTSD treatment.

In conclusion, the accumulating evidence strongly supports the integration of sleep-targeted interventions into PTSD treatment. By addressing sleep disturbances directly – whether as preparatory treatment, concurrent intervention, or augmentation following trauma-focused therapy – clinicians may enhance treatment engagement, accelerate symptom reduction, and improve long-term recovery outcomes. As the field continues to elucidate the complex bidirectional relationships between sleep and trauma symptoms, sleep interventions are likely to become increasingly central to comprehensive, personalized PTSD treatment approaches.

The shift from viewing sleep problems as mere epiphenomena of PTSD to recognizing them as potentially modifiable maintenance factors represents an important evolution in trauma treatment. This perspective opens new avenues for intervention while honoring the multifaceted nature of PTSD recovery. By treating sleep as a critical therapeutic target, clinicians can offer patients additional pathways to recovery, potentially improving outcomes for this challenging and often treatment-resistant condition.

REFERENCES

- 1 Babson K.A. Temporal relations between sleep problems and both traumatic event exposure and PTSD: A critical review of the empirical // *Journal of Anxiety Disorders*. 2010. Vol. 24. No. 1. P. 1–15.
- 2 Diagnostic and statistical manual of mental disorders (5th ed.) / American Psychiatric Association. Arlington, VA: American Psychiatric Publishing, 2013. 947 p.
- 3 Germain A. Sleep disturbances as the hallmark of PTSD: Where are we now? // *American Journal of Psychiatry*. 2013. Vol. 170. No. 4. P. 372–382.
- 4 Germain A. Placebo-controlled comparison of prazosin and cognitive-behavioral treatments for sleep disturbances in US Military Veterans // *Journal of Psychosomatic Research*. 2012. Vol. 72. No. 2. P. 89–96.
- 5 Gutner C.A. Change in sleep symptoms across cognitive processing therapy and prolonged exposure: A longitudinal perspective // *Behaviour Research and Therapy*. 2013. Vol. 51. No. 12. P. 817–822.
- 6 Kessler R.C. Trauma and PTSD in the WHO World Mental Health Surveys // *European Journal of Psychotraumatology*. 2017. Vol. 8. No. sup5. P. 1353383.
- 7 Koffel E. Sleep Disturbances in Posttraumatic Stress Disorder: Updated Review and Implications for Treatment // *Psychiatric Annals*. 2016. Vol. 46. No. 3. P. 173–176. DOI: 10.3928/00485713-20160125-01.
- 8 Krakow B. Imagery rehearsal therapy for chronic nightmares in sexual assault survivors with posttraumatic stress disorder: A randomized controlled trial // *JAMA*. 2001. Vol. 286. No. 5. P. 537–545.
- 9 Lancel M. Disturbed Sleep in PTSD: Thinking Beyond Nightmares // *Frontiers in Psychiatry*. 2021. Vol. 12. Article 767760. DOI: 10.3389/fpsy.2021.767760.
- 10 Pace-Schott E.F. Sleep and REM sleep disturbance in the pathophysiology of PTSD: The role of extinction memory // *Biology of Mood & Anxiety Disorders*. 2015. Vol. 5. No. 1. P. 3.
- 11 Slavish D.C. Bidirectional associations between daily PTSD symptoms and sleep disturbances: A systematic review // *Sleep Medicine Reviews*. 2022. Vol. 63. Article 101608. DOI: 10.1016/j.smrv.2022.101608.
- 12 Talbot L.S. Cognitive behavioral therapy for insomnia in posttraumatic stress disorder: A randomized controlled trial // *Sleep*. 2014. Vol. 37. No. 2. P. 327–341.
- 13 Van der Helm E. REM sleep depotentiates amygdala activity to previous emotional experiences // *Current Biology*. 2011. Vol. 21. No. 23. P. 2029–2032.
- 14 Walker M.P. Overnight therapy? The role of sleep in emotional brain processing / M.P. Walker, E. van der Helm // *Psychological Bulletin*. 2009. Vol. 135. No. 5. P. 731–748.
- 15 Wright K.M. Insomnia as predictor versus outcome of PTSD and depression among Iraq combat veterans // *Journal of Clinical Psychology*. 2011. Vol. 67. No. 12. P. 1240–1258.
- 16 Yoo S.S. The human emotional brain without sleep – a prefrontal amygdala disconnect // *Current Biology*. 2007. Vol. 17. No. 20. P. R877–R878.
- 17 Zhang Y. Insomnia and post-traumatic stress disorder: A meta-analysis on interrelated association and prevalence // *Neuroscience & Biobehavioral Reviews*. 2022. Vol. 143. Article 104940. DOI: 10.1016/j.neubiorev.2022.104940.

СЛАНБЕКОВА Г.К.,*¹

PhD, қауымдастырылған профессор.

*e-mail: gulnaraslanbekova1@gmail.com

ORCID ID: 0000-0003-4908-5132

¹Е.А. Бөкетов атындағы

Қарағанды ұлттық зерттеу университеті,

Қарағанды қ., Қазақстан

ПОСТТРАВМАТИКАЛЫҚ СТРЕСС БҰЗЫЛЫСЫ СИМПТОМДАРЫН САҚТАУДАҒЫ ҰЙҚЫ БҰЗЫЛЫСТАРЫНЫҢ РӨЛІ: ӘДЕБИЕТТЕРГЕ ШОЛУ

Андатпа

Посттравматикалық стресс бұзылысы (ПТСБ) ең ауыр психикалық аурулардың бірі болып табылады. Посттравматикалық травманы қайта бастан кешіру, болдырмау, когнитивті және аффективті өзгерістер, сондай-ақ гиперкозмен сипатталады. Ұйқы бұзылыстары, соның ішінде ұйқысыздық пен травмамен байланысты қорқынышты түстер, ПТСБ бар адамдардың 70–90%-ында байқалады және клиникалық тұрғыдан маңызды фактор болып табылады. Бұл әдебиетке шолу ұйқы бұзылыстары мен ПТСБ симптоматикасы арасындағы екіжақты байланысты талдауға бағытталған. 2010–2025 жж. аралығында жарияланған эмпирикалық зерттеулер, метаталдаулар мен клиникалық сынақтарға шолу нәтижелері ұйқы бұзылыстарының ПТСБ-ның әрі симптомы, әрі оны қолдаушы механизмі ретінде қызмет ететінін көрсетеді. Бұзылған ұйқы эмоционалды реттеудің әлсіреуіне, жады консолидациясының бұзылуына және қауіпке сезімталдықтың артуына әкеледі. Ұйқыға бағытталған араласулар, соның ішінде ұйқысыздыққа арналған когнитивті-мінез-құлықтық терапия, бейнелерді репетициялау терапиясы және фармакологиялық тәсілдер, ұйқы сапасын жақсартып қана қоймай, ПТСБ-ның негізгі симптомдарын да азайтады. Қорытындысында ұйқы бұзылыстарын емдеудің ПТСБ қалпына келуінде маңызды терапевтикалық нысана екені айқындалады.

Тірек сөздер: посттравматикалық стресс бұзылысы, ұйқы бұзылыстары, ұйқысыздық, қорқынышты түстер, когнитивті-мінез-құлықтық терапия, травмадан кейін қалпына келтіру.

СЛАНБЕКОВА Г.К.,*¹

PhD, ассоциированный профессор.

*e-mail: gulnaraslanbekova1@gmail.com

ORCID ID: 0000-0003-4908-5132

¹Карагандинский национальный

исследовательский университет

им. Е.А. Букетова,

г. Караганда, Казахстан

РОЛЬ НАРУШЕНИЙ СНА В ПОДДЕРЖАНИИ СИМПТОМОВ ПТСР: ОБЗОР ЛИТЕРАТУРЫ

Аннотация

Посттравматическое стрессовое расстройство (ПТСР) является одним из наиболее тяжелых психических заболеваний. Посттравматическое стрессовое расстройство сопровождается стойкими симптомами повторного переживания травмы, избегания, негативных когнитивно-аффективных изменений и гипервозбуждения. Нарушения сна, включая бессонницу и травма-связанные кошмары, наблюдаются у 70–90% лиц с ПТСР и рассматриваются как значимый клинический фактор. В данном обзоре анализируется двунаправленная взаимосвязь между нарушениями сна и симптоматикой ПТСР с акцентом на терапевтический потенциал целенаправленного лечения сна. Обзор эмпирических исследований, метаанализов и клинических испытаний, опубликованных в 2010–2025 гг., показывает, что нарушения сна выступают не только симптомами, но и поддерживающими механизмами ПТСР, способствуя нарушению эмоциональной регуляции, консолидации памяти и повышенной чувствительности к угрозам. Интервенции, направленные на сон, включая когнитивно-поведенческую терапию бессонницы, терапию репетиции образов и фармакологические методы, эффективны в снижении как нарушений сна, так и ключевых симптомов ПТСР. Делается вывод о целесообразности интегрированных подходов в лечении ПТСР.

Ключевые слова: посттравматическое стрессовое расстройство, нарушения сна, бессонница, кошмары, когнитивно-поведенческая терапия, восстановление после травмы.

Article submission date: 02.02.2026

3 APPLIED PSYCHOLOGY AND RESEARCH ҚОЛДАНБАЛЫ ПСИХОЛОГИЯ ЖӘНЕ ЗЕРТТЕУЛЕР ПРИКЛАДНАЯ ПСИХОЛОГИЯ И ИССЛЕДОВАНИЯ

МРНТИ 15.21.45
УДК 159.9

<https://doi.org/10.46914/2959-3999-2026-1-1-25-35>

ШОНБАЙ Қ.Р.,*¹

магистрант.

*e-mail: 24252487@turan-edu.kz

ORCID ID: 0009-0003-2806-0742

ВАСЬКО Т.П.,¹

PhD, ассоциированный профессор.

e-mail: t.vasko@turan-edu.kz

ORCID ID: 0000-0001-8901-1045

СЕЛИЩЕВА Д.А.,¹

м.с.н., ассистент-лектор.

e-mail: d.selichsheva@turan-edu.kz

ORCID ID: 0009-0004-5312-0353

¹Университет «Туран»,

г. Алматы, Казахстан

ОТВЕТСТВЕННОСТЬ КАК АСПЕКТ УСПЕШНОСТИ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЯ

Аннотация

Статья посвящена комплексному рассмотрению проблемы личной ответственности в контексте современного состояния психологической науки. В работе представлены и проанализированы основные теоретические подходы к изучению ответственности, ее структурные и функциональные характеристики, а также разнообразные интерпретации ее сущности в психологической литературе. На основании проведенного анализа предложена уточненная дефиниция ответственности, которая выходит за рамки традиционного понимания и подчеркивает ее значение как регулятивного механизма поведения, влияющего на принятие решений, формирование стратегий и регулирование личной активности в профессиональной деятельности. Цель исследования заключается в выявлении специфики ответственности как ключевого психологического фактора успешности предпринимательской деятельности. Особое внимание уделено анализу ее взаимосвязи с процессами принятия решений, управлением рисками, планированием и достижением поставленных целей в условиях неопределенности и изменчивой среды. Рассмотрены теоретические модели, позволяющие обосновать влияние ответственности на эффективность предпринимательского поведения и ее значимость как предиктора профессионального успеха. Представленные в статье результаты позволяют глубже понять роль ответственности в формировании компетентного и стратегически мыслящего предпринимателя, а также подчеркивают ее значение для развития навыков саморегуляции, целеполагания и успешной адаптации к сложным условиям современного бизнеса.

Ключевые слова: ответственность, предпринимательская деятельность, мотивация, успешность, принятие решений, условия неопределенности.

Введение

Успешность является важной составляющей жизни и деятельности человека, так как во многом определяет психологическое благополучие личности в современном быстро меняющемся мире.

Личность предпринимателя выступает ключевой фигурой, принимающей решения в условиях неопределенности: выбор продукта для предложения рынку, источников финансирования, каналов продаж и т.д. Данное исследование было направлено на понимание детерминантов, влияющих на успешность предпринимательской деятельности, в частности принятия решений, которые составляют ее основу.

Литературный анализ трудов, посвященных предпринимательству и личной эффективности, показал, что психологическая наука уделяет значительное внимание феномену «мышления» как ключевому механизму принятия решений и достижения успеха, имеющему влияние на стратегические и оперативные аспекты предпринимательской деятельности.

Целью данного исследования является определение личностных характеристик, детерминирующих успешность предпринимательской деятельности.

Теоретической гипотезой исследования является предположение о том, что основными детерминантами успешности в предпринимательской деятельности выступает ответственность личности и осознанность принятия решений.

Материалы и методы

В рамках исследования применялся теоретический анализ психологической и научно-методологической литературы по изучаемой проблеме, направленный на уточнение ключевых понятий и систематизацию существующих результатов. Феномен успеха рассматривался как сложное интегративное явление, при этом успех определялся как объективное достижение поставленных целей, а успешность – как субъективное переживание этого достижения [1]. В контексте предпринимательской деятельности ответственность выступает важнейшим личностным ресурсом, обеспечивающим как достижение объективных результатов, так и формирование внутреннего удовлетворения от достигнутого. Такое разграничение позволяет глубже понять механизмы, обеспечивающие успешную профессиональную деятельность и ее восприятие субъектом.

Согласно модели Дж. Аткинсона, дополненной С. Физером, фактор С, отражающий уровень личной ответственности, является ключевым в поведении, направленном на достижение целей. В данном контексте ценность мотивации к успеху прямо пропорциональна степени личной ответственности [2]. Ответственность выполняет роль не только мотивационного фактора, но и регулятора действий, обеспечивая реализацию поставленных задач.

Современные исследования подтверждают, что ответственность является одной из ключевых личностных детерминант, способствующих устойчивости и адаптивности человека в условиях неопределенности и кризиса [3]. По мнению Прядеина [4], ответственность представляет собой интегративное качество личности, включающее осознанность, самоконтроль и готовность к принятию последствий собственных решений, что непосредственно связано с эмоционально-волевой регуляцией [5, 9]. Развитие ответственности способствует формированию способности к саморегуляции и конструктивному преодолению кризисных ситуаций [6]. Эмоционально-волевая регуляция рассматривается как система взаимосвязанных процессов, обеспечивающих контроль поведения и эмоциональных реакций в профессиональной деятельности, выступая связующим звеном между личностными качествами и успешностью деятельности.

Особое внимание в литературе уделяется взаимосвязи ответственности и инициативного поведения личности. Высокий уровень ответственности способствует проявлению проактивных стратегий и самостоятельному поиску решений в сложных ситуациях, что особенно актуально для предпринимателей в условиях кризиса роста. Таким образом, ответственность может рассматриваться как предиктор эмоционально-волевой регуляции, определяющий эффективность и устойчивость профессионального поведения.

Результаты и обсуждение

Ответственность рассматривается как базовое свойство личности, изучаемое в различных науках, таких как философия, социология, юриспруденция, этика, педагогика и психология. В психологической науке ответственность понимается как системное качество личности, обеспечивающее осознанное выполнение задач, высокую степень самоконтроля и ориентацию на результат [4]. Изучение ответственности в контексте предпринимательства позволяет выявить ее потенциал как ключевого фактора успешной деятельности предпринимателя.

Анализ психологической литературы показывает, что проявление ответственности в разнообразных жизненных ситуациях редко становится специальной исследовательской задачей [1]. В большинстве случаев ответственность изучается в контексте трудовых коллективов, социальной адаптации или межличностных отношений, таких как заступничество или оказание помощи. Например, в работе К. Муздыбаева подробно анализируется ответственность в трудовой деятельности [4], однако предпринимательство, особенно в сфере малого бизнеса, остается малоизученной областью проявления ответственности.

Малый бизнес интересен с психологической точки зрения, так как ответственность не делегируется большому коллективу, а остается на уровне предпринимателя. Вопросы ответственности в этой сфере включают постановку целей, соотнесение и управление ресурсами, оценку и принятие решений о риске, а также взаимодействие с клиентами и партнерами. Все это отражает личностные установки и ценности предпринимателя.

Ответственность в малом бизнесе особенно важна из-за высокой личной вовлеченности предпринимателя. Она становится личностным фактором, так как предприниматель принимает большинство решений единолично, что требует высокой саморегуляции, умения оценивать риски и предсказывать последствия. Таким образом, предпринимательство предоставляет уникальные возможности для изучения ответственности как психологической категории, охватывающей как личностные, так и социальные аспекты деятельности.

Кроме того, статистические данные подчеркивают важность изучения данной сферы. На момент исследования численность населения Казахстана составляет 20 243 000 человек, из которых экономически активные составляют 9 682 400 человек. Малый бизнес включает около 1 349 165 зарегистрированных предпринимателей, что составляет 6,7% от общего населения и 13,9% от экономически активного [5]. Эти данные подтверждают значимость малого бизнеса как одной из ключевых сфер для изучения ответственности.

Таким образом, предпринимательство, особенно в рамках малого бизнеса, можно и нужно рассматривать как психологически значимую сферу для изучения ответственности. Оно создает уникальные условия для ее проявления, включая адаптацию к сложным обстоятельствам, управление ресурсами и взаимодействие с различными группами людей при развитии бизнеса. Эти особенности делают предпринимательство релевантной моделью для анализа ответственности как одного из важнейших аспектов человеческой деятельности.

Изучение ответственности как одного из ключевых аспектов успешной предпринимательской деятельности требует глубинного понимания ее природы и истоков. Чтобы увидеть ответственность во всей ее многогранности, важно обратиться к исторической эволюции этого понятия, проследив, как оно формировалось и трансформировалось на протяжении веков. Философия, религия и психология по-разному интерпретировали ответственность, связывая ее с моралью, свободой, социальной ролью и личностной саморегуляцией.

Этот исторический контекст позволяет понять, что ответственность – это не только современная категория, но и фундаментальная составляющая человеческой жизни, корни которой уходят в античные времена.

Рассмотрение ключевых этапов развития понятия ответственности даст возможность выявить ее универсальные характеристики и особенности, которые остаются значимыми и в предпринимательской практике.

Таким образом, обращение к исторической перспективе открывает новые грани для осмысления ответственности, позволяя соединить философские, религиозные и психологические аспекты в целостной концепции. Далее мы рассмотрим основные этапы эволюции понятия ответственности, начиная с античности.

Историческая эволюция понятия ответственности

Античность: Этическая ответственность

Ответственность как концепция зародилась в античности. Аристотель в своей «Никомаховой этике» (IV век) связывал ее с добродетелью и саморегуляцией. Ответственность, по его мнению, возникает из рационального выбора между добром и злом. Ее реализация является основой нравственной жизни и добродетели.

Средневековье: Религиозная ответственность

В Средние века понятие ответственности перешло в религиозную плоскость. Августин Блаженный утверждал, что человек ответственен перед Богом за свои грехи и должен стремиться к покаянию («Исповедь», 1991). Фома Аквинский добавил, что ответственность включает следование божественному закону как часть морального долга («Сумма теологии», 2006). В христианской Европе ответственность закреплялась через институционализацию религиозных норм.

Исламская традиция: Многогранная ответственность

В отличие от христианской Европы, ислам предложил более многоуровневую концепцию ответственности, сформировавшуюся с VII века. Она охватывает личные, социальные и духовные аспекты и основывается на принципах подотчетности перед Аллахом и обществом.

Этимология и основа понятия

В арабском языке слово «*فيلوؤسم*» (мас'улия) происходит от корня «*لأس*» (са'ала), что означает «спрашивать» или «искать ответ».

«*لؤسم*» (мас'уль) переводится как «ответственный», «тот, с кого спрашивают».

Таким образом, «*فيلوؤسم*» означает «обязанность отвечать за свои действия перед кем-то».

Уровни ответственности в исламе

Личная ответственность (*فيلوؤسم فيدرف*):

Каждый мусульманин несет ответственность за свои действия перед Аллахом:

«Каждая душа в ответе за то, что она приобрела» [Коран, сура Аль-Муддассир, 74:38].

Семейная ответственность (*فيلوؤسم قرسأل*):

Глава семьи отвечает за благополучие своих близких:

«Каждый из вас является пастырем, и каждый будет спрошен за свое стадо» [Сахих Бухари, Аль-Ахкам, 13/111, № 7138; Муслим, 3/1459, № 1829].

Социальная ответственность (*فيلوؤسم فيعامتج*):

Принципы амр би-ль-ма'руф (веление одобряемого) и нахий 'ан аль-мункар (запрещение порицаемого) подчеркивают обязанность мусульманина заботиться о благе общества.

Духовная ответственность (*فيلوؤسم مامأ لال*):

Концепция «такуа» (богобоязненность) подчеркивает осознание ответственности за свои поступки перед Аллахом.

Политическая и правовая ответственность (*فيلوؤسم فيساييس فينوناقو*): Ислам возлагает на правителей и лидеров обязанность справедливого управления:

«Воистину, Аллах велит вам передавать аманаты их обладателям...» (Коран, сура Ан-Ниса, 4:58).

Принципы исламской ответственности

Халифа (*فيلخ*): Человек рассматривается как заместитель Аллаха на земле, отвечающий за сохранение порядка, природы и справедливости.

Аманат (*فنام*): Доверие включает обязанность беречь все, что даровано Аллахом, включая жизнь, имущество и знания.

Адль (*لدع*): Справедливость требует соблюдения норм морали и уважения прав других.

XIX век: Социальная ответственность

В XIX веке философия добавила социальный аспект к понятию ответственности. Маркс и Энгельс видели ее как обязанность человека перед обществом. Напротив, Ницше считал ответственность личным выбором, отвергая навязанные нормы «Так говорил Заратустра».

XX век: Психологический подход

С развитием психологии ответственность стала изучаться как личностное качество. С.Л. Рубинштейн описал ее как осознанную готовность личности принимать последствия своих поступков [7]. Л.С. Выготский связывал ответственность с социальной интеграцией норм [8].

Современные подходы: Ответственность как системное качество К.А. Абульханова-Славская [9, 10] описала ответственность как максимальное выражение субъектной позиции:

«Ответственность – это добровольное взятие на себя гарантий по обеспечению условий, качества и результатов деятельности, а также готовность отвечать за последствия своих действий.»

Заключение обзора исторической эволюции понятия ответственности

Эволюция понятия ответственности показывает ее многогранность: от моральной категории у Аристотеля до сложного психологического механизма у К.А. Абульхановой-Славской. В исламской традиции ответственность добавляет духовное измерение [9, 10], подчеркивая баланс между личными и коллективными обязанностями. Современное понимание ответственности является ключевым аспектом успешной деятельности, включая предпринимательство.

После рассмотрения исторической эволюции понятия ответственности, важно перейти к более глубокому анализу определений, предложенных различными учеными. Это позволит лучше понять, как ответственность воспринимается и трактуется в разных научных школах, а также как она соотносится с развитием личности и социальной ролью. В следующем разделе мы проанализируем ключевые определения ответственности, представленные как советскими, так и зарубежными учеными, с учетом их подходов к психологии, философии и социологии. Это сравнение позволит выявить основные тенденции и различия в трактовке ответственности, а также их влияние на восприятие этого понятия в контексте успешности личности и ее взаимодействия с обществом.

Сравнительный анализ подходов к пониманию ответственности: советские и зарубежные ученые.

Понятие ответственности в научной литературе рассматривается через различные аспекты, что отражает культурные и методологические различия между советскими и зарубежными школами мысли.

Советские ученые уделяют особое внимание социальной обусловленности ответственности [5, 9, 10]. Например, К.А. Абульханова-Славская рассматривает ответственность как ключевой элемент субъектной активности. В ее работах ответственность связана с гарантиями качества деятельности, готовностью принимать на себя последствия и добровольным выбором соответствовать нормам. Этот подход соотносится с идеями С.Л. Рубинштейна, подчеркивающего осознание последствий поступков и способность их принимать, а также с работами А.Н. Леонтьева [11], акцентирующего внимание на общественных нормах как основе для сознательного контроля поведения. Такие подходы отражают коллективистскую природу советской науки, где ответственность рассматривается как механизм интеграции личности в общественные структуры.

В то же время зарубежные ученые делают акцент на индивидуальной автономии и моральных аспектах ответственности. И. Кант [13] трактует ее как способность человека действовать согласно рациональным и этическим принципам, подчеркивая необходимость самодисциплины. Подход Л. Колберга [14] развивает это видение, определяя ответственность как обязательство следовать моральным нормам и отвечать за последствия своих действий. В. Франкл [15] рассматривает ответственность как акт морального агентства и готовности действовать в интересах других, что подчеркивает ее экзистенциальное измерение.

Кроме того, западная психология, представленная работами А. Бандуры [16] и К. Роджерса [17], делает акцент на личной рефлексии и саморегуляции. Бандура связывает ответственность с осознанием действий и их последствий, в то время как К. Роджерс рассматривает ее как готовность к конструктивному взаимодействию с окружающей средой. Эти подходы подчеркивают личностный рост и автономию как ключевые элементы ответственности.

Еще одно важное отличие состоит в трактовке социальной ответственности. Советские ученые, такие как И.Т. Фролов [12] и К. Музыдбаев [4], подчеркивают потребность быть полезным обществу и следовать коллективным нормам. Напротив, в западной науке, ответственность рассматривается как баланс между личными интересами и благосостоянием общества.

Таким образом, советская наука акцентирует внимание на коллективистском аспекте ответственности, подчеркивая ее роль в интеграции личности в общественные процессы. Зарубежные подходы, напротив, сосредоточены на автономии, саморегуляции и моральном агентстве.

Эти различия обогащают понимание ответственности как многогранного феномена, соединяющего личностные и социальные измерения.

В исследовании ответственности В.П. Прядеин подчеркивал ее связь со свободой воли и самостоятельностью действий [3]. Личность может быть ответственной лишь в той мере, в какой она свободна в своих поступках, реализуя собственные замыслы. Ответственность распространяется только на те области, которые находятся в пределах ее прямого или косвенного влияния. По словам Прядеина, в условиях, где социальная ситуация предопределена или хаотична, пространство для рационального выбора и ответственности сужается, особенно если личность действует по чужому сценарию [9, 10].

Одной из ключевых задач изучения ответственности, по мнению В.П. Прядеина, остается соотношение личной и социальной ответственности. Как указывает он со ссылкой на Спиркина, личная ответственность связана с внутренним самоконтролем, самооценкой и управлением собственным поведением, тогда как социальная ответственность носит профессионально-целеполагающий характер. Различие между этими аспектами позволяет глубже понять роль ответственности в профессиональной и межличностной деятельности по Кузнецовой и Морозовой.

В.П. Прядеин также упоминает подход к ответственности с точки зрения каузальной атрибуции, то есть процессов приписывания причин и следствий. Начатое Хайдером направление исследований, по его словам, показывает, что ответственность часто связана с восприятием причинности и мотивов действий. Этот подход имеет особую значимость для предпринимательства, где ответственность включает принятие решений, управление ресурсами и взаимодействие с окружающей средой.

Лингвистический анализ понятия ответственности, проведенный К. Муздыбаевым, является значимым вкладом в развитие понимания этой категории в психологии. Его работа не только раскрывает многогранность термина, но и предлагает фундаментальный подход к исследованию ответственности как важного компонента человеческой деятельности.

Ответственность понимается как «возлагаемое на кого-либо или взятое кем-либо обязательство отчитываться в каких-нибудь своих действиях и принять на себя вину за возможные их последствия» [18]. Речь идет об обязательствах, под которыми, в свою очередь, понимается «обещание или договор, требующие от принявшего их безусловного выполнения» (там же.). Муздыбаев обращает внимание, что при таком определении ответственности затрагивается только конечный этап деятельности субъекта и фиксируется функция контроля и возложения вины. Автор приводит примеры использования понятия ответственности, которые значительно расширяют его содержание:

- ♦ можно брать, принимать и т.п. на себя ответственность;
- ♦ ответственность лежит на ком-либо, падает на кого-либо;
- ♦ нести ответственность за кого-либо;
- ♦ слагать, снимать с себя, с кого-либо ответственность;
- ♦ привлекать к ответственности.

Сопоставив понятие ответственности в разных языках (русском, немецком, английском и французском), автор приходит к выводу о совпадении термина в литературных языках [4].

Это подчеркивает универсальность и значимость понятия ответственности в различных сферах человеческой деятельности, включая сферу предпринимательства.

Предприниматель – субъект предпринимательской деятельности, который инициирует, организует, создает и делает «собственное дело». Предметом предпринимательской деятельности является осуществление бизнес-операций.

Предпринимательство зачастую развивается методом проб и ошибок, в отличие от других профессиональных сфер, таких как инженерное или клиническое мышление, где существуют четкие методики. Это отсутствие стандартизированного подхода к формированию предпринимательского мышления ведет к тому, что причинно-следственные связи в предпринимательской деятельности могут формироваться случайным образом. Это, в свою очередь, порой приводит к игнорированию рыночных закономерностей и принятию решений, основанных на интуитивных умозаключениях. Например, предприниматель может факультативно заниматься ведением финансового учета, хотя извлечение прибыли является основным условием предприниматель-

ской деятельности, поскольку «бизнес – это деятельность, направленная на получение прибыли» [18]. Также игнорирование принципов маркетинга, финансового учета, мерчандайзинга в ретейле, а также законов эргономики и товарного соседства в ресторанном бизнесе может существенно снизить эффективность и конкурентоспособность бизнеса. Чтобы обеспечить конкурентное преимущество, предприниматели должны учитывать ключевые рыночные силы и адаптировать свои стратегии в соответствии с рыночными закономерностями.

Учитывая все вышесказанное, можно расширить понимание ответственности. Можно рассматривать ответственность не только как личностное свойство, но и как функциональный компонент деятельности. Таким определением может быть: «Ответственность – готовность личности выполнять свои обязательства, соответствующие социальной норме и объективным закономерностям, с целью достижения желаемого результата».

Ответственность – это готовность личности принимать на себя обязательства, соответствующие социальной норме, а также действовать с учетом объективных закономерностей, что улучшает способность оценивать риски и последствия своих действий с целью достижения желаемого результата. Ответственность в предпринимательской деятельности включает выполнение задач и способность предвидеть возможные риски. Она также требует умения управлять рисками и принимать решения, способствующие успешному результату.

Ответственность особенно ярко проявляется в условиях стрессовых и трудных ситуаций. Так, в экспериментах Роттера, направленных на изучение локуса контроля и ответственного поведения, для испытуемых создавались стрессовые условия, в которых актер, исполняющий одну из ролей, симулировал ухудшение своего состояния. Эти условия позволяли исследовать, как участники справляются с ситуацией и берут на себя ответственность в условиях неопределенности и давления.

В.В. Столин в своем труде «Самосознание личности» рассматривает ответственный поступок в выборе одной альтернативы, при этом позиция формулируется так: «это для меня большая ценность», «я решил, что это важнее». Зрелость ответственного поступка заключается в осознанном выборе ценности и принятии ответственности за результат, а ограниченность – в отсутствии творческого подхода, односторонности выбора, стесненности дихотомией «или – или». Жесткость выбора может привести к риску потери целостности и породить «конфликтный смысл «Я» [2].

Матюшкин, исследуя проблемные ситуации, предлагает четыре модели, каждая из которых включает способы решения проблем.

Первая модель – информационная, где проблема возникает из-за несоответствия знаний. Решение заключается в поиске нового знания. Например, предприниматель, решивший использовать социальные сети как дополнительный канал продаж, может столкнуться с трудностями из-за недостаточности знаний о возможностях этих платформ. Для эффективного применения этого канала необходимо изучить современные стратегии продвижения в социальных сетях, что позволит устранить несоответствие и успешно применить новый инструмент в бизнесе.

Вторая модель – вероятностная, где проблема состоит в выборе между альтернативами. Решение заключается в выборе адекватного действия. Например, предприниматель, занимающийся торговлей одеждой, может столкнуться с трудностями при выборе ассортимента из-за ограниченности капитала. Он должен принять решение о том, какие товары предложить покупателям, исходя из потенциальной прибыли и рисков, связанных с каждым вариантом. В данном случае правильный выбор зависит от оценки рисков и прогнозируемой доходности разных вариантов ассортимента.

Третья модель – гештальт-модель, когда проблема возникает из-за деструктурированности условий и предмета мышления. Решение заключается в создании «хорошей структуры» – организации и упорядочивании процессов [19]. Например, предприниматель может набрать в штат 12 сотрудников, но затем осознает, что не успевает эффективно контролировать их работу. Старые методы управления, которые были эффективны на меньшем числе сотрудников, начинают вызывать хаос. В этом случае решение заключается в перестройке системы управления, создании четкой структуры и делегировании полномочий для улучшения координации и эффективности работы команды.

Четвертая модель – поведенческая модель, где проблема заключается в наличии препятствия на пути к цели. Решение – преодоление препятствия или поиск обходного пути [19]. Например, предприниматель, работающий в сфере доставки, сталкивается с проблемой, когда его служба доставки не справляется с увеличившимся объемом заказов, что приводит к задержкам и недовольству клиентов. Препятствием на пути к успешной деятельности становится недостаточная способность текущей службы доставки справляться с возросшей нагрузкой. Решением может быть либо улучшение логистических процессов внутри компании, либо поиск новых партнеров для аутсорсинга доставки, чтобы разгрузить основные ресурсы и обеспечить быструю доставку. В данном случае предприниматель находит обходной путь – сотрудничество с другой компанией или оптимизация внутренних процессов, что позволяет преодолеть возникшее препятствие.

Если рассматривать труды А.М. Матюшкина и В.В. Столина вместе, можно увидеть, что концепция ответственного поступка как выбор одной из альтернатив находит применение в одной из четырех ситуаций, в которых требуется принятие ответственного решения. Предложенное автором определение ответственности – готовность личности выполнять свои обязательства, соответствующие социальной норме и объективным закономерностям, с целью достижения желаемого результата – может быть применимо ко всем моделям проблемных ситуаций, предложенным А.М. Матюшкиным.

Ответственность является важнейшей составляющей успешной предпринимательской деятельности, особенно в условиях неопределенности и быстро меняющейся бизнес-среды. Понимание этого феномена значительно расширяется через подходы различных психологов, таких как Д.А. Леонтьев. Важно отметить, что концепция ответственности не ограничивается только этическими и моральными нормами, но охватывает и более практические аспекты личностной и профессиональной деятельности, как показано в трудах Д.А. Леонтьева. Он рассматривает ответственность как динамичный процесс, который проявляется в действиях человека, направленных на достижение осознанных и реальных целей, что также имеет огромное значение для предпринимателей.

Д.А. Леонтьев подчеркивает, что ответственность – это не только осознание последствий своих действий, но и способность интегрировать осознание внутреннего контроля с внешними социальными и профессиональными требованиями. Это особенно важно для предпринимателей, чьи решения непосредственно влияют на развитие их бизнеса и успех в условиях постоянных изменений и неопределенности. Леонтьев, размышляя о феномене ответственности, отмечает, что успешное принятие решений требует балансировки между личной свободой и социальными обязанностями, что напрямую связано с выбором стратегии развития бизнеса и принятием ключевых решений [20].

Заключение

В ходе проведенного теоретического исследования, нами было получено подтверждение, что для успешности в своей деятельности, предприниматель не должен действовать импульсивно, а должен подходить к решению проблем осознанно и ответственно. Это означает, что сначала необходимо выявить суть проблемы, определить закономерности, которые могут помочь в ее решении, и лишь после этого принять обоснованные действия.

Добавление функционального компонента в деятельность в виде ответственности является важным шагом в расширении ее природы и практичности. Это позволяет выйти за пределы философии и морали, придавая понятию более широкий контекст. Таким образом, включение ответственности как функционального компонента не только углубляет теоретическое понимание этого явления, но и подчеркивает его значимость для практических решений в условиях предпринимательства. Это не попытка редуцировать ответственность, а, наоборот, стремление раскрыть ее практическую значимость.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Дементий Л.И. Ответственность как ресурс личности: монография. – М.: Информ-Знание, 2005. – 188 с.
- 2 Бодалев А. А., Столин В. В., Аванесов В. С. Общая психодиагностика. – Санкт-Петербург: Изд-во «Речь», 2000. – 440 с.
- 3 Прядеин В. П. Ответственность как системное качество личности: учебное пособие. – Екатеринбург: УрГПУ, 2021. – 200 с.
- 4 Муздыбаев К.П. Психология ответственности. – Москва: Editorial URSS, 2017. – 248 с
- 5 Бюро национальной статистики, Агентство по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан. Статистика занятости и безработицы (включая экономически активное население) за 2024 год. URL: <https://stat.gov.kz/ru/industries/labor-and-income/stat-empt-unempl/> (дата обращения: 17.07.2025)
- 6 Sakamoto S., Suzuki Y., Yamakawa I., Muranaka M., Kameyama A., Taku K. Developing a Self-Regulation Scale for Negative Emotions in the Workplace (SRS-NEW): Exploring the Psychological Onset of New-Type Depression // *Psychology*. 2025, vol. 16, no. 7, p. 832–853.
- 7 Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. – Санкт-Петербург: Питер, 2024. – 705 с.
- 8 Выготский Л.С. Психология развития. Избранные работы. – Москва: Издательство Юрайт, 2025. – 281 с.
- 9 Абульханова-Славская К.А. Принцип субъекта в отечественной психологии // *Психология. Журнал Высшей школы экономики*. – 2005. – Т. 2. – № 4. – С. 102–107.
- 10 Абульханова К.А. Этическое наследие С.Л. Рубинштейна // *Философско-психологическое наследие С.Л. Рубинштейна*. – М., 2011. – С. 202–215.
- 11 Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. – Москва: Книга по требованию, 2012. – 304 с.
- 12 Вершков А. С. Персональная ответственность личности как экспертная оценка современного специалиста и фактор успешности профессиональной деятельности. – М.: Логос, 2020. – 147 с.
- 13 Kant I. Groundwork of the Metaphysics of Morals. Translated by W.D. Ross. Cambridge University Press, 2023
- 14 Chowdhary S. Moral Education in Schools: Kohlberg's Perspective // *International Journal of Economic Perspectives*. 2022. Vol. 16. No. 4. P. 11–20.
- 15 Frankl V.E. Man's Search for Meaning. Beacon Press, 2025. – 160 p.
- 16 Bandura A. Social Cognitive Theory: An Agentic Perspective on Human Nature. John Wiley & Sons, 2023. 240 p.
- 17 Rogers C.R. On Becoming a Person: A Therapist's View of Psychotherapy. Mariner Books (Houghton Mifflin Harcourt), 2012. 448 p.
- 18 Российский энциклопедический словарь / Большая российская энциклопедия. – Москва: БРЭ, 2012. – 1050 с.
- 19 Матюшкин А.М. Психология мышления. Мышление как разрешение проблемных ситуаций: учебное пособие для вузов. – Москва: РГБС, 2014. – 364 с.
- 20 Leontiev D.A. The phenomenon of responsibility: between incontinence and hypercontrol // *Culture – Society – Education*. Poznań: Adam Mickiewicz University Press. 2019, no. 1(15), pp. 114–119.

REFERENCES

- 1 Dementij L.I. (2005) Otvetstvennost' kak resurs lichnosti: monografija. M.: Inform-Znanie. 188 p. (In Russian)
- 2 Bodalev A.A., Stolin V.V., Avanesov V.S. (2000) Obshhaja psihodiagnostika. Sankt-Peterburg: Izd-vo «Rech'». 440 p. (In Russian)
- 3 Prjadein V.P. (2021) Otvetstvennost' kak sistemnoe kachestvo lichnosti: uchebnoe posobie. Ekaterinburg: UrGPU. 200 p. (In Russian)
- 4 Muzdybaev K.P. (2017) Psihologija otvetstvennosti. Moskva: Editorial URSS. 248 p. (In Russian)
- 5 Bjuro nacional'noj statistiki, Agentstvo po strategicheskomu planirovaniju i reformam Respubliki Kazakhstan. Statistika zanjatosti i bezraboticy (vkljuchaja jekonomicheski aktivnoe naselenie) za 2024 god. URL: <https://stat.gov.kz/ru/industries/labor-and-income/stat-empt-unempl/> (data obrashhenija: 17.07.2025) (In Russian)

- 6 Sakamoto S., Suzuki Y., Yamakawa I., Muranaka M., Kameyama A., Taku K. (2025) Developing a Self-Regulation Scale for Negative Emotions in the Workplace (SRS-NEW): Exploring the Psychological Onset of New-Type Depression // *Psychology*. Vol. 16, no. 7, p. 832–853. (In English)
- 7 Rubinshtejn S.L. (2024) *Osnovy obshhej psihologii*. Sankt-Peterburg: Piter, 2024. 705 p. (In Russian)
- 8 Vygotskij L.S. (2025) *Psihologija razvitiya. Izbrannye raboty*. Moskva: Izdatel'stvo Jurajt. 281 p. (In Russian)
- 9 Abul'hanova-Slavskaia K.A. (2005) Princip sub#ekta v otechestvennoj psihologii // *Psihologija. Zhurnal Vysshej shkoly jekonomiki*. Vol. 2. No. 4. P. 102–107. (In Russian)
- 10 Abul'hanova K.A. (2011) *Jeticheskoe nasledie S.L. Rubinshtejna // Filosofsko-psihologicheskoe nasledie S.L. Rubinshtejna*. M. P. 202–215. (In Russian)
- 11 Leont'ev A.N. (2012) *Dejatel'nost'. Soznanie. Lichnost'*. Moskva: Kniga po trebovaniju. 304 p. (In Russian)
- 12 Vershkov A.S. (2020) Personal'naja otvetstvennost' lichnosti kak jekspertnaja ocenka sovremennogo specialista i faktor uspehnosti professional'noj dejatel'nosti. M.: Logos. 147 p. (In Russian)
- 13 Kant I. (2023) *Groundwork of the Metaphysics of Morals*. Translated by W.D. Ross. Cambridge University Press. (In English)
- 14 Chowdhary S. (2022) Moral Education in Schools: Kohlberg's Perspective // *International Journal of Economic Perspectives*. Vol. 16. No. 4. P. 11–20. (In English)
- 15 Frankl V.E. (2025) *Man's Search for Meaning*. Beacon Press. 160 p. (In English)
- 16 Bandura A. (2023) *Social Cognitive Theory: An Agentic Perspective on Human Nature*. John Wiley & Sons. 240 p. (In English)
- 17 Rogers C.R. (2012) *On Becoming a Person: A Therapist's View of Psychotherapy*. Mariner Books (Houghton Mifflin Harcourt). 448 p. (In English)
- 18 Rossijskij jenciklopedicheskij slovar' / Bol'shaja rossijskaja jenciklopedija. Moskva: BRJe, 2012. 1050 p. (In Russian)
- 19 Matjushkin A.M. (2014) *Psihologija myshlenija. Myshlenie kak razreshenie problemnyh situacij: uchebnoe posobie dlja vuzov*. Moskva: RGBS. 364 p. (In Russian)
- 20 Leontiev D.A. (2019) The phenomenon of responsibility: between incontinence and hypercontrol // *Culture – Society – Education*. Poznań: Adam Mickiewicz University Press. No. 1(15), pp. 114–119. (In English)

ШОНБАЙ Қ.Р.,*¹

магистрант.

*e-mail: 24252487@turan-edu.kz

ORCID ID: 0009-0003-2806-0742

ВАСЬКО Т.П.,¹

PhD, қауымдастырылған профессор.

e-mail: t.vasko@turan-edu.kz

ORCID ID: 0000-0001-8901-1045

СЕЛИЩЕВА Д.А.,¹

ә.ғ.м., ассистент-лектор.

e-mail: d.selichsheva@turan-edu.kz

ORCID ID: 0009-0004-5312-0353

¹«Тұран» университеті,

Алматы қ., Қазақстан

КӘСІПКЕР ТАБЫСТЫЛЫҒЫНЫҢ ЖАУАПКЕРШІЛІК АСПЕКТІСІ

Андатпа

Мақала психологиялық ғылымның қазіргі жай-күйі тұрғысынан жеке жауапкершілік проблемасын кешенді қарауға арналған. Жұмыста жауапкершілікті зерделеудің негізгі теориялық тәсілдері, оның құрылымдық және функционалдық сипаттамалары, сондай-ақ оның психологиялық әдебиеттегі мәнін әртүрлі түсіндіру ұсынылған және талданған. Жүргізілген талдаудың негізінде шешімдерді қабылдауға, стратегияларды қалыптастыруға және кәсіби қызметтегі жеке белсенділікті реттеуге әсер ететін мінез-құлықтың реттеуші тетігі ретінде оның мәнін баса көрсететін және дәстүрлі түсінік шеңберінен шығатын жауапкершіліктің

нақтыланған дефинициясы ұсынылды. Зерттеудің мақсаты кәсіпкерлік қызметтің табысты болуының негізгі психологиялық факторы ретінде жауапкершілік ерекшелігін анықтау болып табылады. Оның шешім қабылдау процестерімен, тәуекелдерді басқарумен, жоспарлаумен және белгісіздік пен өзгермелі орта жағдайында қойылған мақсаттарға қол жеткізумен өзара байланысын талдауға ерекше көңіл бөлінеді. Жауапкершіліктің кәсіпкерлік мінез-құлықтың тиімділігіне әсерін және оның кәсіби табыстың болжамы ретіндегі маңыздылығын негіздеуге мүмкіндік беретін теориялық модельдер қаралды. Мақалада ұсынылған нәтижелер құзыретті және стратегиялық ойлайтын кәсіпкерді қалыптастырудағы жауапкершіліктің рөлін тереңірек түсінуге мүмкіндік береді, сондай-ақ оның өзін-өзі реттеу, мақсатты ойлау және қазіргі заманғы бизнестің күрделі жағдайларына табысты бейімделу дағдыларын дамыту үшін маңыздылығын баса көрсетеді.

Тірек сөздер: жауапкершілік, кәсіпкерлік, мотивация, табыстылық, шешім қабылдау, белгісіздік жағдайлары.

SHONBAY K.R.,*¹

master's student.

*e-mail: 24252487@turan-edu.kz

ORCID ID: 0009-0003-2806-0742

VASKO T.P.,¹

Phd, associate professor.

e-mail: t.vasko@turan-edu.kz

ORCID ID: 0000-0001-8901-1045

SELICH SHEVA D.A.,¹

m.s.s., assistant lecturer.

e-mail: d.selichsheva@turan-edu.kz

ORCID ID: 0009-0004-5312-0353

¹Turan University,

Almaty, Kazakhstan

RESPONSIBILITY AS AN ASPECT OF ENTREPRENEURIAL SUCCESS

Abstract

The article is devoted to a comprehensive consideration of the problem of personal responsibility in the context of the current state of psychological science. The work presents and analyzes the main theoretical approaches to the study of responsibility, its structural and functional characteristics, as well as various interpretations of its essence in psychological literature. Based on the analysis, an updated definition of responsibility was proposed, which goes beyond the traditional understanding and emphasizes its importance as a regulatory mechanism of behavior that affects decision-making, the formation of strategies and the regulation of personal activity in professional activities. The purpose of the study is to identify the specifics of responsibility as a key psychological factor in the success of entrepreneurial activity. Particular attention is paid to the analysis of its relationship with decision-making processes, risk management, planning and achievement of set goals in an uncertain and volatile environment. Theoretical models are considered that allow justifying the impact of responsibility on the effectiveness of entrepreneurial behavior and its significance as a predictor of professional success. The results presented in the article provide a deeper understanding of the role of responsibility in the formation of a competent and strategically thinking entrepreneur, as well as emphasize its importance for the development of self-regulation skills, goal-setting and successful adaptation to the difficult conditions of modern business.

Keywords: responsibility, entrepreneurial activity, motivation, success, decision-making, uncertainty conditions.

Дата поступления статьи в редакцию: 18.11.2025

IRSTI 14.35.07
UDC 159.9:37.016
JEL I21, I20

<https://doi.org/10.46914/2959-3999-2026-1-1-36-42>

BERKINBAYEVA G.O.,*¹

PhD, senior lecturer.

*e-mail: g.berkinbayevaa@gmail.com

ORCID ID: 0000-0001-8555-9994

¹Kazakh National Women's

Teacher Training University,

Almaty, Kazakhstan

INDIVIDUAL DIFFERENCES IN LANGUAGE LEARNING: TEMPERAMENT, COGNITIVE STYLES AND PERSONALIZATION OF INSTRUCTION

Abstract

This empirical study examines the relationship between individual psychological differences and English language learning outcomes among university students. A sample of 80 students (mean age = 19.8 years, SD = 1.2) from a large urban university participated in this research. The study utilized standardized instruments including the Eysenck Personality Questionnaire (EPQ) to assess temperament, the Riding Cognitive Style Analysis to measure cognitive styles (verbal-imagery and wholist-analytic dimensions), and Cambridge English Placement Test to evaluate language proficiency. Results indicate significant correlations between extraversion and speaking performance ($r = 0.42$, $p < 0.01$), between imagery cognitive style and vocabulary acquisition ($r = 0.38$, $p < 0.01$), and between analytic style and grammar comprehension ($r = 0.44$, $p < 0.01$). Multiple regression analysis revealed that cognitive style dimensions predicted 31% of variance in overall English proficiency ($R^2 = 0.31$, $p < 0.001$). Based on these findings, we propose a framework for personalized language instruction that considers learner temperament and cognitive preferences. The study demonstrates that individual differences significantly impact language learning processes and outcomes, suggesting the need for differentiated pedagogical approaches in EFL contexts.

Keywords: individual differences, temperament, cognitive styles, English language learning, personalized instruction, university students.

Introduction

The field of applied psycholinguistics has long recognized that language learners differ substantially in their approaches to learning and ultimate achievement levels [1, 2]. Despite widespread acknowledgment of individual differences in second language acquisition research, practical applications in classroom settings remain limited. Understanding the psychological foundations of these differences is essential for developing effective, personalized teaching methodologies that can accommodate diverse learner profiles [3].

Temperament, defined as biologically-based individual differences in behavioral tendencies and emotional reactivity, has been shown to influence various aspects of academic performance [4]. In language learning contexts, temperamental characteristics such as extraversion-introversion may affect learner willingness to communicate, risk-taking in language use, and preferred learning activities [5]. Extraverted learners typically demonstrate greater oral participation and fluency development, while introverted learners may excel in written tasks and reflective learning activities [6].

Cognitive styles represent another crucial dimension of individual differences. Riding and Rayner define cognitive style as "an individual's preferred and habitual approach to organizing and representing information" [7]. The two fundamental dimensions identified in cognitive style research are: (1) the verbal-imagery dimension, concerning whether individuals prefer to represent information verbally or in mental images; and (2) the wholist-analytic dimension, referring to whether individuals process information holistically or in parts [7, 8]. These cognitive preferences may significantly influence how learners approach vocabulary acquisition, grammar learning, and text comprehension.

Research on cognitive styles in language education has produced mixed results. Some studies report strong associations between particular cognitive styles and language learning success [9], while others find minimal or inconsistent effects [10]. These discrepancies may stem from methodological differences, varying definitions of cognitive style constructs, or failure to consider the interaction between cognitive styles and instructional methods. Oxford suggests that matching teaching strategies to learners' cognitive profiles can enhance learning outcomes, though empirical evidence for such matching remains inconclusive [11].

The present study aims to address gaps in current understanding by examining relationships between temperament, cognitive styles, and English language proficiency in a university student population. Specifically, we investigate: (1) whether temperamental characteristics predict performance in different language skills; (2) how cognitive style dimensions relate to various aspects of English proficiency; and (3) which individual difference variables most strongly predict overall language achievement. Understanding these relationships can inform the development of personalized instructional approaches that align with learners' psychological characteristics, potentially enhancing both learning efficiency and student motivation [12].

The context of this research is particularly relevant given the ongoing shift toward learner-centered education and adaptive learning technologies in language teaching. As educational institutions increasingly recognize the importance of individualization, empirical evidence regarding which learner characteristics matter most for language acquisition becomes essential for effective curriculum design and resource allocation [13, 14].

Materials and methods

Eighty students (45 female, 35 male) enrolled in English language courses at a large public university in Kazakhstan participated in this study. The sample included students from various academic majors (Engineering = 28, Business = 23, Humanities = 18, Natural Sciences = 11) to ensure diversity in educational backgrounds. Participants ranged in age from 18 to 23 years ($M = 19.8$, $SD = 1.2$) and had been studying English for an average of 10.4 years ($SD = 2.1$). All participants were native speakers of Russian or Kazakh. English proficiency levels ranged from A2 to C1 on the Common European Framework of Reference (CEFR) scale, with the majority classified as B1-B2 level. Participation was voluntary, and students received no compensation or course credit for participation. The study was approved by the university ethics committee, and all participants provided informed consent.

Temperament Assessment. The Eysenck Personality Questionnaire-Revised (EPQ-R) [15] was used to assess temperament dimensions. This 100-item self-report instrument measures four dimensions: Extraversion (E), Neuroticism (N), Psychoticism (P), and a Lie scale (L). For the purposes of this study, we focused primarily on the Extraversion and Neuroticism scales, as these dimensions have been most consistently linked to learning behaviors in previous research. The Russian-language version of the EPQ-R, which has demonstrated adequate reliability and validity in Central Asian populations, was administered. Internal consistency coefficients in the present sample were $\alpha = 0.84$ for Extraversion and $\alpha = 0.81$ for Neuroticism.

Cognitive Style Assessment. The Cognitive Style Analysis (CSA) [7] was employed to measure two fundamental cognitive style dimensions: verbal-imagery and wholist-analytic. The CSA is a computer-based assessment that presents participants with items requiring them to judge whether two stimuli are the same or different. Response times and accuracy on these tasks allow calculation of position on each cognitive style dimension. The verbal-imagery dimension is assessed through tasks comparing verbal labels with pictorial representations, while the wholist-analytic dimension is evaluated through tasks requiring segmentation of complex figures. Scores were standardized with a mean of 0 and standard deviation of 1, where negative scores indicate a verbal/wholist tendency and positive scores indicate an imagery/analytic tendency.

English Proficiency Assessment. English language proficiency was measured using the Cambridge English Placement Test, which assesses grammar, vocabulary, reading comprehension, and listening comprehension. Additionally, speaking proficiency was evaluated through a standardized oral interview conducted by two trained raters (inter-rater reliability = 0.89). Writing samples were collected through a timed argumentative essay task, scored using an analytic rubric covering content, organization,

language use, and mechanics (inter-rater reliability = 0.87). The placement test scores were converted to a standardized scale ranging from 0 to 100 for analysis purposes.

Data collection took place over a four-week period during the spring semester of 2024. Participants completed the EPQ-R and CSA during week one in a computer laboratory under supervised conditions. English proficiency assessments were conducted during weeks two through four, with written and computer-based components administered in week two, speaking assessments in week three, and additional proficiency measures in week four. All assessments were conducted in standardized conditions to ensure reliability. Participants were informed that their performance would not affect their course grades and that all data would be kept confidential and used solely for research purposes.

Statistical analyses were conducted using SPSS version 28.0. Descriptive statistics were calculated for all variables. Pearson correlation coefficients were computed to examine bivariate relationships between individual difference variables and English proficiency measures. Multiple regression analysis was performed to determine the relative contribution of temperament and cognitive style variables in predicting overall English proficiency. Hierarchical regression analysis was used to assess whether cognitive styles added significant predictive power beyond temperament alone. Statistical significance was set at $p < 0.05$ for all analyses. Effect sizes were calculated and reported alongside significance tests to facilitate interpretation of practical significance.

Results and discussion

Table 1 presents descriptive statistics for all study variables. English proficiency scores indicated that the sample represented a range of ability levels, with mean scores suggesting intermediate proficiency overall. Temperament scores on the EPQ-R were comparable to published norms for university student populations. Cognitive style scores showed normal distribution across both dimensions, indicating adequate variability for correlation analysis.

Table 1 – Descriptive Statistics for Study Variables (N = 80)

Variable	Mean	SD	Min	Max
Overall English Proficiency	68.4	12.8	42	91
Speaking Proficiency	6.8	1.6	4.0	9.5
Writing Proficiency	71.2	14.3	45	95
Extraversion (EPQ-R)	14.6	4.2	5	23
Neuroticism (EPQ-R)	12.3	4.8	3	22
Verbal-Imagery Style	0.08	0.96	-1.82	2.14
Wholist-Analytic Style	0.12	0.89	-1.65	1.98
Note: Compiled by author.				

Pearson correlation analysis revealed several significant relationships between individual difference variables and English proficiency measures (Table 2). Extraversion showed a significant positive correlation with speaking proficiency ($r = 0.42, p < 0.01$), indicating that more extraverted students demonstrated better oral communication skills. This relationship was specific to speaking; extraversion was not significantly related to writing proficiency ($r = 0.14, p > 0.05$) or overall proficiency ($r = 0.23, p > 0.05$). Neuroticism demonstrated a weak negative correlation with overall proficiency ($r = -0.26, p < 0.05$), suggesting that emotional instability may interfere with language learning, though this effect was modest.

Cognitive style dimensions showed more robust and specific patterns of association with language proficiency. The verbal-imagery dimension correlated negatively with vocabulary scores ($r = -0.38, p < 0.01$), indicating that students with a verbal cognitive preference (negative scores) performed better on vocabulary measures. The wholist-analytic dimension demonstrated a significant positive correlation with grammar comprehension ($r = 0.44, p < 0.01$), suggesting that analytic thinkers excel at parsing grammatical structures. Interestingly, the wholist-analytic dimension also correlated with overall proficiency ($r = 0.39, p < 0.01$), while the verbal-imagery dimension showed a weaker relationship with overall achievement ($r = -0.28, p < 0.05$).

Table 2 – Correlation Matrix for Individual Differences and English Proficiency Variables

Variable	Overall	Speaking	Writing	Vocabulary	Grammar
Extraversion	0.23	0.42**	0.14	0.18	0.11
Neuroticism	-0.26*	-0.19	-0.22	-0.15	-0.24*
Verbal-Imagery	-0.28*	-0.12	-0.21	-0.38**	-0.19
Wholist-Analytic	0.39**	0.16	0.31*	0.29*	0.44**
* $p < 0.05$, ** $p < 0.01$					
Note: Compiled by author.					

Hierarchical multiple regression analysis was conducted to examine the unique contribution of temperament and cognitive style variables in predicting overall English proficiency. In Step 1, temperament variables (extraversion and neuroticism) were entered, accounting for 8.4% of variance in proficiency scores ($R^2 = 0.084$, $F(2,77) = 3.53$, $p < 0.05$). In Step 2, cognitive style dimensions were added to the model, resulting in a significant increase in explained variance ($\Delta R^2 = 0.226$, $F \text{ change}(2,75) = 11.82$, $p < 0.001$). The final model explained 31.0% of variance in English proficiency ($R^2 = 0.310$, $F(4,75) = 8.43$, $p < 0.001$).

In the final model, the wholist-analytic cognitive style dimension emerged as the strongest predictor ($\beta = 0.42$, $t = 4.18$, $p < 0.001$), followed by the verbal-imagery dimension ($\beta = -0.28$, $t = -2.76$, $p < 0.01$). Neither extraversion ($\beta = 0.15$, $t = 1.52$, $p = 0.13$) nor neuroticism ($\beta = -0.14$, $t = -1.41$, $p = 0.16$) retained statistical significance when cognitive styles were included in the model, suggesting that cognitive processing preferences are more central to language learning success than temperamental characteristics, at least as measured by overall proficiency scores.

This study investigated relationships between individual differences in temperament and cognitive style and English language learning outcomes among university students. Results provide empirical support for the importance of considering learner characteristics in language pedagogy, while also revealing the complexity of these relationships. The findings suggest that different individual difference variables relate to distinct aspects of language proficiency, and that cognitive styles may be particularly important for overall language achievement.

The significant positive correlation between extraversion and speaking proficiency aligns with previous research suggesting that extraverted learners benefit from their willingness to engage in oral communication [5, 6]. This finding has practical implications for classroom instruction. Teachers might create additional structured speaking opportunities for introverted learners who may be less inclined to volunteer contributions spontaneously. Conversely, the lack of relationship between extraversion and writing proficiency suggests that introverted students may find written communication a more comfortable medium for language expression, highlighting the value of providing diverse modes of communication in language courses.

The negative correlation between the verbal-imagery dimension and vocabulary acquisition (with verbal preference associated with better performance) is consistent with the notion that linguistic information is most efficiently processed using verbal encoding strategies [7]. Students with a verbal cognitive preference may naturally employ more effective strategies for vocabulary learning, such as verbal rehearsal, semantic elaboration, and verbal mnemonic devices. Conversely, learners with imagery preferences might benefit from explicit instruction in visualizing vocabulary through mental imagery, diagrams, or concept mapping techniques. This finding suggests that vocabulary instruction should incorporate both verbal and visual elements to accommodate different cognitive preferences.

The strong positive relationship between analytic cognitive style and grammar comprehension is particularly noteworthy. The analytic processing style, characterized by attention to details and sequential processing, appears well-suited to the rule-based nature of grammatical structures [8]. Students with analytic preferences may more readily perceive patterns in language, formulate grammatical rules, and apply these rules systematically. This finding suggests that grammar instruction emphasizing pattern recognition, rule formulation, and systematic practice may be especially effective for analytic learners, while wholist learners might benefit more from exposure to grammatical structures in meaningful contexts before explicit rule instruction.

The regression analysis revealed that cognitive style dimensions account for substantial variance in language proficiency beyond temperament factors. This finding challenges the emphasis some researchers have placed on personality variables in language learning and redirects attention to cognitive processing preferences. While temperament influences behavioral tendencies and emotional responses relevant to learning, cognitive styles may more directly affect the processing of linguistic information itself. However, it is important to note that the current study measured overall proficiency; temperament effects might be stronger when examining process variables such as class participation, persistence, or strategy use rather than achievement outcomes alone.

These findings have several implications for personalized language instruction. First, assessment of learner cognitive styles could inform instructional design decisions. Language programs might offer parallel instructional pathways that present the same content through different approaches matched to different cognitive preferences. For instance, grammar could be taught either through inductive discovery learning (more suited to analytic learners) or through exposure and pattern recognition in context (potentially better for wholist learners). Second, awareness of cognitive style differences can help teachers avoid the assumption that all learners will respond equally well to any given instructional approach. Third, explicit metacognitive training might help learners understand their own cognitive preferences and develop compensatory strategies when instructional approaches do not match their natural tendencies.

Several limitations of this study should be acknowledged. First, the cross-sectional design precludes causal conclusions about the relationships observed. Longitudinal research examining how individual differences predict learning trajectories over time would strengthen causal inferences. Second, the sample consisted of university students in a single geographic region, limiting generalizability to other age groups and cultural contexts. Third, while standardized instruments were used for temperament and cognitive style assessment, language proficiency measures combined standardized tests with instructor ratings, introducing potential measurement error. Future research might employ more comprehensive proficiency assessment batteries. Fourth, the study did not examine interactions between individual difference variables or between learner characteristics and instructional methods, both of which would be valuable directions for future investigation.

Future research should explore several extensions of this work. First, experimental studies manipulating instructional approaches based on learner profiles would provide stronger evidence for the value of personalization. Second, investigation of additional individual difference variables such as working memory capacity, metacognitive awareness, and motivational orientations would provide a more complete picture of learner characteristics relevant to language acquisition. Third, studies examining how different individual difference variables relate to learning different target languages would illuminate whether the current findings generalize across linguistic contexts or are specific to English. Fourth, research on effective methods for helping learners with various profiles develop compensatory strategies could have immediate practical value.

Conclusion

This empirical investigation demonstrates that individual differences in temperament and cognitive style relate significantly to English language learning outcomes, with cognitive styles showing particularly strong associations with overall proficiency. The specificity of relationships—extraversion predicting speaking proficiency, verbal preference relating to vocabulary, analytic style associated with grammar—suggests that different learner characteristics support different aspects of language acquisition. These findings underscore the complexity of individual differences in language learning and challenge one-size-fits-all instructional approaches.

The practical implication is clear: effective language instruction must accommodate learner diversity. This accommodation can take multiple forms, including varied instructional methods within courses, explicit metacognitive training to help learners understand their own profiles, and development of differentiated materials that present content through multiple modalities and organizational schemes. As language education moves increasingly toward personalization through technology-enhanced learning environments, understanding which learner characteristics matter most for which outcomes becomes essential for effective system design.

While challenges remain in translating individual difference research into scalable instructional practices, the evidence continues to accumulate that learner characteristics significantly influence language acquisition processes and outcomes. By identifying key individual differences and understanding their relationships to language learning, researchers and educators can work toward more effective, efficient, and equitable language instruction that serves diverse learner populations.

REFERENCES

- 1 Dörnyei Z. Individual differences in second language // *Language Learning*. 2015. Vol. 65. Suppl. 1. P. 1–4.
- 2 Robinson P. Individual differences, cognitive abilities, aptitude complexes and learning conditions in second language acquisition // *Second Language Research*. 2001. Vol. 17. No. 4. P. 368–392.
- 3 Ellis R. *The Study of Second Language Acquisition*. Oxford: Oxford University Press, 2008. 1142 p.
- 4 Rothbart M.K. Temperament and personality: Origins and outcomes // *Journal of Personality and Social Psychology*. 2006. Vol. 91. No. 1. P. 122–135.
- 5 Dewaele J.-M. The effect of perception of teacher characteristics on Spanish language anxiety and second language achievement // *The Modern Language Journal*. 2014. Vol. 98. No. 2. P. 412–432.
- 6 Ehrman M.E. *Understanding Second Language Learning Difficulties* Oxford. Thousand Oaks, CA: Sage Publications, 2003. 320 p.
- 7 Riding R. *Cognitive Styles and Learning Strategies: Understanding Style Differences in Learning and Behaviour*. London: David Fulton Publishers, 1998. 240 p.
- 8 Kozhevnikov M. Cognitive styles in the context of modern psychology: Toward an integrated framework of cognitive style // *Psychological Bulletin*. 2007. Vol. 133. No. 3. P. 464–481.
- 9 Andreou G. Learning styles and performance in second language tasks. *TESOL Quarterly*. 2005. Vol. 39. No. 3. P. 517–528.
- 10 Pashler H. Learning styles: Concepts and evidence // *Psychological Science in the Public Interest*. 2008. Vol. 9. No. 3. P. 105–119.
- 11 Oxford R.L. *Teaching and Researching Language Learning Strategies: Self-regulation in Context*. New York: Routledge, 2017. 550 p.
- 12 Csizér K. The Internal Structure of Language Learning Motivation and Its Relationship with Language Choice and Learning Effort // *The Modern Language Journal*. 2005. Vol. 89. No. 1. P. 19–36.
- 13 Winke P. The effects of individual differences on learners' performance in a software-based, self-directed language learning environment // *Language Learning & Technology*. 2013. Vol. 17. No. 2. P. 36–52.
- 14 Lamb M. Learner and teacher motivation in English language teaching // *ELT Journal*. 2017. Vol. 71. No. 2. P. 222–227.
- 15 Eysenck S.B.G. *Manual of the Eysenck Personality Scales (EPS Adult)*. London: Hodder & Stoughton, 1985. 48 p.

БЕРКИНБАЕВА Г.О.,*¹

PhD, аға оқытушы.

*e-mail: g.berkinbayevaa@gmail.com

ORCID ID: 0000-0001-8555-9994

¹Қазақ ұлттық қыздар
педагогикалық университеті
Алматы қ., Қазақстан

ТІЛ ҮЙРЕНУДЕГІ ЖЕКЕ АЙЫРМАШЫЛЫҚТАР: ТЕМПЕРАМЕНТ, КОГНИТИВТІ СТИЛЬДЕР ЖӘНЕ ОҚЫТУДЫ ЖЕКЕЛЕНДІРУ

Андатпа

Бұл эмпирикалық зерттеу университет студенттері арасында жеке психологиялық айырмашылықтар мен ағылшын тілін үйрену нәтижелері арасындағы байланысты зерттейді. Зерттеуге ірі қалалық университеттің 80 студенті (орташа жасы = 19,8 жыл, SD = 1,2) қатысты. Зерттеуде темпераментті бағалау үшін Айзенк тұлғалық сауалнамасы (EPQ), когнитивті стильдерді (вербалды-бейнелі және холистикалық-аналитикалық

өлшемдер) өлшеу үшін Райдинг когнитивті стиль талдауы және тілдік құзыреттілікті бағалау үшін Кембридж ағылшын тілін анықтау тесті сияқты стандартталған құралдар қолданылды. Нәтижелер экстраверсия мен сөйлеу тиімділігі арасында ($r = 0,42$, $p < 0,01$), бейнелі когнитивті стиль мен лексиканы меңгеру арасында ($r = 0,38$, $p < 0,01$), сондай-ақ аналитикалық стиль мен грамматиканы түсіну арасында ($r = 0,44$, $p < 0,01$) маңызды корреляцияларды көрсетеді. Көпфакторлы регрессиялық талдау когнитивті стиль өлшемдері ағылшын тілін меңгерудің жалпы деңгейіндегі дисперсияның 31%-ын болжағанын анықтады ($R^2 = 0,31$, $p < 0,001$). Алынған деректер негізінде біз студенттердің темпераменті мен когнитивті қалауларын ескеретін жекелендірілген тілдік оқыту тұжырымдамасын ұсынамыз. Зерттеу жеке айырмашылықтардың тіл үйрену процестері мен нәтижелеріне айтарлықтай әсер ететінін көрсетеді, бұл шетел тілі ретіндегі ағылшын тілі контекстінде дифференцияланған педагогикалық тәсілдердің қажеттілігін білдіреді.

Тірек сөздер: жеке айырмашылықтар, темперамент, когнитивті стильдер, ағылшын тілін үйрену, жекелендірілген оқыту, университет студенттері.

БЕРКИНБАЕВА Г.О.,*¹

PhD, ст. преподаватель.

*e-mail: g.berkinbayevaa@gmail.com

ORCID ID: 0000-0001-8555-9994

¹Казахский национальный
женский педагогический университет,
г. Алматы, Казахстан

ИНДИВИДУАЛЬНЫЕ РАЗЛИЧИЯ В ИЗУЧЕНИИ ЯЗЫКА: ТЕМПЕРАМЕНТ, КОГНИТИВНЫЕ СТИЛИ И ПЕРСОНАЛИЗАЦИЯ ОБУЧЕНИЯ

Аннотация

Данное эмпирическое исследование изучает взаимосвязь между индивидуальными психологическими различиями и результатами изучения английского языка среди студентов университета. В исследовании приняли участие 80 студентов (средний возраст = 19,8 лет, SD = 1,2) крупного городского университета. В исследовании использовались стандартизированные инструменты, включая опросник личности Айзенка (EPQ) для оценки темперамента, анализ когнитивного стиля Райдинга для измерения когнитивных стилей (параметры вербально-образный и холистически-аналитический) и Кембриджский тест по определению уровня владения английским языком для оценки языковой компетенции. Результаты показывают значимые корреляции между экстраверсией и успеваемостью в говорении ($r = 0,42$, $p < 0,01$), между образным когнитивным стилем и усвоением лексики ($r = 0,38$, $p < 0,01$), а также между аналитическим стилем и пониманием грамматики ($r = 0,44$, $p < 0,01$). Множественный регрессионный анализ выявил, что параметры когнитивного стиля предсказывали 31% дисперсии общего уровня владения английским языком ($R^2 = 0,31$, $p < 0,001$). На основании полученных данных мы предлагаем концепцию персонализированного языкового обучения, учитывающую темперамент учащихся и их когнитивные предпочтения. Исследование демонстрирует, что индивидуальные различия существенно влияют на процессы и результаты изучения языка, что указывает на необходимость дифференцированных педагогических подходов в контексте английского языка как иностранного.

Ключевые слова: индивидуальные различия, темперамент, когнитивные стили, изучение английского языка, персонализированное обучение, студенты университета.

Article submission date: 02.02.2026

4 PEDAGOGY AND EDUCATIONAL METHODOLOGY ПЕДАГОГІКА ЖӘНЕ БІЛІМ БЕРУ ӘДІСТЕМЕСІ ПЕДАГОГІКА И МЕТОДИКА ОБРАЗОВАНИЯ

МРНТИ 16.31.02

УДК 334:005.342

<https://doi.org/10.46914/2959-3999-2026-1-1-43-50>

ЖАППАР К.З.,*¹

к.ф.н., профессор-исследователь.

*e-mail: k.zhappar@turanaedu.kz

ORCID ID: 0000-0001-8655-7675

ТОМАНОВА Н.М.¹

к.ф.н., ассоциированный профессор.

e-mail: n.tomanova@turanaedu.kz

ORCID ID: 0009-0004-1730-6150

БУЗЕЛО А.С.,¹

к.ф.н., профессор.

e-mail: a.buzelo@turanaedu.kz

ORCID ID: 0000-0001-5457-1237

АЛДАБЕРГЕНКЫЗЫ Л.,¹

м.ф.н., сениор-лектор.

e-mail: l.aldabergenkyzy@turanaedu.kz

ORCID ID: 0000-0003-3895-2085

¹ Университет «Туран»,

г. Алматы, Казахстан

НАЦИОНАЛЬНЫЙ КОРПУС РУССКОГО ЯЗЫКА КАК ПЕРСПЕКТИВНЫЙ ЦИФРОВОЙ ИНСТРУМЕНТ В ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ЯЗЫКОВЕДА

Аннотация

В условиях цифровизации образования особую актуальность приобретает использование электронных лингвистических ресурсов в педагогической деятельности языковеда. Одним из наиболее значимых таких ресурсов является Национальный корпус русского языка (НКРЯ), представляющий собой масштабную цифровую платформу аутентичных письменных и устных текстов, снабженных лингвистической разметкой и поисковыми инструментами. В статье рассматривается потенциал НКРЯ как перспективного цифрового инструмента в профессиональной педагогической деятельности языковеда. Анализируются основные направления использования корпуса в преподавании русского языка. Особое внимание уделяется типологии корпусных заданий и их роли в формировании исследовательских, аналитических и цифровых компетенций обучающихся. Показано, что интеграция корпусных технологий способствует переходу от репродуктивной модели обучения к исследовательски ориентированному подходу, основанному на анализе реальных языковых данных. В статье также обсуждаются методические преимущества использования НКРЯ в образовательном процессе, включая необходимость психолого-педагогической, методической адаптации, а также цифровой подготовки преподавателя. Делается вывод о целесообразности системного включения Национального корпуса русского языка в современную языковедческую педагогику.

Ключевые слова: корпусная лингвистика, цифровые ресурсы, педагогическая деятельность, языковед, корпусные задания, компетенции обучающихся.

Введение

Цифровизация гуманитарного знания и активное внедрение информационных технологий в образовательный процесс существенно трансформировали профессиональную деятельность современного языковеда. В условиях перехода к цифровой образовательной среде возрастает роль электронных лингвистических ресурсов, обеспечивающих доступ к масштабным массивам аутентичных языковых данных и создающих новые возможности для анализа, интерпретации и преподавания языка. В этом контексте особое значение приобретают национальные лингвистические корпуса, которые становятся не только инструментом научного исследования, но и важным компонентом педагогической практики.

Национальный корпус русского языка (НКРЯ) представляет собой многофункциональный цифровой ресурс, аккумулирующий тексты различных жанров, функциональных стилей и исторических периодов, снабженные лингвистической разметкой и поисковыми механизмами. Первоначально ориентированный преимущественно на задачи теоретической и прикладной лингвистики, НКРЯ в последние годы все активнее используется в образовательной сфере – как в вузовском преподавании языковых дисциплин, так и в обучении русскому языку как родному, неродному и иностранному.

Современный языковед в педагогической деятельности выполняет не только функцию транслятора готового знания, но и роль исследователя, модератора учебного процесса и разработчика образовательных траекторий. В этой связи возрастает потребность в инструментах, позволяющих демонстрировать язык как динамическую, вариативную и контекстуально обусловленную систему. Традиционные учебники, грамматики и словари, несмотря на их нормативную и методическую ценность, не всегда способны отразить реальные закономерности функционирования языка в живой коммуникации. Использование корпусных данных позволяет преодолеть данный разрыв между теоретическим описанием языка и его фактическим употреблением.

НКРЯ предоставляет языковеду принципиально новые дидактические возможности: работу с аутентичными примерами, анализ частотности языковых единиц, исследование коллокаций, дискурсивных и прагматических особенностей речи, а также сопоставление языковых явлений в различных стилях и жанрах. В педагогической деятельности это открывает перспективы для внедрения исследовательского и проблемно-ориентированного обучения, развития у обучающихся аналитического мышления и формирования устойчивых навыков работы с языковыми данными.

Особую актуальность использование НКРЯ приобретает в условиях междисциплинарности современной филологии и ориентации высшего образования на формирование цифровых компетенций. Корпус становится не только источником иллюстративного материала, но и средством формирования профессиональных навыков будущих специалистов. Работа с корпусом способствует развитию критического отношения к языковым фактам, умения интерпретировать данные и аргументировать выводы на основе эмпирического материала.

Несмотря на очевидный потенциал НКРЯ, вопросы его системного использования в педагогической деятельности языковеда до сих пор остаются недостаточно разработанными. В научной литературе преобладают исследования, посвященные корпусу как инструменту лингвистического анализа или преподавания языка, тогда как его роль в профессиональной педагогической деятельности языковеда требует более комплексного осмысления. Это определяет актуальность настоящего исследования.

Целью данной статьи является анализ Национального корпуса русского языка как перспективного цифрового инструмента в педагогической деятельности языковеда. В рамках поставленной цели предполагается рассмотреть дидактический потенциал корпуса, основные направления его использования в образовательном процессе, а также определить условия и ограничения эффективной интеграции НКРЯ в современную языковедческую педагогику.

Материалы и методы

Настоящее исследование выполнено в рамках междисциплинарного подхода, объединяющего методы корпусной лингвистики, педагогики и психологии высшей школы. Методологическую основу работы составляют положения коммуникативного, деятельностного и исследовательского подходов в образовании, а также концепция корпусной педагогики, предполагающая использование аутентичных языковых данных в учебном процессе.

Основным источником эмпирических данных послужил Национальный корпус русского языка, представляющий собой многоуровневую электронную систему текстов, снабженных морфологической, синтаксической и семантической разметкой и оснащенную расширенным поисковым инструментарием. В исследовании использовались следующие компоненты корпуса:

- ♦ основной корпус письменной речи;
- ♦ устный корпус;
- ♦ публицистический и художественный подкорпуса;
- ♦ корпус современных текстов конца XX – начала XXI века.

Отбор корпусных материалов осуществлялся с учетом педагогических задач языковеда и был ориентирован на анализ языковых явлений, наиболее востребованных в образовательной практике: лексико-семантические структуры, устойчивые словосочетания, грамматические модели, дискурсивные и прагматические маркеры. В выборку включались примеры, представляющие различные функциональные стили и коммуникативные ситуации, что позволило продемонстрировать вариативность языкового употребления.

Дополнительными материалами исследования стали:

- ♦ научные публикации по корпусной лингвистике и цифровой лингводидактике;
- ♦ методические разработки и учебные программы филологических дисциплин;
- ♦ авторские дидактические материалы и задания, разработанные на основе корпусных данных и использованные в образовательном процессе.

Для достижения цели исследования и решения поставленных задач были применены следующие методы.

Теоретико-аналитический метод. Проведен анализ отечественных и зарубежных научных работ, посвященных использованию лингвистических корпусов в педагогической деятельности языковеда. Это позволило определить основные направления применения корпусных ресурсов, выявить их дидактический потенциал и существующие методические ограничения.

Корпусный анализ. Ключевым методом исследования стал корпусный анализ, включающий построение поисковых запросов в Национальном корпусе русского языка, формирование конкордансных выборок и анализ контекстов употребления языковых единиц. Использовались как количественные методы (частотный анализ, выявление типичных коллокаций), так и качественные методы (интерпретация значений в контексте, функционально-стилистический анализ). Полученные данные применялись для разработки учебных заданий и иллюстративного материала.

Метод психолого-педагогического моделирования. На основе результатов корпусного анализа были разработаны модели использования НКРЯ в психолого-педагогической деятельности языковеда, включая лекционные и практические форматы работы. Моделирование позволило определить оптимальные способы интеграции корпуса в преподавание различных областей языка (лексикология, грамматика, стилистика, анализ текста), а также оценить его потенциал как инструмента формирования профессиональных компетенций обучающихся.

Эмпирические методы. В работе использовались элементы педагогического наблюдения и анализа учебной деятельности студентов, включающих работу с корпусными данными. Оценивались характер учебной активности, уровень вовлеченности обучающихся, а также качество выполняемых аналитических заданий. Дополнительно применялось анкетирование, направленное на выявление отношения обучающихся к использованию корпусных ресурсов в учебном процессе.

Сравнительно-сопоставительный метод. Сопоставлялись традиционные формы преподавания филологических дисциплин с формами, включающими использование Национального

корпуса русского языка. Это позволило выявить дидактические преимущества корпусного подхода, прежде всего в развитии аналитических навыков, способности к самостоятельному исследованию языка и аргументации лингвистических выводов.

Примененные материалы и методы позволяют обоснованно рассматривать Национальный корпус русского языка как перспективный цифровой инструмент, расширяющий дидактические возможности языковеда и отвечающий современным требованиям высшего образования.

Результаты и обсуждение

Результаты проведенного анализа и педагогического наблюдения свидетельствуют о том, что Национальный корпус русского языка обладает значительным дидактическим потенциалом и может рассматриваться как универсальный цифровой инструмент в педагогической деятельности языковеда. Его использование позволяет расширить спектр учебных заданий, сместить акцент с репродуктивного усвоения знаний на аналитическую и исследовательскую деятельность, а также обеспечить более глубокое понимание закономерностей функционирования языка.

В процессе исследования рассматриваемой темы были разработаны различные типы заданий, основанных на использовании корпусных данных, которые могут быть интегрированы в преподавание языковых дисциплин. Эти задания условно можно разделить на несколько групп в зависимости от дидактических целей.

Иллюстративно-аналитические задания. Данный тип заданий направлен на демонстрацию языковых явлений на аутентичном материале и используется преимущественно на лекционных и семинарских занятиях. Языковед использует корпус как источник примеров для подтверждения теоретических положений. Например, при изучении темы «Многозначность слова» студентам предлагается с помощью корпуса проанализировать употребление слова «ход» в различных контекстах (ход времени, ход поезда, сделать ход, ход мыслей). Задача обучающихся – выделить значения, определить контекстуальные маркеры и соотнести их с лексикографическим описанием. Такое задание позволяет наглядно показать, что значения слова не существуют изолированно, а формируются в конкретных контекстах.

Исследовательские задания. Эта группа заданий ориентирована на формирование профессиональных исследовательских компетенций языковеда. Обучающиеся самостоятельно формулируют вопрос, осуществляют поиск в корпусе и интерпретируют полученные данные. Студентам можно предложить исследовать употребление уменьшительно-ласкательных суффиксов в современной публицистике и художественной прозе. Используя корпус, они сравнивают частотность форм, анализируют стилистическую нагрузку и делают выводы о прагматических функциях данных суффиксов. Подобные задания приближают учебную деятельность к реальной научной практике.

Контрастивные и сопоставительные задания. Корпус позволяет проводить сопоставление языковых явлений по различным параметрам: жанровым, стилистическим, временным. В курсе стилистики обучающимся предлагается сопоставить употребление вводных слов (однако, следовательно, таким образом и др.) в научных и публицистических текстах. На основе корпусных выборок студенты выявляют различия в частотности и функциях данных единиц, что способствует формированию навыков стилистического анализа.

Результаты исследования показывают, что Национальный корпус русского языка может быть эффективно интегрирован в проведение занятий при рассмотрении различных разделов языка.

Лексикология и фразеология. Корпус предоставляет уникальные возможности для анализа лексической сочетаемости и устойчивых выражений. В отличие от словарей, он демонстрирует реальные модели употребления слов. Можно дать задание: проанализировать сочетаемость слова «принимать» (принимать решение, принимать участие, принимать меры) и определить, какие сочетания являются наиболее частотными и стилистически нейтральными. Данное задание позволяет показать студентам, что лексическая норма формируется на основе употребления, а не только нормативных предписаний.

Грамматика. Использование корпуса способствует осознанию вариативности грамматических форм. При изучении видовременных форм глагола студентам предлагается проанализировать употребление форм будущего времени в разговорной и письменной речи. Корпусные данные позволяют выявить тенденции к аналитическим или синтетическим формам и обсудить причины этих различий.

Стилистика и анализ текста. Корпус позволяет рассматривать тексты в их жанровом и дискурсивном разнообразии. Студенты могут проанализировать употребление оценочной лексики в новостных и аналитических статьях, выявляя скрытые прагматические установки и коммуникативные стратегии авторов.

Одним из значимых результатов исследования является выявление роли корпуса в формировании цифровых компетенций будущих специалистов. Работа с НКРЯ требует освоения поисковых инструментов, навыков фильтрации данных и критической интерпретации результатов. Эти навыки напрямую связаны с требованиями современной академической и педагогической деятельности.

Педагогическое наблюдение показало, что студенты, регулярно выполняющие корпусные задания, демонстрируют более высокий уровень аргументации лингвистических выводов и большую самостоятельность в учебной деятельности. Они начинают воспринимать корпус как исследовательскую среду, а не как вспомогательный ресурс.

Обсуждение полученных результатов позволяет утверждать, что корпусные задания обладают рядом преимуществ по сравнению с традиционными формами работы. Во-первых, они повышают мотивацию обучающихся за счет исследовательского характера деятельности. Во-вторых, они способствуют интеграции теории и практики, поскольку каждое теоретическое положение подтверждается реальными языковыми данными. В-третьих, корпусные задания формируют у обучающихся критическое отношение к языковым фактам и умение работать с эмпирическим материалом.

В то же время выявлены и определенные сложности: необходимость методической адаптации заданий, ограниченность применения корпуса на начальных этапах обучения и зависимость эффективности от уровня подготовки преподавателя. Однако данные ограничения носят компенсируемый характер и могут быть преодолены при системном внедрении корпусных технологий в образовательный процесс.

Заключение

Проведенное исследование позволяет сделать вывод о том, что Национальный корпус русского языка представляет собой значимый и перспективный цифровой инструмент в педагогической деятельности современного лингвиста. Его использование в образовательном процессе способствует переходу от традиционной трансляционной модели обучения к исследовательской и аналитически ориентированной парадигме, в рамках которой язык рассматривается как динамическая и функционально обусловленная система.

Результаты анализа показали, что интеграция корпусных технологий расширяет дидактический инструментарий лингвиста и позволяет разрабатывать разнообразные типы учебных заданий, направленных на формирование лингвистической, исследовательской и цифровой компетенций обучающихся. Использование аутентичных корпусных данных обеспечивает более точное и наглядное представление языковых явлений, способствует осознанию вариативности и контекстуальной обусловленности лексико-грамматических структур, а также углубляет понимание функционально-стилистических и прагматических особенностей речи.

Особое значение Национальный корпус русского языка приобретает в процессе профессиональной подготовки будущих специалистов. Работа с корпусом формирует навыки анализа языковых данных, критической интерпретации результатов и аргументированного построения научных выводов в рамках различных профессиональных направлений. Корпус выступает не только как источник иллюстративного материала, но и как полноценная учебно-исследовательская среда, интегрирующая теоретическое знание и практическую аналитическую деятельность.

Вместе с тем результаты исследования подтверждают, что эффективность использования Национального корпуса русского языка на занятиях во многом зависит от уровня психолого-педагогической, методической и цифровой подготовки преподавателя, а также от степени адаптации корпусных материалов к образовательным целям и уровню обучающихся. Это обуславливает необходимость включения элементов корпусной лингвистики и цифровой дидактики в программы повышения квалификации языковедов и разработки методических рекомендаций по системному использованию корпуса в образовательном процессе.

Таким образом, Национальный корпус русского языка может рассматриваться как важный компонент современной цифровой образовательной среды и эффективное средство повышения качества образования. Перспективы дальнейших исследований связаны с разработкой стандартизированных моделей корпусных заданий для различных уровней подготовки, эмпирической оценкой долгосрочного влияния корпусного обучения на формирование профессиональных компетенций языковеда, а также с интеграцией корпусных ресурсов в электронные образовательные платформы и системы дистанционного обучения.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Национальный корпус русского языка: электронный ресурс. URL: <https://ruscorpora.ru> (дата обращения: 05.02.2026)
- 2 Апресян Ю.Д. Современная русская лексикография и корпусные технологии // Вопросы языкознания. – 2019. – № 4. – С. 7–29.
- 3 Плунгян В.А. Почему корпусная лингвистика – это важно // Русский язык в научном освещении. – 2018. – № 2. – С. 5–22.
- 4 Обухова Т.М. Преимущества Национального корпуса русского языка в лингводидактике // Филологические науки. Вопросы теории и практики. – 2022. – № 6. – С. 45–51.
- 5 Захаров В.П., Богданова С.Ю. Корпусная лингвистика: учебное пособие. – СПб.: Изд-во СПбГУ, 2016. – 234 с.
- 6 Biber D., Conrad S., Reppen R. Corpus Linguistics: Investigating Language Structure and Use. Cambridge: Cambridge University Press, 1998. 300 p.
- 7 McEnery T., Hardie A. Corpus Linguistics: Method, Theory and Practice. Cambridge: Cambridge University Press, 2012. 292 p.
- 8 Flowerdew L. Corpora and Language Education. London: Palgrave Macmillan, 2015. 256 p.
- 9 Sinclair J. Corpus, Concordance, Collocation. Oxford : Oxford University Press, 1991. 179 p.
- 10 Boyko S.A. Corpus-based approach in linguistic education // Global Journal of Engineering Education. 2022. Vol. 24. No. 1. P. 45–52.

REFERENCES

- 1 Nacional'nyj korpus russkogo jazyka : jelektronnyj resurs. URL: <https://ruscorpora.ru> (data obrashhenija: 05.02.2026) (In Russian)
- 2 Apresjan Ju.D. (2019) Sovremennaja russkaja leksikografija i korpusnye tehnologii // Voprosy jazykoznanija. No. 4. P. 7–29. (In Russian)
- 3 Plungjan V.A. (2018) Pochemu korpusnaja lingvistika – jeto vazhno // Russkij jazyk v nauchnom osveshhenii. No. 2. P. 5–22. (In Russian)
- 4 Obuhova T.M. (2022) Preimushhestva Nacional'nogo korpusa russkogo jazyka v lingvodidaktike // Filologicheskie nauki. Voprosy teorii i praktiki. No. 6. P. 45–51. (In Russian)
- 5 Zaharov V.P., Bogdanova S.Ju. (2016) Korpusnaja lingvistika: uchebnoe posobie. SPb.: Izd-vo SPbGU, 234 p. (In Russian)
- 6 Biber D., Conrad S., Reppen R. (1998) Corpus Linguistics: Investigating Language Structure and Use. Cambridge: Cambridge University Press. 300 p. (In English)
- 7 McEnery T., Hardie A. (2012) Corpus Linguistics: Method, Theory and Practice. Cambridge: Cambridge University Press. 292 p. (In English)
- 8 Flowerdew L. (2015) Corpora and Language Education. London: Palgrave Macmillan. 256 p. (In English)

9 Sinclair J. (1991) Corpus, Concordance, Collocation. Oxford : Oxford University Press. 179 p. (In English)

10 Boyko S.A. (2022) Corpus-based approach in linguistic education // Global Journal of Engineering Education. Vol. 24. No. 1. P. 45–52. (In English)

ЖАППАР Қ.З.,*¹

ф.ғ.к., профессор-зерттеуші.

*e-mail: k.zhappar@turan-edu.kz

ORCID ID: 0000-0001-8655-7675

ТОМАНОВА Н.М.,¹

ф.ғ.к., қауымдастырылған профессор.

e-mail: n.tomanova@turan-edu.kz

ORCID ID: 0009-0004-1730-6150

БУЗЕЛО А.С.,¹

ф.ғ.к., профессор.

e-mail: a.buzelo@turan-edu.kz

ORCID ID: 0000-0001-5457-1237

АЛДАБЕРГЕНҚЫЗЫ Л.,¹

ф.ғ.м., сениор-лектор.

e-mail: l.aldabergenkyzy@turan-edu.kz

ORCID ID: 0000-0003-3895-2085

¹«Тұран» университеті,

Алматы қ., Қазақстан

ОРЫС ТІЛІНІҢ ҰЛТТЫҚ КОРПУСЫ ТІЛ МАМАНЫНЫҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ҚЫЗМЕТІНДЕ ПЕРСПЕКТИВТІ САНДЫҚ ҚҰРАЛ РЕТІНДЕ

Аңдатпа

Білім беруді цифрландыру және цифрлық гуманитарлық ғылымдардың дамуы жағдайында тіл маманының педагогикалық қызметінде электрондық лингвистикалық ресурстарды қолдану ерекше маңызға ие болып отыр. Осындай ресурстардың бірі – жазбаша және ауызша аутентті мәтіндердің ауқымды қорын қамтитын, лингвистикалық белгілеу мен іздеу құралдарымен жабдықталған Орыс тілінің ұлттық корпусы. Мақалада Орыс тілінің Ұлттық корпусы тіл маманының педагогикалық қызметіндегі перспективалы цифрлық құрал ретінде қарастырылады. Корпусты лексикология, грамматика, стилистика және мәтінді талдау сияқты тіл бөлімдерін оқытуда қолданудың негізгі бағыттары талданады. Корпустық тапсырмалардың типологиясына және олардың білім алушылардың зерттеушілік, аналитикалық және цифрлық құзыреттерін қалыптастырудағы рөліне ерекше назар аударылады. Корпустық технологияларды оқу үдерісіне енгізу репродуктивті оқыту моделінен нақты тілдік деректерге негізделген зерттеушілік бағыттағы оқытуға көшуге мүмкіндік беретіні көрсетіледі. Сонымен қатар корпусты қолданудың психология-педагогикалық, әдістемелік артықшылықтары, соның ішінде оқытушының цифрлық дайындығы мәселелері талқыланады. Зерттеу нәтижелері Орыс тілінің Ұлттық корпусын қазіргі тіл білімі педагогикасына жүйелі түрде енгізудің маңыздылығын дәлелдейді.

Тірек сөздер: корпустық лингвистика, цифрлық ресурстар, педагогикалық қызмет, тіл маманы, корпустық тапсырмалар.

ZHAPPAR K.Z.,*¹

c.philol.s., research professor.

*e-mail: k.zhappar@turan-edu.kz

ORCID ID: 0000-0001-8655-7675

TOMANOVA N.M.,¹

c.philol.s., associate professor.

e-mail: n.tomanova@turan-edu.kz

ORCID ID: 0009-0004-1730-6150

BUZELO A.S.,¹

c.philol.s., professor.

e-mail: a.buzelo@turan-edu.kz

ORCID ID: 0000-0001-5457-1237

ALDABERGENKYZY L.,¹

m.philol.s., senior lecturer.

e-mail: l.aldabergenkyzy@turan-edu.kz

ORCID ID: 0000-0003-3895-2085

¹Turan University

Almaty, Kazakhstan

THE RUSSIAN NATIONAL CORPUS AS A PROMISING DIGITAL TOOL IN THE PEDAGOGICAL ACTIVITY OF A LINGUIST

Abstract

In the context of educational digitalization and the development of digital humanities, the use of electronic linguistic resources has become increasingly important in the pedagogical practice of linguists. One of the most significant resources in this regard is the Russian National Corpus (RNC), a large-scale digital platform of authentic written and spoken texts equipped with linguistic annotation and advanced search tools. This article explores the potential of the Russian National Corpus as a перспективный digital tool in the pedagogical activity of linguists. The study analyzes key areas of corpus application in teaching sections of the language, including lexicology, grammar, stylistics, and text analysis. Special attention is paid to the typology of corpus-based tasks and their role in developing students' research, analytical, and digital competences. The findings demonstrate that the integration of corpus technologies facilitates a shift from a reproductive teaching model to a research-oriented approach based on the analysis of real language data. The article also discusses methodological advantages and limitations of using the RNC in education, such as the need for didactic adaptation and teachers' digital literacy. The study concludes that the systematic integration of the Russian National Corpus enhances the quality of linguistic education.

Keywords: corpus linguistics, digital resources, pedagogical activity, linguist, corpus-based tasks.

Дата поступления статьи в редакцию: 11.02.2026

FTAMP 17.01.45
ӘОЖ 1751

<https://doi.org/10.46914/2959-3999-2026-1-1-51-58>

МАЗИНОВА А.Ж.,*¹

докторант.

*e-mail: a.mazinova@turan-edu.kz

ORCID ID: 0009-0009-2669-7479

ТАНЖАРИКОВА А.В.,¹

ф.ғ.д., қауымдастырылған профессор.

e-mail: alua1973@mail.ru

ORCID ID: 0000-0001-5575-9813

ИБРАЕВА А.Д.,¹

ф.ғ.к., қауымдастырылған профессор.

e-mail: ibraevaizat@mail.ru

ORCID ID: 0000-0001-8015-8593

АШКАРОҒЛУ В.,²

ф.ғ.д., профессор.

e-mail: vaskaroglu@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-7060-4139

¹Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті,

Алматы қ., Қазақстан

²Гиресун университеті,

Гиресун қ., Түркия

ҚАЗІРГІ ҚАЗАҚ ӘНГІМЕЛЕРІНІҢ ИНТЕРПРЕТАЦИЯСЫН ОҚЫТУДА МИФТІК ЭЛЕМЕНТТЕРДІҢ КОГНИТИВТІК-РЕЦЕПТИВТІК ПСИХОЛОГИЯСЫ

Андатпа

Бұл мақалада қазіргі қазақ әңгімелеріндегі мифтік элементтердің интерпретациясын оқытуда когнитивтік-рецептивтік психологияның рөлі қарастырылады. Осы зерттеудің мақсаты – қазіргі қазақ әңгімелеріндегі (М. Мәлік «Бассыз бөрі», Қ. Түменбай «Иттің дауысы», А. Алтай «Киллер сауысқан», А. Мантай «Қабір гүлі», Е. Нұрахмет «Неке», Н. Қабдай «Сайтан») мифтік элементтерді талдау мен түсінудің психологиялық негіздерін когнитивтік-рецептивтік тәсіл арқылы ашып, оқытудың тиімді әдістемесін әзірлеу. Зерттеу когнитивті поэтика (фреймдер, концептілер, схемалар талдауы) және рецептивті эстетика (оқырман қабылдауы) әдістерін біріктіретін интегративті когнитивтік-рецептивтік тәсілге негізделген. Зерттеу барысында көрсетілген қазіргі қазақ әңгімелерін оқыту үдерісінде оқырман санасының қабылдау (рецепция) және түсіну (когниция) механизмдері арқылы қарастырылатын мифтік элементтерді (архетиптер, символдар, мифологемалар) интерпретациялау ұсынылады. Зерттеу нәтижесінде қазіргі қазақ прозасындағы мифтік элементтердің типологиясы (зооморфтық архетиптер, жер-су мифологемалары, қайта құрылған сюжеттер) жүйеленді. Оқырманның оларды қабылдауының негізінде жатқан психологиялық механизм – дәстүрлі мәдени схемалар мен автордың оларды жаңғыртуы арасындағы когнитивтік диссонанс ашылды. Кезеңдерден (мифтік претексті белсендіру, когнитивтік диссонансты анықтау, интерпретациялық гипотеза құру, рефлексия) тұратын практикалық оқыту әдістемесі ұсынылды.

Тірек сөздер: қазіргі қазақ әңгімесі, мифопоэтика, интерпретация, когнитивтік-рецептивтік тәсіл, когнитивті психология, рецептивті эстетика, оқыту әдістемесі.

Кіріспе

Қазіргі қазақ әңгімесі – дәстүр мен заманауилықтың өзара әрекеттесетін динамикалық кеңістігі. Жаңа форма мен жаңа мазмұн ішінде де авторлар ұлттық сананың терең қабат-

тарына – мифтік-фольклорлық матрицаға жиі жүгінеді [1, 2]. Бұл процесс оқырманның мәтінмен диалогын күрделендіреді және оның қабылдау (рецепция) және түсіну (когниция) механизмдерін белсендіреді [3]. Сондықтан зерттеу барысы қазіргі прозадағы мифтің қайта құрылуының психологиялық негіздерін ашып, оны оқытудың тиімді әдістемелік тәсілдерін ұсынады. Қазіргі қазақ прозасында мифтік ойлау жүйесі көркемдік танымның маңызды тетіктерінің біріне айналып отыр [4, 5]. Әсіресе шағын жанрдағы әңгімелерде мифтік элементтер авторлық дүниетанымды, ұлттық жад пен архетиптік бейнелерді жаңаша қырынан танытатын семиотикалық код ретінде көрінеді [6]. Бұл үрдіс тек әдебиеттанулық талдауды ғана емес, сонымен қатар оны оқыту барысында оқырман санасында қалай қабылданып, интерпретацияланатынын кешенді түрде қарастыруды қажет етеді. Бұл зерттеудің нысаны – М. Мәлік «Бассыз бөрі», Қ. Түменбай «Иттің дауысы», А. Алтай «Киллер сауысқан», А. Мантай «Қабір гүлі», Е. Нұрахмет «Неке», Н. Қабдай «Сайтан» сияқты қазіргі қазақ әдебиетіндегі әңгімелерді оқыту үдерісі. Құбылыс ретінде осы шығармалардағы мифтік элементтердің (архетиптер, символдар, сюжеттік модельдер) интерпретациясы қарастырылады. Талдау әдіснамасы ретінде когнитивтік-рецептивтік психология тұжырымдамалары қолданылады, яғни мифтік кодтарды оқушы санасының қабылдау (рецепция) және түсіну (когниция) механизмдері арқылы талданады [7].

Мақаланың мақсаты – қазіргі прозадағы мифтің қайта құрылуының психологиялық негіздерін ашып, оны оқытудың тиімді әдістемелік тәсілдерін ұсыну. Когнитивтік психология мәтін мазмұнының санада концептуалдану жолдарын түсіндірсе [8], рецепция эстетикасы оқырманның мағынаны белсенді түрде құрастырушы ретіндегі рөлін айқындайды [9].

Қазақ әдебиеттануында оқырманның қабылдау, түсіну мәселелерін зерттеуге бірқатар ғалымдар үлес қосты. Олардың қатарында М.Әуезов, Б. Кенжебаев, С. Қирабаев, Д. Ысқақұлы, Р. Нұрғали, Қ. Жанпейісова, С. Қондыбай, А. Исмакова және басқа да зерттеушілер бар. Сонымен қатар рецепция эстетикасы туралы В. Изер, Х.Р. Яусс еңбектерінде, архетип теориясы К. Юнгтің зерттеулерінде зерделенген.

Дегенмен соңғы жылдардағы зерттеулер осы бағыттың әлі де өзектілігін растайды. Мысалы, Ж.С. Сыздықованың 2024 жылғы диссертациялық жұмысы заманауи қазақ әңгімелеріндегі мифопоэтикалық аспектілерге арналған [10]. 2024 жылы жарияланған М.С. Сабыржанованың «Тюркская мифология в повести Е. Турсунова «Келин» мақаласы мифологиялық мотивтердің қазіргі прозадағы қайта өңделуін талдайды [11]. 2025 жылғы Р.А. Маткеримованың «Элементы геопоэтики в казахстанской и тувинской литературе XX-XXI вв.» мақаласы кеңістіктің мифологиялық кодтарын зерттейді [12]. «Қазіргі мистикалық шығармалардағы тотемдік бейнелердің трансформациясы» сияқты жұмыстар нақты әңгімелер («Бассыз бөрі» т.б.) арқылы мифтік бейнелерді талдайды [13]. Сонымен қатар мифтік архетиптерді зерттеудің заманауи әдістеріне Е. Хуатбекулы (2023), Л.С. Шарапова (2025), Т.Д. Венедиктованың (2025) мақалаларында әдеби прагматиканың даму жолдары, оқырманның мәтінмен өзара әрекеттесу механизмдерінің жүйелі қарастырылуы біздің талдауымызға теориялық негіз бола алады [14, 15, 16].

Қазіргі әдебиеттануда мифопоэтика мәселесі жеткілікті зерттелгенімен, мифтік элементтердің оқыту процесіндегі интерпретациясы мен оның психологиялық негіздері арнайы қарастырылған еңбектер аз. Осы тұрғыдан алғанда, мифтік элементтердің интерпретациясы когнитивтік және рецептивтік механизмдердің ерекшеліктері мақалада зерделенеді. Әдеби мәтінді қабылдауды, қазіргі қазақ әңгімелеріндегі мифтік элементтердің интерпретациясын оқытудағы когнитивтік-рецептивтік психологияны айқындауды нақты мысалдармен дәлелдеуге тырысамыз.

Материалдар мен әдістер

Мақалада когнитивтік-рецептивтік тәсілдің теориялық негіздері; мифтік архетиптер мен мифологемалардың интерпретациясы; когнитивтік поэтика және тілдік талдаудың психологиялық түсіндірмесі; когнитивтік-рецептивтік оқыту моделі ұсынылады.

Когнитивтік психология тіл мен ойлау процестерін, білімнің ментальдық құрылымдарын (схемалар, фреймдер, концептер) зерттесе, рецептивтік эстетика мәтіннің оқырман тарапынан қабылдануына, оның шешіміне назар аударады. Бұл екі тәсілді (когнитивтік-рецептивтік

тәсілдің) біріктіру мәтіндегі мифтік элементтерді оқырман санасы қалай таниды, оларға қандай мәдени-тарихи схемалар арқылы мағына береді және осы процесс шығарманың жалпы интерпретациясын қалай өзгертетінін түсінуге мүмкіндік береді. Миф – бұл жеке тәжірибені ұжымдық, архетиптік түрге келтіретін когнитивтік құрал. Оны қабылдау кезінде оқырман өзінің білім базасындағы мәдени коды (қазақ мифологиясы, фольклоры) мен жеке тәжірибесін жұмысқа қосады. Когнитивтік поэтика көркем мәтіндегі бейнелерді концепт, фрейм, сценарий ұғымдары арқылы түсіндіреді. Мифтік образдар – адам санасында бұрыннан қалыптасқан әмбебап концептілердің көрінісі. Осы концептілер оқырман санасында белсендіріліп, интерпретация жүзеге асады.

Нәтижелер мен талқылау

Когнитивтік-рецептивтік тәсілдің теориялық негіздерін талдауда рецепция эстетикасының негізін салған Х.Р. Яусс [7] көркем мәтіннің мәні оқырманның қабылдау көкжиегімен байланыста айқындалатынын көрсетеді. Ал В. Изер [9] оқырманды «мағына жасаушы субъект» ретінде қарастырады. Демек, мифтік элемент мәтінде дайын күйінде берілмей, оқырман санасында қайта құрастырылады. Оқыту барысында тіл мен ойлау процестері студенттің мәдени жады, фольклорлық білім қоры, діни-мифологиялық түсінігі интерпретация сапасына тікелей әсер етеді. К. Юнгтің [18] архетип теориясы бойынша мифтік бейнелер ұжымдық бейсаналықта сақталған әмбебап модельдер. Бұл архетиптер көркем мәтінде символдық формада көрініс табады. Әсіресе оқыту барысында архетиптерді ашу студенттің терең қабылдауына мүмкіндік береді.

Когнитивтік поэтика көркем мәтіндегі бейнелерді концепт, фрейм, сценарий ұғымдары арқылы түсіндіреді. Мифтік образдар – адам санасында бұрыннан қалыптасқан әмбебап концептілердің көрінісі. Осы концептілер оқырман санасында белсендіріліп, интерпретация жүзеге асады.

Таңдалған шығармалардағы мифтік элементтер және когнитивтік-рецептивтік психологияны байланыстыра отырып, мифтік элементтердің рөлі мен когнитивтік-рецептивтік психологияның негізгі принциптеріне тоқталып өтейік. Миф – жеке тәжірибені ұжымдық архетиптік формаға айналдыратын когнитивтік құрал. Оны қабылдау кезінде оқырман өзінің мәдени жадындағы фольклорлық кодтар мен жеке тәжірибесін іске қосады [1, 17].

К. Юнгтің архетип теориясы бойынша мифтік бейнелер ұжымдық бейсаналықта сақталған әмбебап модельдер болып табылады [18]. Бұл архетиптер көркем мәтінде символдық формада көрініс табады [4]. Зерттеу мақаламыздағы қарастырылатын әңгімелердегі мифтік элементтер: «бассыз бөрі» – архетиптік бейнелер; «иттің дауысы» – мифтік символизм; «киллер сауысқан» – мифтік трансформация; «қабір гүлі» – өлім-тірілту мифологемасы; «неке» – инициациялық миф; «сайтан» – мифтік оппозициялар.

Когнитивтік поэтика мен тілдік талдаудың психологиялық түсіндірмесі Қазіргі әңгімелердегі мифтік элементтердің типологиясы және оларды қабылдау механизмдерін зерттеу нысанындағы әңгімелер бойынша топтап көрсетсек, мынадай төрт тақырыпқа топтастыруға болады:

- ♦ Зооморфтық архетиптер және олардың когнитивтік трансформациясы: «Бассыз бөрі» (қасқыр), «Иттің дауысы» (ит/күзетші) шығармаларындағы хайуанаттар жай ғана бейне ретінде емес, мифологиялық санада тамыр жайған архетиптер ретінде пайда болады. Мысалы, қасқыр – рух, қорғаушы (теңір), ал оның «бассыздығы» дәстүрлі құндылықтардың бүгінгі күнде «денесіз», мәні жоғалғандығын білдіруі мүмкін. Оқырман бұл бейнені қабылдағанда, оның санасындағы «қасқыр» фреймі (ерлік, өшпенділік, еркіндік) белсенделіп, ол автордың берген «бұрмаланған» нұсқасымен салыстырылады, нәтижеде парадоксальды, күрделі мағына туады. «Иттің дауысы» – иттің мифологиялық санадағы күзетшілік символы ретіндегі фреймі оқырманға белгілі. Әңгімедегі оның «дауысы» және трагикалық тағдыры осы фреймді бұзып, дәстүрдің бүлінуі, ар алдындағы жауап туралы идеяны когнитивтік деңгейде түсіндіреді.

- ♦ Жер-су, өмір мен өлім мифологемаларының рецепциясы: «Қабір гүлі» әңгімесі жер мен ата-бабалар рухының арасындағы мифологиялық байланысты қозғайды, өлім мен өмірдің арақатынасы, жердің құт беретін қасиеті туралы архаикалық идеяны жаңа контекстке көшіреді. Оқырман үшін бұл өте эмоционалды рецепцияны тудырады, өйткені ол өзінің тұңғыш қауіп-қатер (табу) схемасын іске қосады.

♦ Мифтік сюжеттердің қайта құрылуы және интертекстілік: «Киллер сауысқан», «Сайтан» сияқты әңгімелерде миф ертегілік не шамандық модельдер емес, гротеск, ирония, абсурд тілі арқылы көрініс табады. «Киллер сауысқанда» қанатты мифологиялық кейіпкер (сауысқан) заманауи «киллер» рөлінде пайда болады. Бұл когнитивтік диссонанс тудырады: білім схемалары (сауысқан – әдеби түсінікте ауызбірлігі жоқ, алауыздық символ) жаңа ақпаратпен (киллер – өлтіруші) сәйкестендіріледі. Осы қайшылықты шешу процесінде оқырман автордың әлеуметтік сынын, заманның құбылмалылығын түсінеді. «Сайтан» – бұзғыш рух туралы дәстүрлі түсініктің қазіргі қалалық фольклор контекстіндегі қайта қарастырылуы.

♦ Рухтар, табиғат үсті арқылы этикалық категорияларды түсіну: «Иттің дауысы», «Неке» шығармалары арқылы адамның табиғатқа, өзгеге қатынасының этикалық нормалары қарастырылады. «Иттің дауысындағы» ит – рухтың нұсқаушысы, көне нанымдағы киелі жануар ретінде қабылданады. Оның «дауысымен» адамның ұлуы, үруі – рухани ар алдындағы өкініш, оңашадағы ақталу, қорқынышты білдіреді. Оқырман бұл символды түсіну үшін мифтік ойлаудағы хайуанаттардың тілін білу мотивінің схемасын жүзеге асырады. «Неке» – жұбайлық өмірдің сынақ кезінде уақытша көзбояушылығы мен ішкі жалғандықты көтере алмауын түсіндіреді.

Енді осы қабылдау механизмдеріне қарай топтастырылған әңгімелердің теориялық негіздерін когнитивтік-рецептивтік психологизм аспектісінде талдаймыз.

«Бассыз бөрі» әңгімесінде қасқыр бейнесі мифтік архетип ретінде көрінеді. Қасқыр – түркі дүниетанымында тотемдік мәнге ие киелі аң. Бассыз бөрі образы – жойылған рухани тұтастықтың символы [13]. С. Қондыбай мифті «ұрпақтан-ұрпаққа беріліп келе жатқан ата-бабаларымыздың естелік мұраларының жиынтығы» деп анықтайды. Қасқыр бейнесінің түркі дүниетанымындағы тотемдік сипаты туралы қасқырды «рух пен қорғаушы күштің символы» ретінде сипаттайды [1, 59 б.]. Осы тұрғыдан «Бассыз бөрі» әңгімесіндегі бейне дәстүрлі архетиптің трансформацияланған нұсқасы ретінде қабылданады. Когнитивтік аспект арқылы оқырман санасында «қасқыр» концептісі автоматты түрде белсенеді: еркіндік, күш, тәуелсіздік. Ал «бассыз» эпитеті бұл концептіні бұзып, трагедиялық фрейм қалыптастырады. Рецептивтік аспект арқылы студенттер бұл образды ұлттық тарихтағы үзік-үзік жадпен байланыстыра интерпретациялайды [5]. Нәтижесінде мәтін әлеуметтік-экзистенциалдық деңгейде қабылданады.

«Иттің дауысы» әңгімесінде ит бейнесі дәстүрлі мифологиялық санада шекаралық кеңістікпен (тірілер мен өлілер әлемі) байланысты архетип ретінде көрінеді. Түркі мифологиясында ит – күзетші, табалдырық иесі, о дүниемен байланыстырушы медиатор [19]. Иттің мифологиялық санадағы күзетші, медиатор ретіндегі қызметі қазақ фольклортануында кең талданған [17, 2]. Сондықтан «Иттің дауысы» әңгімесіндегі ит образы экзистенциалдық мазасыздықтың символына айналады. Когнитивтік аспект арқылы оқырман санасында «ит» концептісі адалдық, қорғау, сақтық фреймдерін белсендіреді. Ал «дауыс» компоненті есту арқылы қабылданатын белгі ретінде жасырын қауіпті, белгісіздікті мензейді. Нәтижесінде «ішкі өкініш, ақталу» фреймі қалыптасады. Рецептивтік аспект арқылы студенттер бұл әңгімені экзистенциалдық мазасыздық, жалғыздық және рухани үрей категориялары арқылы интерпретациялайды [10]. Ит дауысы адамның ішкі қорқынышының метафорасына айналады.

«Киллер сауысқан» әңгімесінде сауысқан – мифологияда хабаршы құс. Әңгімеде ол өлім мен қасіреттің белгісі ретінде трансформацияланған. Когнитивтік аспект арқылы «құс» концептісі – еркіндік, хабар, көк пен жерді байланыстыру. «Киллер» сөзі бұл концептіні инверсиялап, агрессия фреймін тудырады. Рецептивтік аспект арқылы студенттер сауысқанды қоғамдағы зорлық-зомбылықтың символы ретінде қабылдайды. Мифтік бейне әлеуметтік метафораға айналады.

«Қабір гүлі» әңгімесінде гүл бейнесі өлім мен өмірдің шекарасындағы мифтік символ ретінде көрінеді. Дәстүрлі мифологияда гүл – қайта туу, мәңгілік айналым, рухани жаңғыру белгісі [11]. Когнитивтік аспект арқылы оқырман санасында «гүл» концептісі әсемдік, нәзіктік, өміршеңдік фреймдерін белсендіреді. Ал «қабір» сөзі бұл концептіге қарама-қарсы мағына жүктеп, бинарлық оппозиция (өмір – өлім) тудырады. Рецептивтік аспект арқылы студенттер бұл образды адамның өткінші өмірі мен рухтың мәңгілігі арасындағы философиялық толғаныс ретінде интерпретациялайды [12].

«Неке» әңгімесінде неке – мифологияда ғарыштық үйлесімнің, ер мен әйел бастамасының бірлігі [19]. Когнитивтік аспект арқылы «неке» концептісі бірлік, тұтастық, жарасым фреймдерін белсендіреді. Мәтінде бұл ұғымның бұзылуы дисгармония фреймін қалыптастырады. Рецептивтік аспект арқылы студенттер әңгімені дәстүрлі құндылықтардың күйреуі туралы философиялық мәтін ретінде түсінеді.

«Сайтан» әңгімесінде сайтан – әмбебап зұлымдық архетипі [1, 215 б.]. Когнитивтік аспект арқылы зұлымдық – азғыру – таңдау фреймдері іске қосылады. Рецептивтік аспект арқылы студенттер сайтанды адамның ішкі «көлеңкесі» ретінде қабылдайды (Юнг теориясы бойынша) [18].

Әңгімелерді жекелей талдау нәтижесінде қазіргі қазақ прозасындағы мифтік элементтердің типологиясы (зооморфтық архетиптер, жер-ру мифологемалары, қайта құрылған сюжеттер) жүйеленді. Оқырманның оларды қабылдауының негізінде жатқан психологиялық механизм – дәстүрлі мәдени схемалар мен автордың оларды жаңғыртуы арасындағы когнитивтік диссонанс ашылды.

Зерттеу нәтижелері мифтік элементтерді оқыту барысында когнитивтік-рецептивтік модельді қолдану мәтінді қабылдау сапасын арттыратынын көрсетеді. Төменде ұсынылатын модель қазіргі қазақ прозасын оқытуда тиімді әдістемелік құрал бола алады.

Кесте 1 – Когнитивтік-рецептивтік интерпретацияның кезеңдік оқыту моделі

№	Кезең атауы	Мақсаты	Негізгі әрекеттер	Қолданылатын ұғымдар
1	Алғашқы қабылдау	Мәтінді тұтастай түсіну, эмоциялық әсер қалыптастыру	Мәтінді толық оқу, алғашқы әсерді белгілеу, оқырманның эмоциялық реакциясын анықтау	Эмоция, әсер, интуитивтік қабылдау
2	Мифтік кодты тану (айқындау)	Мәтіндегі мифтік құрылымдарды анықтау	Символдарды табу, архетиптерді тану, мифологемаларды жіктеу	Символ, архетип, мифологема
3	Когнитивтік белсендіру (өңдеу)	Мәтіндегі мағыналық құрылымдарды саналы түрде өңдеу	Концептіні айқындау, фрейм құру, сценарийді анықтау	Концепт, фрейм, сценарий
4	Интерпретация	Мәтіннің терең мағынасын ашу	Жеке интерпретация жасау, топтық талқылау	Авторлық мағына, оқырмандық мағына
5	Рефлексия	Оқырманның өзіндік ұстанымын қалыптастыру	Өзіндік пікір жазу, мәдени салыстыру жүргізу	Рефлексия, мәдени код, интертекст
Ескертпе: Авторлармен [4, 5, 6, 7] дереккөздер негізінде құрастырылған.				

1-кестеде кезеңдерден (мифтік претексті белсендіру, когнитивтік диссонансты анықтау, интерпретациялық гипотеза құру, рефлексия) тұратын практикалық оқыту әдістемесі ұсынылды. Бұл тәсіл мәтіннің ұлттық-мәдени кодтарын тереңірек түсінуге ықпал ететіні және оқушыларда күрделі әдеби талдау дағдыларын қалыптастыратыны дәлелденді.

Қорытынды

Қорыта айтқанда, қазіргі қазақ әңгімелеріндегі мифтік элементтерді интерпретациялау оқырманның когнитивтік және рецептивтік психологиялық механизмдері арқылы жүзеге асады. Мифтік кодтар студент санасында бұрыннан қалыптасқан архетиптік концептілерді белсендіре отырып, мәтін мағынасын терең деңгейде ұғынуға мүмкіндік береді.

Қазіргі қазақ әңгімелеріндегі мифтік элементтерді интерпретациялау оқырманның когнитивтік және рецептивтік психологиялық механизмдері арқылы жүзеге асады. Мифтік кодтар студент санасында бұрыннан қалыптасқан архетиптік концептілерді белсендіре отырып, мәтін мағынасын терең деңгейде ұғынуға мүмкіндік береді. Қазіргі қазақ әңгімелеріндегі

мифтік элементтер – бұл жай сюжеттік көркемдік емес, ұлттық сананың тарихи тереңдігін көрсететін және оқырманның когнитивтік-рецептивтік аппаратымен тікелей әрекеттесетін маңызды құрылымдар. Олар дәстүрлі схемаларды жаңа шындықпен тексеруге, заманауи мәселелерді архаикалық тәжірибенің тілімен сөйлетуге мүмкіндік береді. Осы әңгімелерді оқытуда когнитивтік-рецептивтік тәсілді қолдану студенттерге мәтіннің терең қабаттарына енуге, мифтік ойлау мен заманауи әдебиет арасындағы байланысты түсінуге және ұлттық мәдени кодтарды саналы түрде талдау дағдыларын қалыптастыруға көмектеседі. Зерттелген әңгімелердің әрқайсысы мифтің қайта тууы мен қайта құрылуының бірегей үлгісін ұсынады, бұл қазақ прозасының әлемдік әдеби процестермен ұласқандығын және сонымен бірге өзіндік сананың ерекшелігін сақтағанын дәлелдейді.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Қондыбай С. Мифология: таңдамалы шығармалар. – Алматы: Дайк-Пресс, 2008. – 4-т. – 520 б.
- 2 Ысқақұлы Д. Қазақ фольклорының типологиясы. – Алматы: Ана тілі, 2012. – 300 б.
- 3 Жұмағұлов Қ. Әдебиетті оқыту әдістемесі. – Алматы: Білім, 2015. – Б. 102.
- 4 Исмакова А.Қ. Қазіргі қазақ прозасы: поэтика мен стиль. – Алматы: Қазақ университеті, 2020. – 312 б.
- 5 Әбдиманұлы Ө. Қазақ әдебиетіндегі модернизм және постмодернизм. – Алматы: Қазақ университеті, 2010. – Б.12–47.
- 6 Қирабаев С. Тәуелсіздік дәуіріндегі әдебиет. – Алматы: Қазығұрт, 2012. – 256 б.
- 7 Jauss H.R. Toward an Aesthetic of Reception. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1995. P. 89–90.
- 8 Төлеубекова Ә. Когнитивтік лингвистика негіздері. – Алматы: Қазақ университеті, 2016. – 220 б.
- 9 Iser W. The Act of Reading. London: Routledge, 2001. P. 112–115.
- 10 Сыздыкова Ж.С. Қазіргі қазақ әңгімелеріндегі мифопоэтикалық аспектілер: филол. ғыл. кандидаты дисс. – Алматы, 2024. – Б. 3–34.
- 11 Сабыржанова М.С. Тюркская мифология в повести Е. Турсунова «Келин» // Nit. Tuva. Asia. – 2024. – № 4 (15). – Б. 45–52.
- 12 Маткеримова Р.А. Элементы геопоэтики в казахстанской и тувинской литературе XX–XXI вв. // Современная филология: теория и практика. – 2025. – Т. 18. – № 1. – С. 112–120.
- 13 Әбдірахман А. Қазіргі мистикалық шығармалардағы тотемдік бейнелердің трансформациясы (М. Мәлік «Бассыз бөрі» мысалында) // Әдебиет және өнер. – 2023. – № 7. – Б. 78–85.
- 14 Хуатбекулы Е. Әдеби прагматика және мәтін-оқырман диалогы // Қазақ әдебиеттануы. – 2023. – № 2. – Б. 22–31.
- 15 Шарапова Л.С. Экзистенциальные мотивы в современной литературе // Евразийский научный журнал. – 2025. – № 1(48). – Б. 33–40.
- 16 Венедиктова Т.Д. Когнитивная поэтика на новом витке: на перекрестке литературы и психологии // Вестник МГУ. Сер. 9. Филология. – 2025. – № 2. – С. 94–105.
- 17 Жанпейісова Қ. Қазақ мифологиясы және қазіргі әдебиет. – Алматы: Елтаным, 2017. – 240 б.
- 18 Jung C.G. Archetypes and the Collective Unconscious. Princeton: Princeton University Press, 1991. P. 210.
- 19 Қазақ мифологиясы. Энциклопедиялық анықтамалық. – Алматы: Қазақ энциклопедиясы, 2021. – Б. 122–205.

REFERENCES

- 1 Qondybai S. (2008) Mifologia: tañdamaly şyğarmalar. Almaty: Daik-Pres. 4-t. 520 p. (In Kazakh)
- 2 Ysqaquly D. (2012) Qazaq fõklorynyñ tipologiasy. Almaty: Ana tılı. 300 p. (In Kazakh)
- 3 Jūmağūlov Q. (2015) Ādebietti oqytu ādistemesi. Almaty: Bılım. P. 102. (In Kazakh)
- 4 İsmakova A.Q. (2020) Qazırgı qazaq prozası: poetika men stil. Almaty: Qazaq universiteti. 312 p. (In Kazakh)
- 5 Ābdimanūly Ö. (2010) Qazaq ādebietindegi modernizm jāne postmodernizm. Almaty: Qazaq universiteti. P. 12–47. (In Kazakh)
- 6 Qirabaev S. (2012) Täuelsızdıq дәuіrindegi ādebiet. Almaty: Qazyğürt. 256 p. (In Kazakh)
- 7 Jauss H.R. (1995) Toward an Aesthetic of Reception. Minneapolis: University of Minnesota Press. P. 89–90. (In English)
- 8 Tõleubekova Ā. (2016) Kognitivtık lingvistika negızderi. Almaty: Qazaq universiteti. 220 p. (In Kazakh)
- 9 Iser W. (2001) The Act of Reading. London: Routledge. P. 112–115. (In English)

- 10 Syzdykova J.S. (2024) Qazırgı qazaq ańǵımelerindeǵı mifopoetikalyq aspektuler: filol. ǵyl. kandidatıy diss. Almaty. P. 3–34. (In Kazakh)
- 11 Sabyrzhanova M.S. (2024) Tjurkskaja mifologija v povesti E. Tursunova «Kelin» // Nit. Tuva. Asia. No. 4 (15). P. 45–52. (In Russian)
- 12 Matkerimova R.A. (2025) Jelementy geopojetiki v kazahstanskoj i tuvinskoj literature HH–XXI vv. // Sovremennaja filologija: teorija i praktika. T. 18. No. 1. P. 112–120. (In Russian)
- 13 Ąbdırahman A. (2023) Qazırgı mistikalyq ıyǵarmalardaǵy totemdik beinelerdıń transformasıasy (M. Mälik «Bassyz böri» mysalynda) // Ądebiet jäne öner. No. 7. P. 78–85. (In Kazakh)
- 14 Huatbekuly E. (2023) Ądebı pragmatika jäne mätın-oqyrman dialogy // Qazaq Ądebıettanuy. No. 2. P. 22–31. (In Kazakh)
- 15 Sharapova L.S. (2025) Jekzistencial'nye motivy v sovremennoj literature // Evrazijskij nauchnyj zhurnal. No. 1(48). P. 33–40. (In Russian)
- 16 Venediktova T.D. (2025) Kognitivnaja pojetika na novom vitke: na perekrestke literatury i psihologii // Vestnik MGU. Ser. 9. Filologija. No. 2. P. 94–105. (In Russian)
- 17 Janpeisova Q. (2017) Qazaq mifologiasy jäne qazırgı Ądebiet. Almaty: Eltany. 240 p. (In Kazakh)
- 18 Jung C.G. (1991) Archetypes and the Collective Unconscious. Princeton: Princeton University Press. P. 210. (In English)
- 19 Qazaq mifologiasy. Ensiklopedialyq anyqtamalyq. Almaty: Qazaq ensiklopediasy, 2021. P. 122–205. (In Kazakh)

МАЗИНОВА А.Ж.,*¹

докторант.

*e-mail: a.mazinova@turan-edu.kz

ORCID ID: 0009-0009-2669-7479

ТАНЖАРИКОВА А.В.,¹

д.ф.н., ассоциированный профессор.

e-mail: alua1973@mail.ru

ORCID ID: 0000-0001-5575-9813

ИБРАЕВА А.Д.,¹

к.ф.н., ассоциированный профессор.

e-mail: ibraevaazat@mail.ru

ORCID ID: 0000-0001-8015-8593

АШКАРОГЛУ В.,²

д.ф.н., профессор.

e-mail: vaskaroglu@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-7060-4139

¹Казахский национальный педагогический

университет им. Абая,

г. Алматы, Казахстан

²Университет Гиресун,

г. Гиресун, Турция

КОГНИТИВНО-РЕЦЕПТИВНАЯ ПСИХОЛОГИЯ МИФИЧЕСКИХ ЭЛЕМЕНТОВ В ОБУЧЕНИИ ИНТЕРПРЕТАЦИИ СОВРЕМЕННЫХ КАЗАХСКИХ РАССКАЗОВ

Аннотация

В этой статье рассматривается роль когнитивно-рецептивной психологии в обучении интерпретации мифических элементов в современных казахских историях. Цель данного исследования – проанализировать и осмыслить мифические элементы современных казахских рассказов (М. Малик «Безглавый волк», К. Тюменбай «Собачий голос», А. Алтай «Сорока-киллер», А. Мантай «Могильный цветок», Е. Нурахмет «Бракосочетание», Н. Кабдай «Дьявол»), раскрыть основы когнитивно-рецептивного подхода и разработать эффективную методику обучения. Исследование основано на интегративном когнитивно-рецептивном подходе, который сочетает в себе методы когнитивной поэтики (анализ фреймов, концептов, схем) и рецептивной эстетики (восприятие читателем). В процессе обучения современным казахским рассказам, показанным в ходе исследования, предлагается интерпретация рассматриваемых мифических элементов (архетипов, символов, мифологем) через механизмы восприятия (рецепции) и понимания (когниции) сознания читателя. В результате исследования систематизирована типология мифических элементов в современной казахской про-

зе (зооморфные архетипы, мифологемы жер-су, реконструированные сюжеты). Выявлен психологический механизм, лежащий в основе восприятия их читателем – когнитивный диссонанс между традиционными культурными схемами и их воспроизведением автором. Предложена методика практического обучения, состоящая из этапов (активация мифического протекса, выявление когнитивного диссонанса, построение интерпретирующей гипотезы, рефлексия).

Ключевые слова: современный казахский рассказ, мифопоэтика, интерпретация, когнитивно-рецептивный подход, когнитивная психология, рецептивная эстетика, методика обучения.

MAZINOVA A.ZH.,*¹

doctoral student.

*e-mail: a.mazinova@turana.edu.kz

ORCID ID: 0009-0009-2669-7479

TANZHARIKOVA A.V.,¹

d.ph.s., associate professor.

e-mail: alua1973@mail.ru

ORCID ID: 0000-0001-5575-9813

IBRAEVA A.D.,¹

c.ph.s., associate professor.

e-mail: ibraevaiazat@mail.ru

ORCID ID: 0000-0001-8015-8593

ASHKAROGLU V.,²

d.ph.s., professor.

e-mail: vaskaroglu@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-7060-4139

¹Abai Kazakh National Pedagogical University,

Almaty, Kazakhstan

²Giresun Universitesi,

Giresun, Turkiye

COGNITIVE-RECEPTIVE PSYCHOLOGY OF MYTHICAL ELEMENTS IN TEACHING THE INTERPRETATION OF MODERN KAZAKH STORIES

Abstract

This article discusses the role of cognitive-receptive psychology in teaching the interpretation of mythical elements in modern Kazakh stories. The purpose of this study is to reveal the psychological foundations of the analysis and understanding of mythical elements in modern Kazakh stories (M. Malik “Headless Bory”, K. Tumenbay “The Voice of the dog”, A. Altai “Killer Saus”, A. Mantay “Grave flower”, E. Nurakhmet “Marriage”, N. Kabday “Saitan”) through a cognitive – receptive approach and develop an effective teaching methodology. The study is based on an integrative cognitive-receptive approach that combines the methods of cognitive poetics (analysis of frames, concepts, schemes) and receptive aesthetics (reader perception). In the process of teaching modern Kazakh stories shown in the course of the study, it is proposed to interpret the considered mythical elements (archetypes, symbols, mythologems) through the mechanisms of perception (perception) and understanding (cognition) of the reader’s consciousness. As a result of the study, the typology of mythical elements in modern Kazakh prose (zoomorphic archetypes, Earth-su mythologems, reconstructed plots) was systematized. The psychological mechanism underlying the reader’s perception of them – the cognitive dissonance between traditional cultural schemes and the author’s reproduction of them-is revealed. A practical learning methodology was proposed, consisting of stages (activation of the mythical pretexts, identification of cognitive dissonance, construction of interpretive hypotheses, reflection).

Keywords: modern kazakh story, mythopoetics, interpretation, cognitive-receptive approach, cognitive psychology, receptive aesthetics, teaching methods.

Мақаланың редакцияға түскен күні: 09.02.2026

**REQUIREMENTS FOR THE DESIGN OF ARTICLES PUBLISHED
IN THE EURASIAN JOURNAL OF CURRENT RESEARCH
IN PSYCHOLOGY AND PEDAGOGY**

Manuscripts are accepted in Kazakh, Russian and English through the official website of the journal (<https://ejcrpp.turan-edu.kz/jour/index>), which provides with the detailed instructions for authors about the process of submitting articles, as well as publication fees.

The text of the article must be typed in **WINWORD XP** or *. RTF (Reach text format). **Times New Roman** font, size **14**, the text must be typed in one interval and not exceed **12** pages.

IRSTI, UDC and **JEL** are printed in the upper left part of the sheet.

Then, in the upper right part of the sheet, the author's surname and initials, place of work, academic degree and title, name of the country and city, and e-mail are printed in three languages (Kazakh, Russian, and English). If there are several authors, indicate the main author of the article (with the*sign). In the middle of the sheet, **the name of the manuscript** is printed in capital letters, followed by **key words** (5–7 words, including no more than two phrases) in three languages. Then there is the text that should be printed without hyphenation, observing the following field sizes: left-30 mm, right-10 mm, top-15 mm, bottom-20 mm. The paragraph indent begins with the third character. Formulas must be given in the **formula editor** application (Microsoft Equation). **Tables, figures, and diagrams** are printed without fills.

In the text, references to the literature used are given in **square brackets**, the list of references is printed at the end of the article comprising 5-15 titles. The reference presented in the Cyrillic alphabet is given in two versions – in the original and in the Romanized alphabet (**transliteration** – <http://www.translit.ru>).

A short abstract (150-200 words, 14 size) should be given in three languages after the list of references, which indicates the purpose of the article and the research methods used. Then **the title of the article** is also printed in three languages.

Authors of the journal should adhere to the following requirements concerning the structure of the article in accordance with the headings (**title, abstract, key words, introduction, materials and methods, results, discussion, conclusion, information about funding (if available), references, transliterated list of references**).

The headings of the structural elements of the article should be given in bold.

The text of the article must be original, not previously published anywhere.

The article is subjected to “blind” review, the reviewers are appointed by the Editorial board of the journal.

At the end of the article, please indicate your full name, return address, phone numbers, fax, and e - mail address.

The author (s) is/are responsible for the content of the article. The opinion of the Scientific and Editorial Board does not always coincide with the opinion of the author (s). The Editorial Board reserves the right to publish or reject articles.

In order to identify and prevent scientific plagiarism, in accordance with the “Regulations on the organization of activities for the identification and prevention of scientific plagiarism at Turan University”, the Editorial board of the journal checks articles submitted for publication for anti-plagiarism.

A link to our publication is required when reprinting it.

Our address: **050013, Almaty, Satpaev ave. 16a, Turan University**

Phone: **8(727) 260-40-18, 260-70-00.**

Website: <https://ejcrpp.turan-edu.kz/jour/index>

Editorial board

**EURASIAN JOURNAL OF CURRENT RESEARCH
IN PSYCHOLOGY AND PEDAGOGY ЖУРНАЛЫНДА ЖАРИЯЛАНАТЫН
МАҚАЛАЛАРДЫ РӘСІМДЕУГЕ ҚОЙЫЛАТЫН ТАЛАПТАР**

Материалдар қазақ, орыс және ағылшын тілдерінде журналдың ресми сайты (<https://ejcrpp.turan-edu.kz/jour/index>) арқылы қабылданады, онда авторларға мақалаларды жіберу үдерісі, сондай-ақ ақы төлеу туралы толық нұсқаулық бар.

Мәтін **WINWORD XP** немесе*. **RTF (Reach text format)** форматында терілуі тиіс. **Times New Roman** шрифт, **14** кегль. Жазба мәтіні бір жол аралығы арқылы теріліп, **12 беттен** аспауы тиіс.

Парақтың үстінгі сол жақ бұрышында **FTAMI, ӘОК** және **JEL** жазылады.

Одан әрі, парақтың оң жақ жоғары бөлігінде автордың тегі мен инициалдары, жұмыс орны, ғылыми дәрежесі мен атағы, ел мен қала атауы, e-mail үш тілде сөздер (қазақша, орысша және ағылшынша) жазылады, егер бірнеше автор болса – мақаланың негізгі авторын (* белгісімен) көрсетіңіз. Парақтың ортасына материалдың **атауы** бас әріптермен, одан әрі – **тірек сөздер** (5–7 сөз, екі сөз тіркесінен аспауы керек) үш тілде жазылады. Содан кейін мәтіннің келесі жиек мөлшерін сақтай отырып, **тасымалдаусыз** басу қажет: сол жақ – 30 мм, оң жақ – 10 мм, үстінгі – 15 мм, астыңғы – 20 мм сақтай отырып тасымалсыз жазылады. Азат жол үшінші белгіден басталады. Формулалар тек **формалар редакторы (Microsoft Equation)** қосымшасында терілу керек. **Кестелер, суреттер және схемалар** қосымша бояуларсыз жазылады.

Мәтінде **квадрат жакшалар** ішінде қолданылған әдебиеттерге сілтемелер, ал **қолданылған әдебиеттер** тізімі мақала соңына 5-15 атау көлемінде жазылады. Кириллицада ұсынылған әдебиеттер екі нұсқада – түпнұсқада және романизацияланған алфавитте (**транслитерация** - [http:// www.translit.ru](http://www.translit.ru)) беріледі.

Қолданылған әдебиеттер тізімінен кейін мақаланың мақсаты мен қолданылған зерттеу әдістері көрсетілген **андатпа** (150–200 сөз, 14 кегль) үш тілде жазылады. Одан әрі мақаланың **атауы** үш тілде жазылады.

Журналдың потенциалды авторлары тақырыптарына сәйкес мақаланың құрылымы бойынша келесі ережелерді ұстануы тиіс (**атауы, андатпа, тірек сөздер, кіріспе, материалдар мен әдістер, нәтижелер, талқылаулар, қорытынды, қаржыландыру туралы ақпарат (бар болса), әдебиеттер, транслитерацияланған әдебиеттер тізімі**).

Мақаланың құрылымдық элементтерінің тақырыптары қалың қаріппен көрсетілуі керек.

Мақала мәтіні еш жерде жарияланбаған түпнұсқалық нұсқада болуы тиіс.

Мақала жасырын рецензиялаудан өтеді, рецензенттерді журналдың редколлегиясы тағайындайды.

Мақаланың соңында толық аты-жөнін, кері мекенжайын, телефондарын, факсін, электрондық пошта мекенжайын (e-mail) көрсетуіңізді сұраймыз.

Мақаланың мазмұнына автор (авторлар) жауапты. Ғылыми-редакциялық кеңестің пікірі әрдайым автордың (авторлардың) пікірімен сәйкес келе бермейді. Редакциялық кеңес мақалаларды жариялау немесе қабылдамау құқығын өзіне қалдырады.

Ғылыми плагиатты анықтау және оның алдын алу мақсатында «Тұран» университетінде ғылыми плагиатты анықтау және оның алдын алу жөніндегі қызметті ұйымдастыру туралы ережеге» сәйкес журнал редакциясы жариялауға ұсынылған мақалаларды антиплагиат бойынша тексерістен өткізеді.

Біздің басылымға қайта басылған кезде сілтеме міндетті.

Біздің мекен-жайымыз: **050013, Алматы қ., Сәтпаев көш., 16А, «Тұран» университеті.**

Анықтама телефоны: **8(727) 260-40-18, 260-70-00.**

Сайт: **<https://ejcrpp.turan-edu.kz/jour/index>**

Редакциялық алқа

**ТРЕБОВАНИЯ К ОФОРМЛЕНИЮ СТАТЕЙ, ПУБЛИКУЕМЫХ
В ЖУРНАЛЕ EURASIAN JOURNAL OF CURRENT RESEARCH
IN PSYCHOLOGY AND PEDAGOGY**

Материалы принимаются на казахском, русском и английском языках через официальный сайт журнала (<https://ejcrpp.turan-edu.kz/jour/index>), в котором имеется подробная инструкция для авторов о процессе подачи статей, а также об оплате публикации.

Текст статьи должен быть набран в **WINWORD XP** или *. RTF (Reach text format). Шрифт **Times New Roman**, кегль **14**, текст должен быть набран через один интервал и не превышать **12** страниц.

В левой верхней части листа печатается **МРНТИ, УДК и JEL**.

Далее в правой верхней части листа печатаются на трех языках (казахском, русском и английском) фамилия и инициалы автора, место работы, ученая степень и звание, название страны и города, e-mail; если авторов несколько – указать основного автора статьи (знаком*). В середине листа прописными буквами печатаются **название** материала, далее – **ключевые слова** (5–7 слов, в том числе не более двух словосочетаний) на трех языках. Затем идет текст, который следует печатать **без переносов**, соблюдая следующие размеры полей: левое – 30 мм, правое – 10 мм, верхнее – 15 мм, нижнее – 20 мм. Абзацный отступ начинается с третьего знака. Формулы набирать только в приложении – **редактор формул (Microsoft Equation)**. **Таблицы, рисунки и схемы** печатаются без заливок.

В тексте в **квадратных скобках** даются ссылки на использованную литературу, **список литературы** печатается в конце статьи в количестве 5–15 наименований. Литература, представленная на кириллице, дается в двух вариантах – в оригинале и романизированным алфавитом (**транслитерация** – <http://www.translit.ru>).

После списка литературы должна быть **аннотация** (150–200 слов, 14 кегль) на трех языках, в которой указываются цель статьи и использованные методы исследования. Далее печатается **название статьи** также на трех языках.

Потенциальные авторы журнала должны в соответствии с заголовками придерживаться следующих правил по структуре статьи (**название, аннотация, ключевые слова, введение, материалы и методы, результаты, обсуждение, заключение, информация о финансировании (при наличии), литература, транслитерированный список литературы**).

Заголовки структурных элементов статьи должны быть выделены жирным шрифтом.

Текст статьи должен быть оригинальным, ранее нигде не опубликованным.

Статья проходит «слепое» рецензирование, рецензенты назначаются редколлегией журнала.

В конце статьи просим указать Ф.И.О. полностью, обратный адрес, телефоны, факс, адрес электронной почты (e-mail).

Ответственность за содержание статьи несет автор (авторы). Мнение Научно-редакционного совета не всегда совпадает с мнением автора (авторов). Редакционный совет оставляет за собой право публикации или отклонения статей.

В целях выявления и предотвращения научного плагиата в соответствии с «Положением об организации деятельности по выявлению и предотвращению научного плагиата в университете «Туран» редакцией журнала проводится проверка на антиплагиат статей, представленных для публикации.

Ссылка на наше издание при перепечатке обязательна.

Наш адрес: **050013, г. Алматы, ул. Сатпаева, 16А, университет «Туран».**

Телефон для справок: **8(727) 260-40-18, 260-70-00.**

Сайт: **<https://ejcrpp.turan-edu.kz/jour/index>**

Редакционная коллегия

**EURASIAN JOURNAL OF CURRENT
RESEARCH IN PSYCHOLOGY AND PEDAGOGY
(EJCRP&P)**

**Scientific and practical journal
№ 1(14) 2026**

Computer layout: Zhuikova M.A.
Proofreader: Skuratova I.M.

Signed to the press on 12.02.2026
Offset paper No. 1,62 x 84/16. Density 80g/m².
Conditional printed sheets 8,0 Conditional publishing sheets 8,3
Circulation 500 copies
Order No. 29

Editorial Office address:
The original layout was prepared by the editorial and
publishing Department of Turan University

г. Алматы, ул. Сатпаева, 16А, университет «Туран».
Тел.: 260-40-18, 260-70-00.

ДЛЯ ЗАМЕТОК

ДЛЯ ЗАМЕТОК
